

FORSVARSSUDIER 6/1996

Vestmaktagent eller god nabo?

**Norge i sovjetisk utenrikspolitikk
1945-1949**

Arne Røksund

Innhold

Introduksjon	5
Tidligere forskning	7
Kilder	8
Det sovjetiske utenriksbyråkratiets spesielle referanseramme	12
Ideologiske og byråkratiske føringer	15
Kontaktnett i Norge	19
Oppsummering	26
Sovjetisk politikk i nordområdene: strategiske forhold	28
Østre Barentshav, et sovjetisk havområde	28
Sovjetiske motiver bak Svalbard-utspillet	32
Sovjetiske militære vurderinger	38
Oppsummering	41
Norsk "balansepolitikk", 1945 - juni 1947	44
Vestlig innflytelse i Norge	47
Militært samarbeid	47
Økonomisk samarbeid	51
Konsekvenser for Norges opptreden i internasjonal politikk	52
Nordisk samarbeid	54
Det sovjetiske synet på nordisk samarbeid i mellomkrigstiden og under Den annen verdenskrig.	55
De sovjetiske vurderingene av omfanget av nordisk samarbeid i perioden 1945-47	57
Nordisk samarbeid: Et redskap for svenske eller britiske ambisjoner?	61
Hvor monolittisk var den sovjetiske motstanden mot nordisk samarbeid? ..	67
Sovjetisk oppdemming mot vestlig innflytelse i Norge	70
Militært samarbeid	71
Diplomatisk offensiv	75
Allianse- og vennskapsavtale	78
Hvorfor fikk ikke MIDs og ambassadens forslag gjennomslag i sovjetisk politikk?	84
Moskvas bilde av Norges handlefrihet	90
Oppsummering	94
Fra Marshall-plan til Bevin-plan	97
Marshall-planen	98

Omvurderingstid	103
Bevins utspill	111
Oppsummering	115
Fra nordisk forsvarsforbund til Atlanterhavspakten	118
Nordiske forhandlinger	119
Gerhardsen og Lange: De borgerliges lakeier	126
Splittelse mellom de skandinaviske land	131
Atlanterhavspakten og baseerklæringen	135
Oppsummering	147
Avslutning	149
Litteraturliste	155
Noter	160
Summary.....	182

Introduksjon

Oppfatningen av Sovjetunionen som potensiell trussel lå bak mange av de sikkerhetspolitiske overlegninger og veivalg som ble foretatt i Norge i perioden 1945-1949. Disse formative årene for norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk har vært beskrevet i forskningslitteraturen fra mange synsvinkler, men ett perspektiv har i liten grad vært belyst, det sovjetiske. Den mangelfulle fremstillingen av sovjetisk politikk overfor Norge skyldes hovedsakelig at det politiske systemet i Sovjetunionen var svært lukket. Det har medført at interne sovjetiske vurderinger og anbefalinger i svært liten grad har vært tilgjengelige for forskere. De siste årenes politiske begivenheter i Russland har på grunnleggende vis endret muligheten til å studere sovjetiske utenrikspolitiske beslutningsprosesser. I langt større grad enn tidligere kan uavhengige forskere og studenter nå få tilgang til originalt materiale, blant annet fra det russiske utenriksministeriets arkiv.

Formålet med denne studien er å gi en oversikt over forholdet mellom Sovjetunionen og Norge, sett fra sovjetisk side, på det sikkerhetspolitiske området i perioden 1945-1949. Med bakgrunn i blant annet den radikalt bedrede tilgangen til tidligere gradert sovjetisk arkivmateriale, er ambisjonen å beskrive og forklare russernes vurderinger av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, samt å analysere motivene bak sovjetiske reaksjoner og utspill overfor Norge i perioden.

Den sovjetiske forståelsen av det vi vanligvis kaller sikkerhetspolitikk hadde en vid ramme. Det var først og fremst den overordnede rivaliseringen mellom Sovjetunionen og Vestmaktene som satte grenser for hva sovjetregjeringen mente hadde sikkerhetspolitiske implikasjoner. Hendelser innen alle samfunnsområder som kunne tenkes å påvirke Norges tilknytning til en av stormaktsblokkene, ble nærmest automatisk satt inn i en sikkerhetspolitisk kontekst. Denne sovjetiske oppfatningen av hva som var sikkerhetspolitisk relevant vil være styrende for min drøfting av forholdet mellom Sovjetunionen og Norge. Det innebærer at også Norges forhold til

Vestmaktene og de nordiske land vil bli diskutert i den grad det kan belyse de sovjetiske vurderingene.

Studiens kronologiske ramme, fra Den annen verdenskrigs slutt til Norge skrev under Atlanterhavspakten 4. april 1949, er naturlige milepæler både i norsk og sovjetisk utenrikspolitikk. Det kronologiske startpunktet, Den annen verdenskrigs slutt, vil imidlertid ikke være noen absolutt grense i gjennomgangen av sovjetisk politikk overfor Norge. Flere av sakene som verserte mellom Norge og Sovjetunionen i årene etter krigen hadde sin opprinnelse i mellomkrigstiden og under Den annen verdenskrig. Det gjelder spesielt sovjetregjeringens holdning til nordisk samarbeid og sovjetisk politikk i Nordområdene. Der det er nødvendig for å belyse sovjetisk politikk overfor Norge de første etterkrigsårene, vil derfor enkeltsaker bli diskutert i et lengre tidsperspektiv enn studiens kronologiske ramme tilsier.

Noen begrepsavklaringer: Begrepsparene *i)* nøytralitet - alliansefrihet og *ii)* Norden - Skandinavia var ikke skarpt adskilt i perioden 1945 -1949. Den klassiske betydningen av nøytralitet begrenser seg til krigstid, og er nedfelt i internasjonal rett.¹ Etter Den annen verdenskrig har nøytralitetsbegrepet også blitt anvendt i fredstid. Gradvis har denne "fredstidsnøytraliteten" blitt erstattet av begrepet alliansefrihet. Russerne benyttet imidlertid i perioden 1945-1949 konsekvent begrepet nøytralitet (nejtralitet) for det vi i dag normalt omtaler som alliansefrihet. Begrepet alliansefrihet hadde heller ikke særlig anvendelse på vestlig side i dette tidsrommet.

Den moderne bruken av "Norden" som en betegnelse på Finland, Island og de tre "skandinaviske" land utviklet seg gradvis etter krigen.² I mitt kildemateriale, både primærkilder og sekundærlitteratur, ble Norden og Skandinavia brukt om hverandre, men oftest som en fellesbetegnelse for Norge, Sverige og Danmark.³ Jeg har valgt ikke å innføre en begrepsmessig stringens som ikke var representativ for samtiden, og vil for begge de nevnte begrepsparene holde meg til de betegnelse som er brukt i primærkildene eller i sekundærlitteraturen jeg refererer fra. I de tilfellene betegnelsen nordisk omfatter flere land enn Norge, Sverige og Danmark, vil dette imidlertid bli spesifisert i teksten.

Tidligere forskning

Det finnes få fremstillinger som omhandler sovjetisk utenriks- og sikkerhetspolitikk overfor Norge i de første etterkrigsårene. I de fleste sovjetiske og vestlige verk om sovjetisk utenrikspolitikk fra denne perioden, er Sovjetunionens forhold til Norge viet liten eller ingen plass. Mange av disse verkene er likevel nyttige i den forstand at de kaster lys over mer generelle trekk ved sovjetisk utenrikspolitikk. De siste 4-5 årene er det også kommet flere bøker og artikler som bygger på relativt nylig frigitt sovjetisk arkivmateriale. Noen av disse bøkene og artiklene bidrar først og fremst med nye og interessante enkeltopplysninger om personer og trekk ved det politiske systemet i Sovjetunionen. Typisk representanter for denne retningen er Dmitri Volkogonovs *Stalin, Triumph and Tragedy*,⁴ og J.A. Getty og R.T. Mannings *Stalinist terror, new perspectives*.⁵ Det er imidlertid også kommet mer helhetlige studier hvor det er lagt vekt på å prøve sentrale teorier om sovjetisk utenrikspolitikk mot nye funn i russiske arkiver. William C. Wohlforth, som har hatt en begrenset tilgang til russiske arkiver, diskuterer i *The Elusive Balance* både sovjetisk utenrikspolitikk i et maktbalanseperspektiv og hvordan ideologi la føringer på sovjetisk utenrikspolitikk.⁶ Vladislav Zubok og Constantine Pleshakov har i *Inside The Kremlin's Cold War* forsøkt å rekonstruere Den kalde krigen slik den ble oppfattet av sentrale sovjetiske ledere som Stalin, Molotov, Zjdanov, Beria, Malenkov og Khrustsjov.⁷

Flere sentrale fremstillinger av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i denne perioden har i større eller mindre grad kommet inn på forholdet til Sovjetunionen. I de fleste fremstillingene opptrer Sovjetunionen først og fremst som kulisse for den norske sikkerhetspolitiske debatten. Nils Morten Udgaard forsøker imidlertid i *Great Power Politics and Norwegian Foreign Policy* å gi et innblikk i sovjetiske vurderinger og politikk overfor Norge i perioden 1940-1948.⁸ Hans analyser er delvis basert på en gjennomgang av sovjetisk presse. For perioden 1948-1959 foreligger det en grundig analyse, også den basert på åpne sovjetiske kilder, i Tom Hetlands upubliserte

hovedoppgave i historie, *Sovjetunionen og norsk tryggingpolitikk 1948-1959*.⁹

Sven G. Holtmark er den første som har gitt en fremstilling, basert på nylig nedgradert sovjetisk arkivmateriale, av sovjetisk utenrikspolitikk overfor Norge og Norden. I *Enemy springboard or benevolent buffer?* drøfter Holtmark den sovjetiske skepsisen til nordisk samarbeid,¹⁰ mens han i *A Soviet Grab for the High North?* gir en første presentasjon av motivene bak Sovjetunionens politikk i Svalbard-spørsmålet.¹¹ Jakob Sverdrup har også benyttet en del dokumenter fra det russiske utenriksministeriets arkiv i sin presentasjon av norsk utenrikspolitikk fra 1940-1949 i bind IV i *Norsk utenrikspolitikk historie*.¹² På russisk side er Maksim L. Korobotsjkin foreløpig den eneste som har benyttet tilgangen til nedgradert materiale for å skrive om sovjetisk utenrikspolitikk overfor Norge de første etterkrigsårene. I en artikkel i *Scandinavian Journal of History* foretar han en parallell kronologisk fremstilling av sovjetisk politikk overfor Norge og Finland 1947-1949, men uten at det blir påpekt noen sammenheng i den sovjetiske politikken overfor de to land.¹³

Den svenske statsviteren Bo Petersson har også benyttet nedgradert materiale fra det sovjetiske utenriksministeriets arkiv. I boken *Med Moskvas Ögon* diskuterer han blant annet det sovjetiske synet på svensk nøytralitetspolitikk og nordisk samarbeid. Hans gjennomgang av nordisk samarbeid bærer imidlertid preg av at han ikke har funnet fram til kilder som dekker det sovjetiske synet på forhandlingene om et nordisk forsvarsforbund.¹⁴ Av øvrig nordisk litteratur som kaster lys over perioden 1945-1949 er både Mary Dau og Bent Jensens fremstillinger av forholdet Danmark-Sovjetunionen verdt å nevne.¹⁵ Et annet nyttig verk har vært finnen Klaus Törnudds *Soviet Attitudes towards Non-Military Regional Cooperation* (Helsinki, 1961).

Kilder

Det vesentligste av kildematerialet som ligger til grunn for denne studien kommer fra det russiske utenriksministeriets arkiv, Arkhiv vnesnej politiki

Rossijskoj Federatsii (A.V.P.R.F.). Materialet fra dette arkivet er gjennomgått under to studieopphold i Moskva. Utgangspunktet for forskning om Sovjetunionens politikk overfor Norge i det russiske utenriksministeriets arkiv er det såkalte "hemmelige" arkiv til ministeriets Norges-kontor (Sekretnyj fond Referentury po Norvegii, fond 0116). Her finnes hoveddelen av korrespondansen mellom ambassaden i Oslo og utenriksministeriet, samt mye av den interne korrespondansen i ministeriet. Saksmappene i denne samlingen er, med unntak av enkelte mapper som er unntatt for innsyn, gjennomgått i sin helhet for perioden. Saker som er sendt fra kontoret med ansvar for Norges-saker i utenriksministeriet til den ansvarlige viseutenriksminister, og eventuelt videre til utenriksministeren, er oppbevart i arkivene til sekretariatet til den angjeldende viseminister eller minister. Sekretariatsarkivene til viseutenriksministrene er gjennomgått i de periodene de hadde ansvaret for norske saker, mens arkivene til utenriksministrene Vjatsjeslav M. Molotov og Andrej Ja. Vysjinskij er gjennomgått for den tiden de var utenriksministre i perioden studien omhandler. Jeg har også gått gjennom deler av korrespondansen fra de sovjetiske ambassadene i Stockholm og København til utenriksministeriet. Samtidige oversikter over hvilke emner som var oppe til behandling i det sovjetiske utenriksministeriet har vært tilgjengelig, noe som gjør at det med stor grad av sikkerhet kan sies at det neppe lenger finnes noen "ukjente" saker av betydning i det materialet som ikke er tilgjengelig. Ett mulig unntak er imidlertid den telegrafiske kontakten mellom ambassaden og MID. Det har ikke vært mulig å få tilgang til noen oversikt over eventuell diplomatisk korrespondanse som har forgått pr. telegram. Metodiske fallgruber ved bruk av materialet fra det russiske utenriksministeriets arkiv er diskutert i kapittel 1.

Det har ikke vært mulig å få tilgang på Politbyråets behandling av de mest interessante sakene som utenriksministeriet oversendte for avgjørelse. Møteprotokollene finnes i RTsKhIDNI (Det russiske senter for oppbevaring og studier av dokumenter i samtidshistorie), men de fleste sakene fra utenriksministeriet i etterkrigsårene er merket "særskilt mappe" (osobaja papka), og er unntatt fra innsyn. Det er imidlertid tvilsomt om

møteprotokollene inneholdt noe annet enn referat av selve vedtaket. I de tilgjengelige møteprotokollene som ble gjennomgått var eventuelle diskusjoner eller dissenser i Politbyrået ikke gjengitt.

Partiorganet *Pravda*, regjeringsorganet *Izvestija* og det utenrikspolitiske tidsskriftet *Novoje Vremja* er systematisk gjennomgått for perioden 1944-1949. Enkelte årganger i perioden 1944-1949 er også systematisk gjennomgått for fagforeningsbladet *Trud* og marineavisen *Krasnyj Flot*. Jeg har også hatt tilgang til kopier av relevante artikler fra sovjetiske aviser fra et etterlatt arkiv etter Johan Jørgen Holst. I tillegg har jeg gått gjennom alle artiklene den norske ambassaden i Moskva sendte hjem til Utenriksdepartementet. De fleste artiklene i Utenriksdepartementets arkiv var oversatt til norsk. Tom Hetland har også stilt sine oversatte avskrifter av sovjetiske aviser til min disposisjon. Det er grunn til å tro at denne gjennomgangen av sovjetiske aviser og avskrifter av aviser har gitt en god oversikt over den sovjetiske omtalen av sovjetisk-norske og sovjetisk-nordiske forhold de første etterkrigsårene. Dessuten var *Pravda*, *Izvestija* og *Novoje Vremja* såpass sentrale talerør for Sovjet-ledelsen at det er lite sannsynlig at viktige utenrikspolitiske utspill eller reaksjoner skulle bli presentert uten at det ble reflektert i disse organene.

Den sovjetiske pressen inneholdt i liten grad uavhengig analyse eller debatt. Det faktum at sovjetisk presse var et instrument for staten og partiet har imidlertid den positive implikasjonen at man kan gå ut fra det som stod på trykk gjenspeilet den offisielle politiske linjen. Presseutspillene har derfor stor verdi sammenholdt med vurderingene som ble gjort internt i utenriksministeriet og ved ambassadene i de skandinaviske hovedsteder.

I arkivet i det norske utenriksdepartementet har jeg gått gjennom en rekke dossier med relevans for studien. Det viktigste materialet har vært rapportene fra ambassaden i Moskva. Det har også vært nyttig å kunne sammenholde de norske og sovjetiske referatene fra møter mellom representanter fra de to land.

Ved Stortingsarkivet har jeg gått gjennom stortingsreferater fra møter for lukkede dører, fra møter i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité (hemmelig), og fra møter i Stortingets spesialkomité for særlige

utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker (hemmelig). Dette har gitt mulighet til å sjekke opplysninger og henvisninger i det sovjetiske materialet til lukkede møter i Stortinget. Referat fra åpne stortingsforhandlinger har jeg funnet i Stortingstidende.

Det sovjetiske utenriksbyråkratiets spesielle referanseramme

Det har vært gjort relativt lite forskning på beslutningsprosesser for å forklare sovjetisk utenrikspolitikk under Stalins regime.¹⁶ Noe av årsaken er at det sovjetiske politiske system under Stalin ble sett på som et enmannsstyre. Historikerne Noguee og Donaldsons oppsummering er ganske representativ: "For over a quarter of a century, Stalin exercised true one-man rule in the Soviet Union, personally making all major decisions, including those in the realm of foreign policy".¹⁷ Denne oppfatningen av Stalins enorme makt har ført til at det er lagt mer vekt på psykologiske faktorer ved Stalin enn politiske og byråkratiske prosesser for å forklare Sovjetunionens utenrikspolitikk.¹⁸ Adelman og Palmieri mener årsaken til manglende fokus på beslutningsprosesser også skyldes en viss konservatisme hos forskere som har arbeidet med sovjetisk politikk. Forskerne har overdrevet det unike med det kommunistiske system, og unnlatt å dra vekslers på ny kunnskap innen annen samfunnsforskning.¹⁹ I tillegg har forskningen vært hemmet av begrenset tilgang til sovjetiske kilder som kaster lys over beslutningsprosessene i Sovjetunionen i denne perioden. Interne drøftinger og saksforberedelser var stort sett ukjente inntil sovjetiske arkiver ble åpnet på 1990-tallet. Forskerne har derfor i stor grad vært avhengige av å utlede sovjetiske beveggrunner fra dokumenter og uttalelser ment for offentligheten.²⁰

Noguee og Donaldsons påstand om at Stalin fattet alle vesentlige beslutninger i sovjetisk utenrikspolitikk er ikke særlig presis. Det vil alltid være et subjektivt element i en vurdering av hvilke beslutninger som var vesentlige. Hovedinnvendingen mot deres påstand er imidlertid at den inviterer til en ensidig fokusering på lederen som formell beslutningstaker, noe som lett kan tilsløre prosessen bak en beslutning. Selv Stalin kunne ikke unngå delvis å oppfatte problemstillingene gjennom sine organisasjonsledd. Noguee

og Donaldson understreker også senere i sin bok at heller ikke de sovjetiske topplederne, i likhet med ledere i ethvert annet politisk system, hadde kapasitet til å følge alle sakskomplekser inngående.²¹

Ble Sovjetunionens forhold til Norge oppfattet som så viktig at Stalin prioriterte å gi det inngående oppfølging? Både generelle trekk ved forholdet mellom store og små stater og sovjetiske utenrikspolitiske prioriteringer tilsier at den løpende håndteringen av sovjetisk utenrikspolitikk overfor Norge ble overlatt til det sovjetiske utenriksbyråkratiet. Det er ofte en asymmetri i hvordan små og store stater håndterer forholdet til hverandre. Små stater legger stor vekt på forholdet til større stater, og saker som angår dette forholdet vil ofte bli behandlet på høyt politisk nivå. For en stormakt vil forholdet til mindre stater i de fleste tilfeller bli tillagt relativt sett mindre betydning. Løsninger og avgjørelser vil ofte være utarbeidet rutinemessig av byråkratiet. Det kan dermed spille en relativt uavhengig rolle og ta avgjørelser selv i saker som er av stor betydning for mindre stater, mens små stater instinktivt vil forvente at stormakter behandler det gjensidige forholdet like alvorlig som de selv gjør.²² Det er også grunn til å anta at Sovjet-byråkratiets innflytelse på formingen av sovjetisk Norgespolitikk ble forsterket av at Norge var perifert i forhold til den sovjetiske ledelsens utfordringer. Sentral og Øst-Europa var prioriterte oppgaver i sovjetisk politikk i Europa. På vestlig side var stormaktene Storbritannia og USA de vesentligste aktørene Sovjet-ledelsen måtte forholde seg til i den første etterkrigstiden.

Hvilken del av Sovjet-byråkratiet var det som formet sovjetisk Norgespolitikk? Sovjet-myndighetene hadde sannsynligvis tre direkte kanaler for innsamling av informasjon om norske forhold i perioden 1945-1949: kommunistpartiet (VKP[b]), sovjetisk etterretningsvirksomhet og MID med sitt tradisjonelle diplomati. Det finnes et rikholdig materiale om det sovjetiske kommunistpartiets forhold til NKP. Materialet om Norge og NKP i de tidligere sovjetiske partiarkivene antyder imidlertid at den egentlige utenrikspolitikk overfor Norge i denne perioden ikke var partiapparatets domene. Kontaktene med NKP dreide seg i hovedsak om partiets indre liv - organi-

satoriske spørsmål, samt dets veivalg i uten- og innenrikspolitiske spørsmål.²³

Det er uklart hvilket omfang og hvilken rolle sovjetisk etterretningsvirksomhet spilte i Norge i disse årene. Jeg har ikke hatt tilgang til de sovjetiske hemmelige tjenesters arkiver. Politiets overvåkingstjeneste (POT) hevder at man ikke hadde oversikt over omfanget av sovjetisk etterretningsvirksomhet i Norge i perioden 1945-1949. Det skyldes blant annet at overvåkingstjenestens eget kontraetterretningsarbeid i denne perioden var preget av minimale ressurser og begrenset erfaring fra slikt arbeid.²⁴ Kildematerialet fra den sovjetiske ambassaden i Oslo antyder imidlertid at sovjetisk etterretningstjeneste var etablert i Norge. På bakgrunn av gjennomgangen av samtlige samtalereferat, som ble sendt gjennom diplomatiske kanaler, mellom nordmenn og sovjetiske diplomater i Norge i perioden 1945-1949 er det mulig å skissere et visst mønster i de sovjetiske diplomatenes arbeidsform.²⁵ Samtalereferatene viser at diplomatene ivrig fulgte opp nordmenn som var villige til å møte dem. Et påfallende unntak var nordmenn som, etter referatene å dømme, hadde kunnskap som kunne være av etterretningsmessig interesse og som fremsto som sterkt Sovjet-vennlige. En tidligere norsk jagerflyger, som i en samtale med førstesekretær ved den sovjetiske ambassaden i Oslo, Mikhail F. Tsjerkasov, opplyste om antall amerikanske og britiske etterretningsoffiser stasjonert i Harstad, ble ikke fulgt opp av det ordinære diplomatiet.²⁶ Det samme var tilfellet med en norsk oberstløytnant som la stor vekt på å få fram sin Sovjet-vennlige holdning i en samtale med Tsjerkasov.²⁷ Muligens ble ansvaret for å følge opp disse nordmennene overlatt til de sovjetiske hemmelige tjenester. Det kan se ut som at diplomatene håndterte politiske kontakter, også norske politiske kontakter som var villige til å lekke informasjon som ikke var ment for offentligheten,²⁸ mens sovjetisk etterretningsaktivitet var rettet mot virksomhet av mer militær interesse.

Det er, med det forbehold som er tatt om de sovjetiske hemmelige tjenesters aktivitet i Norge, grunn til å anta at det først og fremst var 5. europeiske avdeling i MID og den sovjetiske ambassaden i Oslo som analyserte norsk politikk og som kom med anbefalinger til den politiske

ledelsen. MID hadde også ansvar for at handelspolitiske spørsmål som sorterte under ministeriet for utenrikshandel (MVT), var i samsvar med Sovjetunionens utenrikspolitiske målsettinger.

I den videre drøftingen av utenriksbyråkratenes rolle vil jeg se på hvordan deres vurderinger var preget av en referanseramme bestemt av ideologisk ståsted, byråkratiske særtrekk, og for ambassadens del, et relativt ensidig politisk kontaktnett i Norge. Denne referanserammen var i stor grad bestemmende for hvilke konklusjoner som ble trukket, og den førte ofte til at det ble gitt et fortegnnet bilde av norske politisk virkelighet.

Ideologiske og byråkratiske føringer

Enhver leder fra Lenin til Gorbatsjov forklarte og forsvarte sin utenrikspolitikk med henvisning til marxist-leninistiske prinsipper.²⁹ Det har imidlertid innenfor vestlig forskning vært omstridt i hvilken grad ideologi har vært bestemmende for målsettingene og utøvelsen av sovjetisk utenrikspolitikk. De som nedtoner ideologiens betydning for formingen av sovjetisk utenrikspolitikk legger vekt på nasjonal interesse og maktpolitikk som drivkrefter i sovjetisk politikktutforming, og de hevder at ideologi først og fremst har vært benyttet som legitimering og rasjonalisering av beslutninger. Diskusjonen har imidlertid ikke vært preget av ytterpunkter. Det er få som hevder at ideologi kun var rasjonalisering, og at den ikke påvirket utformingen av politikken. Det er også stort sett enighet om at ideologiens betydning for utformingen av sovjetisk utenrikspolitikk først og fremst ble redusert under Brezjnev og senere ledere.³⁰

Debatten har i hovedsak begrenset seg til en diskusjon om ideologiens innflytelse på det sovjetiske lederskapets beslutninger. Jeg vil argumentere for at også de sovjetiske utenriksbyråkratenes rapporter og anbefalinger i perioden 1945-1949 må forstås i lys av de føringer ideologi la på deres oppfatning av norsk politikk. Ideologiens innflytelse på de sovjetiske utenriksbyråkratenes persepsjoner og vurderinger kan føres tilbake til trekk som er generelle for byråkratiske systemer, men som ga ekstreme utslag under Stalins regime. Byråkratier er i sin form sterkt disiplinerte. I følge

byråkratiteoriens far, den tyske sosiologen Max Weber, er det utsiktene til en livslang karriere og stadige opprykk i en hierarkisk orden som motiverer til innsats og skaper disiplin i en byråkratisk organisasjon. Dette disiplineringspotensialet innebærer at tjenestemennene vil gjøre det som forventes av dem og ikke lar seg påvirke av personlige verdier og oppfatninger i sin embetsutøvelse. Den enkelte byråkrat vil aktivt tilpasse sine innspill til hva han tror hans overordnede, som har innflytelse på karrieren, forventer av ham. Hvor sterk denne disiplineringen er, vil avhenge av hvilke belønninger den enkelte kan forvente å få fra organisasjonen. Dette vil igjen for eksempel avhenge av i hvilken grad organisasjonsstrukturen gir muligheter for stadig nye forfremmelser, om avansement er nøye knyttet til prestasjoner og til disiplin, om den enkelte forventer å være lenge i organisasjonen, og om det finnes alternative karrieremuligheter utenfor organisasjonen.³¹

Overført til det sovjetiske systemet kan denne innebygde tendensen til disiplinering i hierarkiske systemer ha blitt forsterket av utrenskningene som ble foretatt innenfor Stalins byråkrati. Så sent som i 1937-38, knappe ti år før den perioden som blir beskrevet i denne studien, gjennomførte Stalin omfattende utrenskninger i utenrikskommisariatet. Det er usikkert hvor stor andel av politikerne og byråkratene i utenrikskommisariatet som faktisk ble utrensket under Stalins terror på slutten av tredvetallet. Nøge og Donaldson hevder at nesten hele staben i utenrikskommisariatet ble likvidert.³² Roy Medvedev skriver at "[t]he Commissariat of Foreign Affairs was savagely purged in 1937-38", mens Zbigniew Brezinski for eksempel legger vekt på at det var en "[t]horough purge of Soviet diplomatic representatives abroad."³³ Som følge av større åpenhet de siste årene i de sovjetiske arkivene har enkelte forskere forsøkt å tallfeste hvor mange personer som forsvant som følge av Stalins terror. J.A. Getty og W. Chase har kommet fram til at drøyt en tredjedel (34.4%) av funksjonærene i utenrikskommisariatet døde som følge av Stalins terror.³⁴ Deres tall er imidlertid heftet med usikkerhet siden det kun er skjebnen til et relativt lite utvalg utenriks tjenestemenn som er undersøkt. På den annen side er

deres anslag et av de mest konservative i litteraturen som omhandler Stalins terror.

Personene som forsvant var forgjengere til dem som knappe ti år senere var sentrale i rapporteringen og analyseringen av norsk politikk og i utforming av sovjetisk politikk overfor Norge. Det er naturlig at hendelsene på slutten av tredivetallet satte sitt preg på hvordan de senere sovjetiske utenrikstjenestemenn utførte sitt arbeid og at det forsterket den innebygde tendensen i hierarkiske systemer til å antesipere hva den politiske ledelsen ønsket å høre. Ideologisk retorikk gjennomsyret det sovjetiske politiske lederskapets uttalelser. For utenriksbyråkratene var det derfor sannsynligvis viktig å vise at de gjennomskuet vestlig politikk ved hjelp av det marxistisk-leninistiske begrepsapparatet og Stalins retoriske grep. De måtte signalisere overfor sine ledere at de hadde forstått den overordnede, ideologiske ramme som forholdet mellom Øst og Vest skulle tolkes innenfor.

Hva var den ideologiske rammen for sovjetisk utenrikspolitisk forståelse i perioden 1945-1949? I utgangspunktet var det to ideologisk begrunnede oppfatninger av de kommunistiske lands forhold til Vesten. Lenin hadde i sitt verk *Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium*, første gang offentliggjort i 1917, fremsatt tesen om uunngåelige motsetninger og rivalisering mellom imperialistiske stater. Imperialismen, i følge Lenin, var det mest utviklede stadium av kapitalismen. I den imperialistiske tidsalder ville de kapitalistiske monopolene ha klart å knuse all innenlands konkurranse. Staten representerte da en enhetlig klasse med kapitalister som ikke lenger konkurrerte med hverandre. På grunn av ulik utvikling av økonomien i de forskjellige kapitalistiske stater, ville enkelte stater styrkes relativt til andre stater. Ansporet av synkende lønnsomhet i de kapitalistiske økonomiene ville stater med styrket økonomi forsøke å endre det territoriale status quo på jakt etter markeder og kolonier. I følge Lenin ville denne utviklingen uunngåelig føre til krig mellom de kapitalistiske land.³⁵

Denne tilnærmingen levde side om side og til dels konkurrerte med tendensen til å se på den kapitalistiske verden som en samlet blokk med brodd mot Sovjetunionen. Stalin var den fremste eksponenten for denne tilnærmingen, og han utdypet den på tyve- og tredivetallet gjennom teorien

om "to leire" og den komplementære teorien om "kapitalistisk omringning". I henhold til hans "to leire" analogi var verden polarisert omkring den kommunistiske leir og den kapitalistiske leir, der ingen av dem var i stand til å ødelegge den andre. Stalin vekslet mellom å hevde at denne situasjonen ville uunngåelig føre til krig mellom den kapitalistiske og kommunistiske verden eller at fredelig sameksistens var mulig. Fredelig sameksistens var imidlertid ingen permanent tilstand. Stalin presiserte at selv om Sovjetunionen lyktes i å utsette krigen med de kapitalistiske land, var den likevel uunngåelig.³⁶

Lenins vektlegging av intrakapitalistiske motsetninger og Stalins "to leire"-teori kunne ha vidt forskjellige implikasjoner for diplomatenes analyse av vestlig politikk. Lenins teori åpnet for at Sovjetunionen kunne spille de kapitalistiske land ut mot hverandre. "To leire"-teorien skisserte en monolittisk vestlig blokk, og la opp til en svart-hvitt tolkning av vestlig politikk. Til tross for motsetningene mellom disse to teoriene, avviste ikke Stalin teorien om intrakapitalistiske motsetninger. Teoriene levde side om side. Det er imidlertid ikke funnet dokumentasjon på at Stalin selv etter Den annen verdenskrig hevdet at motsetninger mellom de kapitalistiske land var noe som kunne utnyttes diplomatisk av Sovjetunionen. Han fremhevet motsetningene kun som en mulig årsak til krig.³⁷

Andrej A. Zjdanov, som var sekretær i Sentralkomiteén og hadde ansvar for ideologiske spørsmål, ryddet for en periode opp i det ideologiske villniset. Det skjedde ved hans åpningstale ved opprettelsen av det *Kommunistiske informasjonsbyrå*, Kominform, i september 1947. Han tok tak i Stalins teori om en verden delt i to leire, og hevdet at det siden 1945 hadde eksistert en progressiv, sosialistisk leir ledet av Sovjetunionen og en reaksjonær, imperialistisk leir ledet av USA.³⁸ Rivaliseringen mellom disse to blokkene innebar en konstant trussel om en ny verdenskrig, som Sovjetunionen måtte gjøre alt det kunne for å forberede seg på. Zjdanov var spesielt bitende i sin henvisning til de sosialdemokratiske partiene i de vest-europeiske land, noe som reflekterte Stalins grunnleggende hat og mistro til disse partiene.³⁹ Det var med dette svart-hvitt bilde som bakgrunn det

sovjetiske Norges-diplomatiet skulle forstå skandinavisk og norsk politikk i denne perioden.

Kontaktnett i Norge

Den sovjetiske ambassaden i Oslo⁴⁰ benyttet hovedsakelig to typer kilder for innhenting av informasjon om norsk politikk. Den ene var lesing av norske aviser og den andre samtaler med nordmenn. Begge metodene for informasjonsinnhenting hadde sine svakheter, noe som i stor grad skyldtes den ideologiserte tilnærmingen til norsk politikk.

De sovjetiske tjenestemennene plasserte norske aviser i en av de to kategoriene som passet med deres ideologiske verdensbilde. Det var de reaksjonære avisene og de progressive avisene. Tjenestemennene vurderte ikke kvaliteten på avisens informasjon. Det ble aldri sitert fra den "den velinformerte avisen..." eller den "vanligvis etterrettelige avisen...". På den måten forsvant mange av nyansene i de forskjellige avisenes beskrivelser og analyser av norsk politikk. Problemet ble forsterket av at merkelappen "reaksjonær" favnet vidt i den norske avisfloraen, og innbefattet alt fra *Aftenposten* via *Nationen* til *Arbeiderbladet*. Meldinger fra disse avisene ble ofte fremstilt tendensiøst. Avisene ble i flere sammenhenger sett på som talerør for de store vestlige nyhetsbyråene ("Reuter, Associated Press og United Press"), og de ble beskyldt for "å trykke allslags bakvaskelser av Sovjetunionen."⁴¹ Kritik av sovjetisk politikk i norske aviser ble gjengitt i de sovjetiske rapportene, men med en vaskeseddel som plasserte avisen politisk. Sitatene fra norske aviser fungerte ofte som en bekreftelse på den bakvaskelse av Sovjetunionen ambassaden mente foregikk i norsk presse. Det var stort sett kun aviser med tilknytning til NKP som ble plassert i den progressive leir, og disse avisene formidlet gjennomgående synspunkter som var i overensstemmelse med de sovjetiske. Denne todelingen av norsk presse ufarliggjorde på mange måter synspunkter som ikke var i overensstemmelse med den sovjetiske verdensanskuelsen.

Samtaler mellom ambassadepersonalet ved den sovjetiske ambassaden i Norge og nordmenn kan grovt sett plasseres i tre kategorier. Den første

kategorien besto av samtaler av "forretningsmessig" karakter. Dette var som oftest samtaler med embetsmenn i Utenriksdepartementet, og vedrørte praktiske forhold mellom de to land. Samtalene inneholdt få eller ingen politiske vurderinger eller analyser. Den andre kategorien besto av samtaler med representanter for NKP eller Sambandet Norge-Sovjetunionen. Disse samtalerne konsentrerte seg hovedsakelig om interne forhold i de nevnte organisasjonene. Den tredje kategorien, og den mest interessante i denne sammenheng, var samtaler der de sovjetiske tjenestemennene forsøkte å få kommentarer og vurderinger om norsk politikk og norske politikere fra sine samtalepartnere. Her kan det grovt sett skilles ut to grupper samtalepartnere ut fra deres holdning til norsk utenrikspolitikk. Den ene gruppen lå relativt tett opp til norsk offisiell utenrikspolitikk, mens den andre gruppen var til dels svært kritisk til norsk utenrikspolitikk.

De to mest fremtredende representantene for det som kan kalles den offisielle linjen, var naturlig nok de to utenriksministrene i perioden, Trygve Lie og Halvard Lange. Samtaler med øvrige nordmenn som lå tett opptil den norske utenrikspolitikken var fåtallige, og de fleste av disse samtalerne fant sted de to første etterkrigsårene. Martin Tranmæl og Haakon Lie fra Arbeiderpartiet, og nestlederen i Høyre, Herman Smitt Ingebretsen, skiller seg ut med et visst antall samtaler, men ingen av disse er registrert med mer enn fem samtalereferater i løpet av perioden fra krigens slutt til april 1949. Utenriksredaktøren i *Verdens Gang*, Hans Engen, som først ble benyttet som samtalepartner fra sommeren 1947, faller ikke umiddelbart inn under noen av kategoriene. Han kommenterte norsk utenrikspolitikk uten verken å støtte den eller kritisere den.

Innenfor kategorien som var sterkt kritisk til regjeringens utenrikspolitikk, var det et stort antall personer med tilknytning til NKP. Mange av disse samtalerne dreide seg imidlertid hovedsakelig om interne forhold i partiet. Det var kun to personer med tilknytning til NKP som bidro med generelle eller overordnede analyser av norsk politikk. Det var økonomiredaktøren i *Friheten*, Hans Helli, og sekretæren i Sambandet Norge-Sovjetunionen, Christian G. Hilt. Deres analyser var preget av en svart-hvitt oppfatning av norsk politikk. De mest interessante samtalerne, og de som i størst grad

påvirket de sovjetiske analysene, fant sted med representanter for det som kan kategoriseres som den utenrikspolitiske opposisjonen innen Arbeiderpartiet. Det var personer som sekretær hos statsministeren (1945-46) og statssekretær i Finansdepartementet (1947), Gunnar Bøe, direktøren i Statistisk Sentralbyrå, Arne Skaug, og stortingsrepresentant Jacob Friis. Et fellestrekk ved disse var at de alle uttalte seg svært kritisk til regjeringens førte politikk, og spesielt til det de oppfattet som en klar vestrøring av norsk politikk og økt avhengighet av USA.

Gunnar Bøe og Arne Skaug ble i de sovjetiske analysene plassert innenfor en gruppering yngre økonomer som ønsket "et mye tettere økonomisk samarbeid med Sovjetunionen." I følge en analyse av ambassadør Sergej A. Afanasjev, var direktøren i det økonomiske samordningsrådet, Klaus Sunnanå, sammen med Bøe og Skaug de mest fremtredene i denne grupperingen. Afanasjev hevdet at disse yngre økonomenes utgangspunkt var at Storbritannia og USA hadde presset seg inn i norsk økonomi slik at Norge sto i fare for å bli et "dominion", kanskje først og fremst under USA. De mente at de kapitalistiske landene før eller siden ville oppleve en krise, som også ville nå Norge fordi landet var så nært knyttet til USA og Storbritannia. Sovjetunionen kunne være en motvekt mot den vestlige, kapitalistiske dominansen. Norge burde derfor knytte seg nærmere til land med planøkonomi, slike som Sovjetunionen og Tsjekkoslovakia. Afanasjev gikk så langt som til å hevde at Gunnar Bøe skulle ha åpnet opp for "at norsk økonomi kan bli som en del av (sostavnaja tsjast) Sovjetunionens femårsplaner".⁴² Den siste gjengivelsen av Gunnar Bøe var nok noe upresis. I følge et samtalereferat fra et møte mellom Bøe og Tsjerkasov fra april 1946, som Afanasjevs gjengivelse sannsynligvis var hentet fra, hadde Bøe hevdet at Sovjetunionens handel med Norge burde inngå i Sovjetunionens femårsplaner med sikte på "å redusere England og USAs muligheter til å føre en politikk overfor Norge etter deres eget for godtbeholdende".⁴³

Afanasjevs inntrykk av at de Sovjet-vennlige innen Arbeiderpartiet var å finne blant økonomene, baserte seg først og fremst på samtaler med Gunnar Bøe og til dels Arne Skaug. Deres kritikk av norsk utenrikspolitikk var i stor grad en kritikk av norsk økonomisk politikk og den avhengigheten

av spesielt USA de mente den medførte. De ledende økonomene innen regjering og administrasjon, med finansminister Erik Brofoss i spissen, skulle i følge de sovjetiske rapportene ha argumentert for nødvendigheten av å styrke forbindelsene med land med planøkonomi, først og fremst med Sovjetunionen.⁴⁴ Fundamentet for økonomenes Sovjet-vennlige innstilling lå imidlertid først og fremst i en tro på planøkonomi som styringsredskap. Spesielt Gunnar Bø formidlet et inntrykk som passet godt med det offisielle sovjetiske synet om at sovjetisk planøkonomi var forbilledlig. I en samtale med Tsjerkasov i juni 1946 sammenlignet Bø gjenreisningen i Norge med NEP (Ny økonomisk politikk), og fremhevet at ledende norske tjenestemenn tok Lenin på alvor.⁴⁵ I en annen samtale med Tsjerkasov i november året etter, mens Bø var statssekretær i Finansdepartementet, fortalte han at han i forbindelse med den norske handelsdelegasjonens reise til Moskva, der Bø skulle være delegasjonens nestleder, ville ta med det norske statsbudsjettet til Moskva for å vise det til og diskutere det med spesialistene der. Bø lot det være underforstått at det var i Sovjetunionen man fant kompetansen på denne typen økonomisk planlegging.⁴⁶

Gunnar Bø var den mest markerte og hyppigst benyttede norske samtalepartneren. Fra den første samtalen som er registrert mellom Bø og sovjetisk ambassadepersonale i desember 1945 til han midlertidig forlot rikspolitikken til fordel for en stilling ved Norges Tekniske Høgskole i Trondheim i januar 1948, sendte ambassaden tretten samtalerreferat til MID fra samtaler med Bø. Kun Halvard Lange hadde flere samtaler med tjenestemenn fra den sovjetiske ambassaden i perioden 1945-49. Lange er registrert med fjorten samtaler. Den andre utenriksministeren i perioden, Trygve Lie, hadde i likhet med Bø tretten samtaler. De fleste av Lies samtaler og alle Langes samtaler med russerne var i egenskap av utenriksminister. Mange av samtalene bar preg av høflighetsfraser i forbindelse med diplomatiske mottagelser. Bø derimot, beveget seg i nesten alle sine samtaler med de sovjetiske tjenestemennene utover det strengt tjenstlige. Han ga omfattende vurderinger av norsk politikk med særlig vekt på interne forhold i Arbeiderpartiet og regjeringen. Flere av samtalene med Bø hadde også et noe konspirativt skjær over seg. Dette var blant annet særlig tydelig

da Bøe i en samtale med Tsjerkasov i november 1947 kom inn på forhandlingene som skulle finne sted i Moskva måneden etter om oppfølging av vare- og betalingsavtalen som ble sluttet 27. desember 1946:

Til slutt i samtalen sa Bøe at han er utpekt som nestleder i handelsdelegasjonen som skal føre forhandlinger med Sovjetunionen. Bøe pekte på at han under forhandlingene i Moskva ikke åpent kan støtte den sovjetiske siden. Imidlertid om de sovjetiske representantene her i Norge kunne fortelle ham om Sovjetunionens ønsker, kunne han før avreise til Moskva bearbeide angjeldene personer og sørge for at delegatene ble mer medgjørliche under forhandlingene. I følge Bøe venter regjeringen seg svært meget av disse forhandlingene.

Jeg svarte på dette at jeg ikke kjenner til det sovjetiske synet på de forestående forhandlingene, og at jeg ikke kan fortelle ham hvilke varer Sovjetunionen ønsker å få fra Norge.

Til slutt ba Bøe meg om å holde innholdet av denne samtalen strengt hemmelig.

Samtalen fant sted i hans kontor. Hele tiden snakket Bøe med dempet stemme. Han så seg ofte rundt, gikk bort til døren og tok i dørhåndtaket. Det var helt tydelig at han var redd for å bli avlyttet.⁴⁷

Kombinasjonen av Bøes antatte kjennskap til Arbeiderpartiet og regjeringens vurderinger og beslutninger, hans klart ideologisk betingede pro-sovjetiske orientering og hans dokumenterte vilje til å strekke seg langt for å imøtekomme sovjetiske interesser, medførte at de sovjetiske tjenestemennene festet lit til mange av Bøes vurderinger. Hans vurderinger kom igjen i ambassadens egne analyser, gjengitt både med og uten henvisning til samtalene med ham. Dette var ganske unikt, og han var antageligvis den nordmann med størst direkte innflytelse på de sovjetiske analysene av norsk politikk fra siste halvdel av 1946 til tidlig i 1948. Det faktum at Bøe,

sammen med de fleste av russernes norske samtalepartnere, tilhørte den utenrikspolitiske opposisjonen, medførte at de sovjetiske tjenestemennene fikk høre kommentarer som stort sett samsvarte med deres egne ideologisk betingede vurderinger av norsk og internasjonal politikk.

Flere av Bøes beskrivelser av de interne forhold i Arbeiderpartiet og regjeringen brøt imidlertid med en tendens i de sovjetiske vurderingene der regjeringen, Arbeiderpartiet og forsåvidt også de borgerlige partiene ble beskrevet som én monolittisk enhet. Han hevdet at det var en betydelig opposisjon innen Arbeiderpartiet mot en vestvendt politikk, eller det Bøe karakteriserte som økt amerikansk innflytelse i Norge: "80-90% av Arbeiderpartiets medlemmer motsetter seg en styrking av amerikansk innflytelse i Norge."⁴⁸ Opposisjonen mot regjeringen og partiets vestvendte politikk var høsten 1947 så sterk, i følge Bøe, at det allerede da var avgjort at partiet ville "frita" to av de fremste eksponentene for denne politikken, Martin Tranmæl og Haakon Lie, fra deres verv i partiet: "På landsmøtet som man tar sikte på å organisere i 1948, vil de ikke bli valgt inn i sentralstyret."⁴⁹

Bøe hadde rett i at det var opposisjon innen Arbeiderpartiet mot det som ble oppfattet som en for sterk vestvending og brudd på brobyggingspolitikken.⁵⁰ Han overvurderte imidlertid den relative styrken til opposisjonen, noe hans kategoriske påstand om Tranmæl og Lies politiske skjebne illustrerer. Martin Tranmæl satt i sentralstyret til 1963, mens Haakon Lie var partisekretær fram til 1969. Bøes beskrivelse av den utenrikspolitiske opposisjonen ble ytterligere forvrengt ved at han tilla enkeltpersoner motiver de ikke hadde gitt uttrykk for. Motstand mot en ytterligere vestdreining av norsk utenrikspolitikk og en mulig oppgivelse av brobyggingspolitikken ble tolket som et ønske om at Norge skulle knytte seg sterkere til Sovjetunionen. Det kan se ut som om Bøes egne tanker om hvordan norsk utenrikspolitikk, herunder økonomisk politikk, burde føres, ble tillagt hele regjeringspartiets utenrikspolitiske opposisjon. Ambassaden i Oslo festet imidlertid lit til Bøes beskrivelser av opposisjonens styrke, og den tok blant annet initiativ til å forsøke og styrke opposisjonen ytterligere med tanke på å forhindre at Norge ville slutte seg til Bevin-planen.⁵¹

Ett gjennomgående trekk ved de samtale som tjenestemenn ved den

sovjetiske ambassaden i Oslo hadde med nordmenn, både de som sluttet opp om regjeringens utenrikspolitiske linje og de som var sterkt kritisk til den, var fravær av kritikk av sovjetisk politikk. En forklaring kan være at de sovjetiske tjenestemennene unnlot å bringe den type negativ kritikk videre. I de tilfellene hvor det er mulig å sammenholde de sovjetiske referatene med referater som norske samtalepartnere ga til Utenriksdepartementet, viser det seg imidlertid at det er relativt stort samsvar mellom begge referatene.⁵² Den mest påfallende forskjellen var at de sovjetiske referatene generelt var mer detaljerte og omfattende enn de tilsvarende norske referatene.

Det finnes riktignok et par eksempler på samtaler hvor det fremkom indirekte norsk kritikk av sovjetisk politikk eller synspunkter som gikk på tvers av de sovjetiske, og der dette ble videreformidlet til MID. I en samtale med Tsjerkasov 3. februar 1948 uttalte Haakon Lie seg positivt om nødvendigheten av å styrke samarbeidet i Europa som en motvekt mot USA og Sovjetunionen. For Norge og de nordiske lands vedkommende ville et slikt nordisk forbund, hevdet Lie, være det første skritt i en slik retning. Han uttrykte også sin støtte til Ernest Bevin's forslag om et vesteuropeisk forsvarsforbund.⁵³ Lies kommentarer ble imidlertid oppfattet som så fornærmende at viseutenriksminister Zorin i en reprimande til M.F Tsjerkasov og ambassaden i Oslo nedla forbud mot flere samtaler med Haakon Lie:

I forbindelse med den samtalen som fant sted 3. februar d.å. mellom kam. Tsjerkasov og Haakon Lie, vil jeg be om at kam. Tsjerkasov blir gjort oppmerksom på at han begikk en feil ved at han ikke, å dømme etter det tilsendte referatet av samtalen, ga Lie et bestemt svar på hans utsagn, i formen frekke og i virkeligheten uforskammede, om et skandinavisk militærforbund og til forsvar for Bevin, og heller ikke hans utfall mot "kommunistene" i Warszawa.

De ansatte ved Ambassaden bør for fremtiden ikke treffe Haakon Lie.⁵⁴

Utenriksredaktøren i *Verdens Gang*, Hans Engen, kom også i en samtale

med Loginov i mars 1948 med det som kunne oppfattes både som kritikk av sovjetisk politikk, men også som et råd til sovjetiske myndigheter. Det var sannsynligvis på bakgrunn av ryktene om et forestående sovjetisk tilbud om en vennskaps- og alliansepakt til Norge, at Engen kom med en klar advarsel som ble formidlet ukommentert videre til MID: "Sovjetunionen forstår ganske sikkert at ethvert press på Skandinavia, militært eller diplomatisk, automatisk vil bevege disse landene mot tettere samarbeid med Vestmaktene, muligens også til å inngå en allianse, noe som absolutt ikke er i Sovjetunionens interesse."⁵⁵ Engens uttalelser ble kun gjengitt i nevnte samtalereferat og hans synspunkter kom ikke fram senere i analyser og rapporter fra ambassaden.

Fraværet av kritikk av sovjetisk politikk i samtalereferatene skyldtes altså neppe at slik kritikk ble luket ut før rapportene ble sendt til MID. Årsaken er heller at Sovjetunionen ikke ble kritisert i samtalene. I den grad nordmenn fremførte kritikk av sovjetisk politikk, så ble den ikke tatt hensyn til i de tyngre analysene fra ambassaden, eller som eksemplet med Haakon Lie kan tyde på, det ble nedlagt forbud mot å møte personer som argumenterte mot sovjetiske synspunkter.

Oppsummering

Den sovjetiske informasjonsinnhenting og bearbeidingen av informasjon om norsk politikk var beheftet med klare svakheter. Årsakene kan grovt sett summeres opp i følgende fire punkter:

For det første var det en tendens til at diplomatene antesiperte hva den politiske ledelsen ønsket å høre. Dette skyldtes trekk som ligger innebygd i hierarkiske organisasjoner og som ble forsterket av Stalin-regimets brutale inngripen mot tjenestemenn som ble vurdert ikke å være ideologisk pålitelige eller lojale overfor Stalin.

For det andre ble verdien av tilgangen på en fri presse redusert ved at store deler av den ble oppfattet som et talerør for reaksjonære krefter.

For det tredje var utvalget av samtalepartnere politisk skjevt, og det ble

først og fremst lagt vekt på uttalelsene fra personer som var i opposisjon til regjeringens utenrikspolitikk.

For det fjerde kritiserte ikke de norske samtalepartnerne sovjetisk politikk i sine samtaler med sovjetiske diplomater. I den grad kritikk ble fremført ble den ikke innbakt i de mer omfattende og tunge analysene fra ambassaden, men kun gjengitt i rene samtalereferat. Forbudet mot å møte Haakon Lie tyder på at den sovjetiske politiske ledelsen heller ikke ønsket at ambassadepersonellet skulle treffe samtalepartnere som kom med ubehagelig kritikk.

Sovjetisk politikk i nordområdene: strategiske forhold

Nordområdene⁵⁶ var ikke et prioritert område i russisk eller sovjetisk militærstrategisk tenking før Den annen verdenskrig. På 1920-tallet og 1930-tallet ble imidlertid den økonomiske interessen for området gradvis tydeligere markert, og en mer pågående og selvbevisst sovjetisk profil kom til syne, hovedsakelig i østre del av Barentshavet. Det var først ved slutten av Den annen verdenskrig og i de første etterkrigsårene det ble tydelig at Nordområdene, inkludert den vestre del av Barentshavet, ble vurdert som militærstrategisk viktig av Sovjetunionen. Mest dramatisk kom det til uttrykk med Molotovs forslag i november 1944 om at Norge og Sovjetunionen skulle etablere et kondominium over Svalbard, og at Bjørnøya skulle tilhøre Sovjetunionen. Molotovs utspill bidro til å underbygge norsk uro over sovjetiske hensikter i Nordområdene.

Jeg vil i det følgende kapittel se på de sovjetiske utspillene overfor Norge vedrørende Nordområdene i denne perioden: utestengingen av norske fangstfolk fra viktige områder i Østisen og Molotovs Svalbard-initiativ. Jeg vil forsøke å analysere motivene bak utspillene og sammenholde Svalbard-utspillet med forslag som verserte i NKID og i generalstaben om at Sovjetunionen burde forsøke å få forskjøvet den norsk-sovjetiske grensen og skaffe seg militære støttepunkter i Nord-Norge.⁵⁷ Var dette tilfeldige, enkeltstående hendelser, eller var det uttrykk for en overordnet sovjetisk politikk i Nordområdene?

Østre Barentshav, et sovjetisk havområde

På 1920-tallet kom Sovjet-myndighetene med flere initiativ for å legge under seg større hav- og landområder i den østre del av Barentshavet, og dermed stenge utlendinger ute fra attraktive fangstområder. I 1920 skjerpet Sovjetunionen hevdelsen av sin tidligere praksis med 3-mils sjøgrense og

Kvitsjøen som innhav. Utenrikskommisær Georgij V. Tsjitsjerin protesterte overfor utenriksminister Nils C. Ihlen på at norske fiskere drev fangst av sel og andre sjødyr i russisk territorialfarvann og innhav i Nord-Russland.⁵⁸ Ett år senere, 24. mai 1921, utstedte sovjetregjeringen et dekret hvor de hevdet en 12-mils fiskerigrense. Tjesskaja Guba, Kvitsjøen og farvannet innenfor 12 mil av kysten fra finskegrensen til nordspissen av Novaja Zemlja skulle forbeholdes russiske fiskere.⁵⁹ Norske myndigheter anerkjente ikke den sovjetiske utvidelsen, men sa seg villig til å anerkjenne en 4-mils territorialgrense, som tilsvarte norsk praksis.⁶⁰ Norge sendte kystvakt-fartøyet "Heimdal" med instruks om å patruljere farvannet ved Novaja Zemlja inntil 4 mil av kysten for å hindre oppbringelse av norske fartøyer.⁶¹ Norske fangstskuter ble imidlertid oppbrakt og holdt igjen i russiske havner, og norske myndigheter måtte love å utstede advarsler til norske fartøyer om ikke å drive fangst i de omstridte områdene. Norge anerkjente imidlertid ikke de sovjetiske grensene og forbeholdt seg retten til å forhandle om sjøterritoriene i Nordishavet.⁶²

Den 15. april 1926 utstedte Sovjet-myndighetene et dekret som knesatte sektorprinsippet, med en grenselinje i vest som gikk fra den sovjetisk-finske grensen til Nordpolen (32 grader, 4 minutter, 35 sekunder østlig lengde). En knapp måned senere, 6. mai 1926, overrakte Sovjetunionens sendemann i Norge, Aleksandr M. Makar, en note til norske myndigheter som orienterte om det sovjetiske dekretet.⁶³ Det ble i noten presisert at det sovjetiske dekretet ikke ville gjøres gjeldende for Svalbard-øygruppen slik denne er beskrevet i Paris-traktaten av 9. februar 1920. Den sovjetiske noten ble først besvart i desember 1928, og den norske regjeringen protesterte først og fremst på den sovjetiske innlemmelsen av Franz Josef Land. Regjeringen hevdet at øya var oppdaget av nordmenn i 1865, og at norske fangstmenn jevnlig besøkte øygruppen.⁶⁴ Protestene førte ikke fram og norske fartøyer som drev fangst ved Franz Josef land ble ofte oppbrakt.

Det var spesielt den sovjetiske påstanden om at Kvitsjøen var innhav og en del av sovjetisk territorium som hadde skapt problemer i forhold til norske fangstinteresser. Kvitsjøen var det viktigste fangstfeltet i Østisen, og i 1923 var det inngått en avtale mellom Ålesund Rederiforenings Selfanger-

gruppe og Sovjetunionen som ga norske selfangere konsesjon for fangst i deler av Kvitsjøen (Ålesundskonsesjonen). Samtidig som det ble inngått en handels og sjøfartstraktat mellom Norge og Sovjetunionen 15. desember 1925, erklærte viseutenrikskommisær Maksim M. Litvinov i en egen note at ordningen med konsesjon for norske fangstfolk til å drive fangst i russiske farvann ville stå ved lag så lenge handelsavtalen var i kraft. Etter forhandlinger mellom sovjetiske myndigheter og representanter for en gruppe norske selfangere organisert i Ålesund Rederiforenings Selfangergruppe, ble en ny konsesjonskontrakt undertegnet 26. april 1926. I avtaleteksten het det at avtalen "forblir i kraft så lenge handels- og sjøfartstraktaten av 15. desember mellom Norge og Sovjetunionen er gjeldene."⁶⁵ I 1930, etter initiativ fra myndighetene i Nordvest-Russland (sannsynligvis fylkesadministrasjonen i Arkhangelsk), ble utenrikskommisær Litvinov pålagt av Politbyrået å vurdere en oppsigelse av konsesjonen i Kvitsjøen. Litvinov slo fast at Ålesundskonsesjonens kobling til handelsavtalen ikke var noe problem siden handelsavtalen ikke hadde noen særlig verdi for Sovjetunionen. Utenrikskommisariatet gikk likevel mot en oppsigelse av konsesjonen og handelsavtalen "fordi det ville føre til svært sterk misnøye i den norske offentlighet og i regjeringkretser, og vil skape en alvorlig konflikt i forholdet mellom oss."⁶⁶ Det samme resonnementet ble brukt da NKID igjen vurderte den samme saken i 1931. NKID påpekte også at 12-mils grensen ikke var internasjonalt anerkjent.⁶⁷

Etter Den annen verdenskrig skjedde det en endring i den sovjetiske praksisen. Norske fangstfolk ble nektet adgang til Kvitsjøen. I 1945 og 1946 fikk ikke handelsdepartementet svar fra sovjetiske myndigheter på sin anmodning om leidebrev for norske fangstfartøyer. I 1947 besvarte russerne den norske søknaden, men avslø den. Avslaget ble begrunnet med at det fremdeles fantes et betydelig antall minefelt i området. Den samme begrunnelsen ble også brukt i 1948, men norske myndigheter tvilte på at opplysningene om minefeltene medførte riktighet. Senere norske anmodninger ble avslått.⁶⁸

De årlige anmodningene om leidebrev for norske fangstfartøyer etter krigen skapte åpenbart problemer for sovjetiske myndigheter. Etter at saken

hadde gått fram og tilbake mellom ambassaden, 5. europeiske avdeling i MID og viseutenriksminister Andrej Vysjinskij, oversendte Molotov i februar 1949 en redegjørelse om saken til Stalin.⁶⁹ Mens økonomiske årsaker dominerte i den interne sovjetiske argumentasjonen før krigen, var det militære hensyn Molotov trakk fram når han anbefalte at Ålesundskonsesjonen ble sagt opp. Han mente det fra et militært synspunkt ville være uheldig å ha norske fartøy seilende i sovjetisk territorialfarvann. Molotov nevnte også faren for overbeskatning av sel som et argument for å si opp avtalen. Den bekymringen kan ha vært reell nok, men dette lot seg løse innenfor den gjeldende avtaletekst. En egen blandet kommisjon av spesialister var i henhold til avtalen etablert nettopp for å ta de nødvendige forholdsregler for å sikre bestanden, og det var ikke uttrykt noe misnøye med denne kommisjonens mandat.⁷⁰

Molotov hevdet i sin redegjørelse til Stalin at en ensidig sovjetisk oppsigelse av Ålesundskonsesjonen kunne medføre en norsk motreaksjon, nemlig at den norske regjeringen sa opp handels- og sjøfartstraktaten fra 1925, som Ålesundskonsesjonen var knyttet til.⁷¹ En slik oppsigelse ville imidlertid ikke ha noen handelsmessige konsekvenser i følge en uttalelse Molotov hadde innhentet fra ministeriet for utenrikshandel (MVT). Dette var noenlunde samme konklusjon som Litvinov hadde kommet til i 1930 og 1931. Sannsynligvis hadde denne typen handelsavtaler enda mindre verdi i etterkrigsårene da betalings- og varebytteavtaler var mer tilpasset den eksisterende valuta- og varemangelen enn generelle handelsavtaler. Til tross for at oppsigelsen av en slik avtale ikke ville ha noen umiddelbare handelsmessige konsekvenser, viser Molotovs påpekning av en mulig norsk motreaksjon at han, i likhet med Litvinov 17-18 år tidligere, må ha vært forberedt på at en ensidig sovjetisk oppsigelse av Ålesundskonsesjonen kunne medføre et forverret politisk klima mellom Norge og Sovjetunionen. I motsetning til Litvinov anbefalte han imidlertid at avtalen ble sagt opp. Det nye og utslagsgivende i situasjonen var sannsynligvis den militære begrunnelsen som var kommet til siden saken verserte i NKID tidlig på 1930-tallet. Molotov må ha ment at de militære argumentene veide tyngre enn faren for et forverret politisk klima mellom de to nabostatene.

Det ble imidlertid ikke overlevert noen note til norske myndigheter om oppsigelse av "Ålesundkonsesjonen". Først i 1951, i forbindelse med en norsk søknad om leidebrev for fangstsesongen det året, ba den sovjetiske regjering om forhandlinger med sikte på å endre avtalen.⁷² Det er ingenting som tyder på at Stalin ikke delte Molotovs ønske om å utelukke norske fangstfolk fra Kvitsjøen av militære hensyn. Det ble imidlertid valgt en uthalingstaktikk fremfor en ensidig oppsigelse av avtalen. Det kan ha vært for å unngå og forsure det allerede anstrengte politiske forholdet som eksisterte mellom Norge og Sovjetunionen vinteren og våren 1949. Molotovs forslag kom også i en periode hvor hans posisjon overfor Stalin var sterkt svekket, og hvor han muligens ikke hadde den nødvendige politiske tyngde til å drive et slikt vedtak gjennom i de besluttende organer.⁷³

Sovjetiske motiver bak Svalbard-utspillet

Det sovjetiske initiativet 12. november 1944 om felles sovjetisk-norsk administrasjon på Svalbard og sovjetisk suverenitet over Bjørnøya satte den norske regjeringen under sterkt press. Regjeringen var nylig blitt informert om at sovjetiske styrker stod i Øst-Finnmark, og den var usikker på russernes hensikter. I forhandlingene som fulgte månedene etter Molotovs utspill, opptrådte den norske regjeringen svært imøtekommende overfor russerne. Nordmennene viklet seg inn i en diskusjon som åpnet for en forpliktende avtale om militært samstyre på øygruppen. Denne inrømmelseslinjen kuliminerte med en note til russerne 9. april 1945. Sovjetunionen fulgte imidlertid ikke opp den imøtekommende norske reaksjonen. Det antyder at Svalbard tross alt måtte vike til fordel for langt viktigere spørsmål i tiden knyttet til krigsavslutningen og til Europas fremtidige skjebne. Da Molotov kom tilbake til Svalbard-spørsmålet i 1946 var både den internasjonale og lokale situasjonen endret. Den kalde krigen satte sitt preg på forholdet mellom stormaktene; norske myndigheter ble stadig mer skremt av tanken om et militært samvirke med russerne på Svalbard, som kunne bringe Norge på "feil side" i en fremtidig krig. Den

norske handlefriheten var nå dessuten større: Russerne var ute av Finnmark, og den norske regjeringen befant seg igjen på norsk jord. Det var også tegn til at Vestmaktene viste større interesse for Svalbard, selv om den norske regjeringen var usikker på dybden av denne ryggdekningen.⁷⁴ I et lukket møte 15. februar 1947 avviste Stortinget idéen om felles sovjetisk-norsk forsvar av Svalbard.

Molotovs utspill, sammen med interne vurderinger i NKID og generalstaben som ble foretatt i forkant og etterkant av møtet mellom Molotov og Trygve Lie 12. november 1944, markerte et skifte fra en økonomisk motivert interesse av Nordområdene i mellomkrigstiden til en situasjon der de militære argumentene stod i fokus etter Den annen verdenskrig. Det viste også at den vestlige del av Barentshavet ble sett på som militærstrategisk viktig for Sovjetunionen. I sitt møte med utenriksminister Trygve Lie benyttet Molotov både økonomiske og militærstrategiske argumenter for underbygge det sovjetiske kravet. Han poengterte at kull fra Spitsbergen før krigen hadde vært av enorm betydning for Nord-Russland, og at "Sovjetunionens eneste utseiling i vest passerer Spitsbergen."⁷⁵

Det er usikkert om Molotov i samtalen med Lie utdypet det strategiske argumentet. Mens det i referatene fra sovjetisk side ikke er noen ytterligere militærstrategiske begrunnelser for det sovjetiske initiativet, hevdes det i det norske referatet og i Trygve Lies memoarer at Molotov hadde henvist til parallelle strategiske situasjoner. Ambassadør Andvords referat, Lies kommentarer til referatet som ble skrevet en drøy måned senere og Lies memoarer fra 1958 er imidlertid ikke samstemmige i sin gjengivelse av Molotovs argumentasjon. Andvord skrev i sitt referat, som ble gjort rett etter samtalen, at Molotov ga uttrykk for at Sovjetunionen "er stengt inne".⁷⁶ I sine memoarer hevdet Lie at Molotov utdypet denne problemstillingen:

Vi må komme til enighet, for som situasjonen er nå, er Sovjet-Samveldet stengt inne. Han (Molotov) reiste seg og fant frem et kart, la sin knyttede neve ned på Dardanellene og sa: Her er vi stengt inne. Han flyttet hånden til Øresund: Her er vi stengt inne. Bare i nord er det

åpning, men denne krig har vist at forbindelseslinjen til Nord-Russland kan bli avskåret eller vanskeliggjort. Det skal ikke gjenta seg i fremtiden.⁷⁷

Andvords referat viser ikke at Molotov gjorde uttrykkelig henvisning til Dardanellene og Øresund. Heller ikke Lies tilleggs kommentarer (ført i slutten av desember 1944) til Andvords referat, inneholder noe om Svartehavet eller Østersjøen. Lie hevder imidlertid her at Molotov berørte de amerikanske basene på Island og Grønland.⁷⁸

Til tross for litt forskjellige gjengivelser av hva som ble sagt under møtet mellom Trygve Lie og Molotov, bar den videre norske behandlingen av Molotovs forslag klart preg av at det sovjetiske initiativet først og fremst måtte forstås på bakgrunn av militærstrategiske forhold. I et P.M. drøyt en uke etter Molotovs møte med Lie, påpekte Rolf Andvord at moderne luftfart radikalt hadde økt den strategiske betydningen av Svalbard for beskyttelse av Sovjetunionens maritime aktivitet i nord.⁷⁹ En forståelse for Sovjetunionens militærstrategiske interesser kom også til uttrykk hos den spesialistgruppen som ble nedsatt for å utarbeide det norske svaret på Molotovs initiativ. Deres utkast ble godkjent av regjeringen med kun mindre endringer.⁸⁰ Her ble det gitt uttrykk for at regjeringen forsto at hendingene under krigen hadde vist at den traktatfestede nøytraliseringen av Svalbard "ikke lenger er en løsning som kan tilfredsstillende de nærmeste interesserte fredselkende stater, nemlig Norge og Sovjet-Samveldet".⁸¹ Andvords svar til Molotov den 29. desember 1944 viser også at den norske regjering var innstilt på å tilpasse seg sovjetiske sikkerhetsinteresser:

Den norske regjering er beredt til å diskutere med den sovjetiske regjering muligheten for å inngå en avtale mellom Norge og Sovjetunionen om militær utnyttelse av Svalbard, inkludert Bjørnøya, tatt i betraktning Sovjetunionens sikkerhetsinteresser.⁸²

Den norske oppfatningen om at de sovjetiske motivene først og fremst var militærstrategisk begrunnet, samsvarer i stor grad med de argumenter som

ble brukt i den interne saksbehandlingen i NKID før Molotovs møte med Trygve Lie. Tiltakene som NKID foreslo berørte imidlertid også Nord-Norge, og var langt mer omfattende enn hva den norske siden forutså. I slutten av oktober 1944 skrev en av saksbehandlerne i 5. europeiske avdeling, Tatjana Zjdanova, et omfattende notat hvor Svalbards betydning ble sett i sammenheng med mulighetene for å etablere sovjetiske militærbaser i Nord-Norge og en eventuell "korrigerende av den sovjetisk-norske grensen".⁸³ Zjdanova benyttet historiske argumenter for å underbygge sin påstand om at den sovjetisk-norske grensen var et resultat av historiske tilfeldigheter som ikke hadde ført til noen særlig god løsning for Sovjetunionen. Hun gjennomgikk i detalj avtalen mellom Russland og Sverige-Norge fra 1826, som er utgangspunktet for den nåværende grensen (dvs inntil 1944 den norsk-finske grensen). Zjdanova siterte Tsarens krigsminister som i år 1900 uttalte at Russlands grense med Norge i nord "var kunstig trukket og ikke til vår fordel", og at det var "et naturlig ønske fra vår side å korrigere denne delen av grensen".

Etter å ha forsøkt å gi en form for historisk legitimitet til et sovjetisk krav om å endre grensen mot Norge, påpekte hun at den teknologiske utviklingen, først og fremst utviklingen av luftfarten (samme resonnement som Andvord senere benyttet), hadde gjort Nordområdene til et strategisk ømfintlig område for Sovjetunionen. Det var derfor nødvendig å se spørsmålet om Svalbard i sammenheng med en endring av grensene mot Norge:

Selvsagt, spørsmålet om vår utseiling til Atlanterhavet og innseilingen til oss fra Atlanterhavet omfatter Spitsbergen-problemet (Zjdanovas understrekning). Man kan si at Spitsbergen utgjør en side av kanalen som forbinder Atlanterhavet med våre arktiske regioner. Dette pleide å være en bred kanal, men den har i betydelig grad blitt sammenpresset på grunn av utviklingen av luftfarten. Derfor er spørsmålet om å revurdere vår grense med Norge tett knyttet til vurderingene som fører til en avgjørelse på Svalbard-spørsmålet.

Det faktum at Petsamo (Petsjenga) igjen var en del av Sovjetunionen, løste

etter Zjdanovas mening ikke Sovjetunionens problem med en utsatt "kanal" til Atlanterhavet. For å løse Sovjetunionens strategiske problem, foreslo hun at det i første omgang ble tatt et initiativ overfor Norge for å etablere et bredt militært samarbeid om forsvaret av Nord-Norge. Og forutsetningene skulle være de aller beste i følge Zjdanova:

Tatt i betraktning den utenrikspolitiske fordel den Røde Armes deltakelse i frigjøringen av Nord-Norge har brakt oss, ville det være passende å utnytte Norges behov for en motvekt, gjennom vennskap med SSSR, til de engelske forsøk på å oppnå en "portugalisering" av Norge. I løpet av krigen har England oppnådd nærmest fullstendig kontroll over Norge. Det vil si, det ser ikke ut til være vanskelig for oss å oppnå en avtale med nordmennene om felles samarbeid om forsvaret av Nord-Norge; om bygging av marinebaser, flystasjoner, nødvendige jernbanelinjer etc. Hvis ikke vil engelskmennene gjøre dette. Etableringen av et slikt tett sovjetisk-norsk etterkrigssamarbeid, som vil sikre Sovjetunionen passende permanent innflytelse i Norge, gir muligheten for å ta opp problemet om en korrigering av den sovjetisk-norske grense på et mer passende tidspunkt.

Det er vanskelig å finne holdepunkter for Zjdanovas overraskende påstand om at det ville være lett å oppnå en avtale med nordmennene om felles forsvar av Nord-Norge. I et internt notat foran Trygve Lies besøk til Sovjetunionen i november 1944 fremkom imidlertid noe av det samme resonnementet som Zjdanova fremførte. Lie mente, i følge notatet, at Norge var avhengig av nære forbindelser med Sovjetunionen for å unngå at landet ble fullstendig politisk og økonomisk dominert av Storbritannia.⁸⁴ Forestillingen om at Norge ønsket at Sovjetunionen skulle balansere den britiske innflytelsen i Norge var fremtredende i MID de første etterkrigsårene. Nettopp utenriksminister Lie ble sett på som den fremste norske eksponenten for en slik tilnærming. Selv om flere norske politikere mente et økt norsk-sovjetisk samarbeid kunne redusere den økonomiske avhengigheten av Vestmaktene,⁸⁵ er det ingen holdepunkter for at norske politikere

mente et slikt samarbeid også skulle omfatte sovjetiske militære baser på norsk jord eller annet militært samarbeid med Sovjetunionen. Tvert i mot hersket det en inngrodd skepsis blant norske myndigheter til Sovjetunionens hensikter i Nordområdene,⁸⁶ og også Trygve Lie var grunnleggende skeptisk til Sovjetunionens langsiktige hensikter. Han hadde imidlertid en pragmatisk forståelse av nødvendigheten for en tilpasning til sovjetiske interesser.⁸⁷

Den 11. november, dagen før Molotovs møte med Lie, ble to notat om Svalbards status levert Molotovs avdeling. Det ene notatet var utarbeidet av kontreadmiral Ivan D. Papanin, som var sjef for *Glavsevmorput* (Hoveddirektoratet for den nordlige sjørute). Han la utelukkende vekt på vitenskapelige og økonomiske argumenter da han oppfordret Molotov til "å sikre Svalbard for Sovjetunionen (ostavit o. Sjpitsbergen za Sovetskim Sojuzom) i løpet av samtalene med Norge."⁸⁸ Det er usikkert om Molotov leste gjennom notatet før han møtte utenriksminister Lie. Papanin var imidlertid en svært sentral person i sovjetisk-arktisk sammenheng, og det er sannsynlig at dette miljøets og Papanins holdninger tilfløt medarbeiderne rundt Molotov og Molotov selv.

Viseutenrikskommisær Vladimir G. Dekanozov, som på denne tiden var ansvarlig for forholdet til Norge og deltok på møtet med Trygve Lie, stod bak det andre notatet fra 11. november om Spitsbergens status. Dette notatet utgjorde etter all sannsynlighet Molotovs bakgrunnsmateriale for samtalene med utenriksminister Lie.⁸⁹ Dekanozov understreket i sitt notat Sovjetunionens økonomiske interesser på Spitsbergen, og "Bjørnøyas enestående (iskliutsjitelnoje) strategiske betydning for både de sovjetiske gruvene på Spitsbergen og for å beskytte Sovjetunionens forbindelseslinjer i Nordområdene."⁹⁰ Det var disse strategiske vurderingene som lå bak følgende anbefalinger fra Dekanozov til Molotov:

Samtidig bør man inngå en avtale med Norge om at Sovjetunionen bør ha rett til, hvis det anser det nødvendig, å etablere en eller flere marinebaser eller flystasjoner på selve Spitsbergen.

Dekanozov mente man også måtte bli enig med den norske regjering om "byggingen av en sovjetisk marinebase på Bjørnøya for å forsvare våre rettigheter på Spitsbergen og for å sikre bevegelsene til sovjetiske fartøyer fra Nordflåten".⁹¹

Sovjetiske militære vurderinger

Selv om militærstrategiske betraktninger var fremtredende i NKIDs anbefalinger til Molotov, er det ingen spor i dokumentene fra NKID etter noe samarbeid mellom NKID og generalstaben eller andre militære myndigheter før Molotov la fram sitt forslag. I de første par årene etter Molotovs utspill overfor Trygve Lie finnes det imidlertid enkelte militære vurderinger og anbefalinger med hensyn til både fastlandet og Svalbards strategiske betydning. I et notat til Dekanozov i januar 1945 foreslo assisterende generalstabssjef i den Røde Arme, general Aleksej I. Antonov, at Norge burde:

overdra territorium som er nødvendig og viktig fra en militær synsvinkel på langsiktig leievilkår, med rett [for Sovjetunionen] til å reise militære anlegg og etablere baser.

General Antonov nevnte Spitsbergen og Bjørnøya, og havnene Kirkenes, Tromsø, Vadsø, Vardø og Hammerfest. Den sovjetiske leien skulle regnes mot utgiftene Sovjetunionen hadde hatt i forbindelse med frigjøringen av Finmark.⁹² I juli kom generalstaben i den Røde Arme med en klarere strategisk begrunnelse for at Sovjetunionen burde søke å opprette baser på norsk territorium, og helst skyve grensen vestover. Det var spesielt en eventuell fiendtlig bruk av Varangerfjorden som bekymret generalstaben. Med kontroll over de gode havnene Kirkenes, Vardø og Vadsø, og med Varangerfjordens utmerkede bukter som kunne brukes av sjøfly, kunne en fiende "henge over hele Petsjenga fylke", kommenterte generalstaben, og fortsatte:

I forbindelse med dette forhold, er våre byer Petsjenga, Murmansk og tilstøtende områder ikke tilstrekkelig sikret verken fra sjøen eller fra luften.⁹³

Generalstaben poengterte at dette var en situasjon som "helt åpenbart ikke er ønskelig fra vår side", og den hevdet at forsøk fra en eller annen makt med en betydelig marine og flystyrke på å infiltrere området ikke kunne utelukkes. På denne bakgrunn var behovet for å bedre Sovjetunionens strategiske situasjon i nord "helt åpenbart", og generalstaben ba derfor NKID ta opp spørsmålet om leie av baser med norske myndigheter via diplomatiske kanaler. Generalstaben foreslo at det ble avtalt langtidsleie av Bjørnøya og av norsk territorium som støter opp til Petsjenga fylke. Alternativet til å leie territorium var å få det overdratt som en kompensasjon for Sovjetunionens bidrag ved frigjøringen av Finmark. Fra et militært synspunkt ville den beste løsningen være å flytte grensen til Tanaelven og Tanafjorden, det vil si å overføre Varangerhalvøya og området sør for Varangerfjorden til Sovjetunionen. Generalstaben la til at Sovjetunionen ved også å leie hele Bjørnøya eller deler av den, ville kunne etablere "et stort land og sjøbasert strategisk forsvarsområde (bolsjaja sukhopotnaja i morskaja strategitsjeskaja zona prikrytija), som strekker seg fra Spitsbergen til Kola". Skulle ikke det lykkes, ville en minimumsløsning være at Sovjetunionen leide Varangerhalvøya og Varangerfjorden for en periode på 25-50 år.

Høsten 1946 ble generalstaben i det sovjetiske forsvarsministeriet bedt av 5. europeiske avdeling om å komme med en militærstrategisk evaluering av områder sovjetiske myndigheter vurderte å kjøpe på Svalbard.⁹⁴ Generalstabssjef i Forsvarsministeriet, Marsjall Aleksandr M. Vasilevskij, konkluderte med at stedet ville være av stor verdi for den sovjetiske marine. Selv om lokaliseringen langt fra var ideell, kunne det brukes til å etablere en "mobil marinebase" (manevrennaja vojenno-morskaja baza), en lufthavn for sjøfly i løpet av sommermånedene og en landingsstripe på isen i løpet av vinteren:

Tatt i betraktning den militær-geografiske beliggenheten til Spitsbergen i det nordlige maritime teater, vil eksistensen av en mobil marinebase og en landingsplass for fly muliggjøre:

- *opprettelsen av et fordelaktig operativt regime i den vestre del av Barentshavet og i den vestre sektor av Arktis.*
- *utvide området for mulig gjennomføring av operasjoner for å beskytte våre forbindelseslinjer.*
- *øke aksjonsradiusen til våre fly.*

Vasilevskij konkluderte med at det burde settes i gang forhandlinger om å overta området.

Det var to helt forskjellige tilnærminger som lå bak konklusjonene til henholdsvis den Røde Armes generalstab og Forsvarsministeriets generalstab. Mens den Røde Armes generalstab la vekt på defensive fordeler ved å etablere baser på norsk territorium, og argumenterte for et dybdeforsvar av Petsjenga/Murmansk området og en forsvarslinje i det sentrale Barentshav, var det en mer offensiv strategi som kom til uttrykk i marsjall Vasilevskijs vurderinger. Han mente Svalbard kunne fungere som en plattform for flyaktivitet vestover og benyttes for kontroll av vestre del av Barentshavet og vestre del av Arktis. Den forskjellige tilnærmingen reflekterte sannsynligvis ansvarsområdene for henholdsvis generalstaben i den Røde Arme og Forsvarsministeriet. Mens havområdene naturlig nok var av perifer interesse for hæren, måtte Forsvarsministeriets generalstab, med sitt overordnede ansvar for all militær planlegging, nødvendigvis ta hensyn til beskyttelse av forbindelseslinjene til sjøs.⁹⁵ Vasilevskijs anbefalinger må også forstås på bakgrunn av den nye marinedoktrinen fra Sovjetunionens tredje femårsplan, som ble påbegynt i 1938.⁹⁶ Mens Sovjetunionens tidligere marinedoktrine var av ren defensiv natur med sterk vekt på støtte til hæren, ønsket Stalin nå å bygge en sterk og balansert havgående flåte. Sovjetunionen skulle gjenopprette sin fremtredende posisjon blant de maritime stor-

makter, og marinen skulle fungere som en forlengelse av diplomatiet. Den annen verdenskrig satte en midlertidig stopper for femårsplanens byggeprogram, og Sovjetunionen kjempet Den annen verdenskrig under den gamle defensive doktrinen. Ved krigens slutt ble den mer offensive doktrinen med vekt på en havgående flåte lagt til grunn. Gjennomføringen av en slik doktrine forutsatte nettopp kontroll over utløpene fra de store flåtebasene.

Oppsummering

Den sovjetiske politikken i Nordområdene har siden 1920-tallet vært en kombinasjon av å utvide eget territorium og å nekte andre makter adgang. I mellomkrigstiden var denne politikken konsentrert om området øst for sektorlinjen. Etter Den annen verdenskrig ble fokus flyttet lenger vest i Barentshavet. I mellomkrigstiden var det først og fremst økonomiske motiver som dominerte den sovjetiske "nektelsespolitikken", men økonomi var også en faktor etter Den annen verdenskrig.

Etter Den annen verdenskrig kom en militært begrunnet "nektelsespolitikk" til syne.⁹⁷ Det er flere faktorer som forklarer den militære betydningen av Nordområdene for Sovjetunionen. Den nye marinedoktrinen fra 1938 innebar økt betydning for inn- og utseilingen av Nordflåten som ble etablert i 1936. Krigshandlingene og behovet for forsyninger til Sovjetunionen under Den annen verdenskrig aksentuerte ytterligere den militærstrategiske betydningen av de tilstøtende hav- og landområdene til Nordvest-Russland. Den nordlige forsyningslinjen rundt Norge var den desidert korteste og raskeste av de tre mulige sjørutene til Sovjetunionen under krigen,⁹⁸ men den var sterkt utsatt for angrep fra tyskerne som kontrollerte store deler av innseilingen til Nordvest-Russland fra sine baser i Norge. Samtidig som de høye tapstallene for konvoiene til Nordvest-Russland under krigen illustrerte hvor utsatt innseilingen rundt Norge kunne være, viste også det store antall senkede fartøyer en mer relevant problemstilling for Sovjetunionen etter krigen: nemlig muligheten for at utseilingen vestover fra flåtebasene i Nordvest-Russland kunne avskjæres. Dette ble forsterket

av den teknologiske utviklingen, som på det luftstrategiske området gjorde Barentshavet "mindre" og utseilingen "trangere".

Den sovjetiske interessen for Nordområdene kan også ses på som en refleks eller et motstykke til den amerikanske interessen for Arktis som strategisk operasjonsarena. Forskjellige strategiske modeller ble diskutert i amerikansk presse og kan ha lagt føringer på den sovjetiske politikken.⁹⁹ Det mest interessante amerikanske konseptet var de ulike amerikanske luftstrategiske modellene overfor den nye hovedmotstanderen, Sovjetunionen. Disse modellene stilte krav til fremskutte operasjonsbaser i periferien til Sovjetunionen på grunn av våpenbærernes den gang beskjedne rekkevidde. Amerikanerne så meget tidlig for seg et gjennombrudd for polarstrategien, med baser og "facilities" i Atlanterhavet og i arktiske områder. Amerikanernes arktiske visjon kunne imidlertid ikke realiseres i 1940-årene, blant annet fordi flyvåpenet ikke mestret de klimatiske forholdene i nord.¹⁰⁰ Svalbards egnethet som base for sovjetiske eller vestlige luft- eller marinestyrker ble vurdert av britene, amerikanerne og nordmennene de første etterkrigsårene. Vurderingene vekslet mellom en erkjennelse av Svalbards utilgjengelighet grunnet datidens teknologiske begrensninger og den sterke teknologiske optimismen som rådde etter krigen. Til tross for stor skepsis til at Svalbard kunne utnyttes militært i de nærmeste årene, konkluderte både den britiske og amerikanske militære ledelsen tidlig i 1947 med at de respektive land aktivt måtte motarbeide russiske baser på Svalbard.¹⁰¹

Det kan se ut som om Svalbard og Bjørnøyas strategiske betydning ikke først og fremst var grunnet i de militære muligheter 1940-tallets teknologi kunne fremskaffe, men i beliggenhetens potensiale.¹⁰² Et potensiale som var aktualisert på bakgrunn av den voldsomme teknologiske utvikling som ble oppvist under Den annen verdenskrig og de militærstrategiske løsningene det kunne åpne for. Vestmaktene hadde ikke selv noe uttalt ønske om å etablere seg militært på Svalbard. Deres målsetting var først og fremst å forhindre at russerne etablerte seg der. Noe av den samme tilnærmingen kan man også spore hos russerne, til tross for initiativene om fellesstyrer og militær utnyttelse av øygruppen. Svalbard var av perifer interesse sammenlignet med for eksempel russernes fokus på Svartehavet og Bosporus.

Sovjetunionens press på Tyrkia fra våren 1945, som var en av de utløsende årsakene til "Truman-doktrinen" i 1947, stod i sterk kontrast til deres forsiktige tilnærming i Svalbard-spørsmålet. Mest sannsynlig var russernes konklusjon motstykket til britenes og amerikanernes: det var viktigere å nekte motparten å etablere seg militært på Svalbard enn selv å etablere seg der. Det samme resonnementet gjelder sannsynligvis også for forslagene om militære baser i Nord-Norge og om å forskyve grensen vestover. Det ble ikke framsatt slike forslag overfor norske myndigheter. Russerne aksepterte det norske forslaget om at en blandet grensekommisjon skulle fastsette grensen på grunnlag av den tidligere finsk-norske grensen.

"Nektelseslinjen" kom også fram i den interne sovjetiske saksbehandlingen etter at Stortinget hadde avvist det sovjetiske initiativet om felles sovjetisk-norsk administrasjon av Svalbard. I et notat i juni 1947 fra Tatjana Zjdanova og Sergej T. Loginov ved 5. europeiske avdeling ble det nettopp argumentert for at sovjetregjeringen burde konsentrere seg om å forhindre at USA forrykket balansen til sin fordel i Arktis.¹⁰³

Etter at tanken om fellesstyre var avvist, fulgte Norge opp signalene fra de innledende drøftingene i 1944-45, og tok fortsatt hensyn til Sovjetunionens spesielle posisjon på Svalbard. For å møte en mulig sovjetisk kritikk av Norges nei til militært samvirke, understreket norske myndigheter at de var beredt til å forhandle med russerne om endringer i traktaten på det økonomiske området. Det er også symptomatisk at det norske nei til samstyre ble fulgt opp av et annet tiltak av beroligende karakter. Den norske garnisonen på 26 mann, som hadde stått på Svalbard siden krigen, ble i juli 1947 trukket tilbake. Norge ønsket å vende tilbake til det normale og strengt etterleve demilitariseringsklausulen.¹⁰⁴ Sovjetregjeringen kunne dermed falle tilbake på "nektelsespolitikken" som et tilfredsstillende alternativ, og likevel ha oppnådd en fremskutt sikkerhetssone for å skjerme mot ytre farer.

Norsk "balansepolitikk", 1945 - juni 1947

Det ble tidlig klart at samarbeidet som var etablert mellom stormaktene under krigen, ikke kunne bli ført videre i fredstid. Norge valgte en utenrikspolitisk linje der det ble lagt vekt på ikke å ta stilling til konfliktene som etterhvert oppsto mellom stormaktene. I internasjonale fora skulle Norge opprettholde en uavhengig mellomposisjon. Norge skulle ta standpunkt på rent saklig grunnlag, og ikke kjenne seg bundet til noen gruppering.¹⁰⁵ Tanken var å yte et bidrag til å dempe stormaktsmotsetningene og dermed minske risikoen for krig, som Norge kunne bli trukket inn i. Halvard Lange definerte den norske politikken på denne måten første gangen han tok ordet offentlig som norsk utenriksminister (NRK, 4. februar 1946): "Som lojale medlemmer av De forente nasjoner [...] må vi gjøre hva vi kan for å bidra til å styrke tillitsforholdet landene imellom, det som den nye organisasjonen står og faller med, og derfor samarbeide med alle uten å være med i noen blokkdannelse".¹⁰⁶ "Brobyggingspolitikk" er blitt brukt som merkelapp på grunntrekket i denne politikken, og den tidfestes vanligvis fra krigens slutt og fram til høsten 1947.¹⁰⁷

Begrepet "brobygging" gir inntrykk av at det ble ført en aktiv politikk. Utenrikspolitisk aktivitet var imidlertid ikke et kjennetegn for Norges internasjonale opptreden i forholdet til den gryende øst-vest konflikten. I den konflikten var Norge et sekundært område. Norske forhold - bortsett fra spørsmålet om fellesstyre på Svalbard og de sovjetiske troppene i Finnmark - ble i liten grad gjenstand for stormaktenes oppmerksomhet. Så til tross for økt spenning mellom stormaktene, var situasjonen slik at Norge kunne unngå å ta valg, og dette var nettopp en viktig forutsetning for at Norge kunne holde på brobyggingspolitikken.¹⁰⁸

Det lar seg gjøre å skille ut fire perspektiver eller bilder av norsk utenrikspolitikk i brobyggingsperioden, som gikk igjen i analysene til den sovjetiske ambassaden i Oslo og 5. europeiske avdeling i Folke-

kommisariatet for utenriksaker (NKID) i Moskva. Noen av perspektivene stod i motsetning til hverandre, mens andre utfylte hverandre. I det følgende kapittel vil disse fire perspektivene bli drøftet enkeltvis. Kapitlet vil gå fram til sommeren 1947 og lanseringen av Marshall-planen.

I det *første perspektivet* som vil bli drøftet, plasserte de sovjetiske tjenestemennene Norge godt innenfor den vestlige leir i den stormaktsplittelsen som utviklet seg rett etter krigen. Jeg vil forsøke å vise hvordan Norges faktiske samarbeid med Vestmaktene på det militære, politiske og økonomiske området ble fanget opp av de sovjetiske tjenestemennene, og i mange tilfeller ble fordreiet og vurdert som et konspirativt forsøk fra Vestmaktens side på å sikre seg kontroll over Skandinavia. Jeg vil også diskutere hvordan Norges nære samarbeid med Vestmaktene ble vurdert i forhold til Norges potensielle rolle som "brobygger" i internasjonal politikk.

Det *andre perspektivet*, som fokuserte på nordisk samarbeid, utfylte til en viss grad det første. Sovjetiske pressekommentarer de første årene etter krigen var kategoriske i sin avvisning av nordisk samarbeid. Det ble sett på som både et ledd i Vestmaktens aggressive politikk mot Sovjetunionen, og som de skandinaviske regjeringers forsøk på å knytte seg militært til en antisovjetisk vestblokk ad omveier. Den sovjetiske motstanden mot nordisk samarbeid hadde imidlertid også tydelige røtter tilbake til mellomkrigstiden og Den annen verdenskrig, og historiske paralleller ble ofte brukt i den sovjetiske argumentasjonen mot ethvert tilløp til nordisk samarbeid innen alle samfunnsområder. Jeg vil derfor først gi en kort historisk gjennomgang av det sovjetiske synet på nordisk samarbeid i mellomkrigstiden og under Den annen verdenskrig, før jeg ser på NKID og ambassadens forskjellige vurderinger av innholdet og omfanget av det nordiske samarbeidet de to første etterkrigsårene. Videre vil jeg diskutere hva som kan ha vært årsaken til den sovjetiske motviljen mot nordisk samarbeid, og jeg vil ta utgangspunkt i de to forklaringene som er mest åpenbare ved gjennomgangen av det sovjetiske materialet: frykten for forsøk på å realisere svenske stormaktsambisjoner, og frykten for en vestlig ledet konspirasjon mot Sovjetunionen. På bakgrunn av analysene fra NKID og de sovjetiske ambassadene i de skandinaviske hovedsteder, vil jeg til slutt diskutere om

motstanden mot nordisk samarbeid var så entydig som man kan få inntrykk av utfra de sovjetiske pressekommentarene.

Det *tredje perspektivet* besto av optimistiske analyser av muligheten for sovjetisk innflytelse i Norge. Jeg vil drøfte hvilke forutsetninger de sovjetiske tjenestemennene mente lå til grunn for et nært samarbeid med Norge, og på hvilke områder de mente dette samarbeidet kunne konkretiseres. Et av MIDs initiativ var et forslag om at Sovjetunionen skulle forsøke å inngå en allianse- og vennskapsavtale med Norge. Jeg vil i drøftingen av dette forslaget gå utover den perioden som i utgangspunktet er satt for dette kapitlet, og se MIDs forslag i sammenheng med rykter i Norge i mars 1948 om at det fra sovjetisk side ville bli foreslått en slik avtale. Enkelte av forslagene fra ambassaden i Oslo og MID ble åpenbart stoppet på et lavt nivå i det sovjetiske utenrikspolitiske hierarkiet, mens andre kan følges helt fram til Sentralkomiteén. Det foreliggende materialet gir derfor anledning til å følge den politiske prosessen i det sovjetiske utenriksbyråkratiet, og jeg vil drøfte hvorfor ambassaden og 5. europeiske avdelings forslag ikke vant fram høyere opp i beslutningssystemet.

Innenfor det *fjerde perspektivet* ble det lagt en viss vekt på Norge som selvstendig aktør i utformingen av sin utenrikspolitikk. I gjennomgangen av dette perspektivet vil jeg drøfte de sovjetiske tjenestemennenes henvisninger til norsk deklarasjonisk politikk, den såkalte "brobyggingspolitikken", eller "balansepolitikken" som bedre beskriver russernes forståelse av den norske politikken.¹⁰⁹ Det vil også bli drøftet hvordan en viss tiltro til at Norge kunne føre en egen utenrikspolitikk kom indirekte til uttrykk gjennom blant annet den sovjetiske ambassadens interesse for de forskjellige politiske partienes utenrikspolitiske linje og endringer i partienes utenrikspolitikk. I praktisk politikk var Norges rolle som selvstendig aktør i forhold til Sovjetunionen i første rekke knyttet til Norge som handelspartner og til berøringspunktene i Nord, først og fremst ved den nye felles grensen, på Svalbard og i Østisen. Disse praktiske spørsmålene er behandlet andre steder i studien og vil ikke bli drøftet under gjennomgangen av dette perspektivet.

Vestlig innflytelse i Norge

Det var flere trekk ved norsk utenrikspolitikk i brobyggingsperioden som tydet på et manglende samsvar mellom den offisielle målsettingen, slik Lange hadde uttrykt den om "å samarbeide med alle uten å være med i noen blokkdannelse", og norsk utenrikspolitikk slik den manifesterte seg i en rekke større og mindre samarbeidsordninger med Vestmaktene. Regjeringen la vekt på at det skulle føres en balansert utenrikspolitikk i forholdet til stormaktene i Øst og Vest. Om man så forbi norsk deklarasjonspolitikk, men heller fokuserte på de underliggende realitetene, var det mye som tydet på at Norge var godt plassert i den vestlige leir. Det var nettopp disse underliggende realitetene de sovjetiske tjenestemennene var opptatt av. Det militære, økonomiske og politiske samarbeidet mellom Norge og Vestmaktene ble fulgt nøye og ofte sammenholdt, underforstått eller eksplisitt, med det som ble oppfattet som norsk deklarasjonspolitikk; å samarbeide med stormaktene uten å bli mistenkt for nærme seg noen side.¹¹⁰ Denne "balansepolitikken" ble sett på som Trygve Lies verk, og utgangspunktet for de sovjetiske analysene var svært ofte hvorvidt politikken som ble ført var i samsvar med denne.

Militært samarbeid

Parallelt med at den norske regjeringen deklarasjonspolitisk distanserte seg fra alt som kunne bli oppfattet som en vestlig blokk, ble det intime militære samarbeidet med Storbritannia fra krigen ført videre. Ledende norsk militært personell ble trent av britiske offiserer, og militært utstyr kom hovedsakelig fra Storbritannia. Deltagelse i okkupasjonen av Tyskland under britisk kommando forsterket ytterligere det norsk-britiske militære samarbeidet. Den norske okkupasjonsenheten hadde utelukkende britisk utstyr, og øvelser og opplæring var felles med britene og etter britisk mønster.¹¹¹ K.E. Eriksen hevder at slik det militære forholdet mellom Storbritannia og Norge utviklet seg, hadde det "nærmest karakter av samarbeid i fredstid med sikte på hjelp i krig".¹¹²

Det omfattende norsk-britiske militære samarbeidet ble fulgt med stor skepsis av russerne. I en analyse høsten 1945 fra lederen av 5. europeiske avdeling, Aleksander N. Abramov, ble det hevdet at britene og amerikanerne hadde sikret sin militære innflytelse ved "langvarige opphold av angloamerikanske styrker i Norge." Vestmaktens rasjonale for å søke innflytelse i Norge var landets strategiske beliggenhet.¹¹³

I årsrapporten for 1945 (datert 1. juni 1946) fulgte ambassadøren i Norge, Nikolaj D. Kuznetsov, opp beskrivelsene av den britiske innflytelsen i Norge. Han gjentok påstanden om at britiske styrkers nærvær etter frigjøringen var blitt brukt til å befeste Storbritannias posisjon i Norge. Den britiske innflytelsen var langt fra ubetydelig, skal en dømme etter det eksemplet Kuznetsov valgte å trekke fram. Han hevdet at Jens Christian Hauge ble valgt til forsvarsminister etter britisk påskyndelse, og at general Otto Ruge ble fjernet etter press fra Storbritannia.¹¹⁴ Denne påstanden ble fulgt opp i et notat til Molotov fra Abramov og to av hans tjenestemenn i 5. europeiske avdeling, Ivan V. Majeviskij og Mikhail S. Vetrov, men nå i en litt mer konspiratorisk versjon:

*etter påtrykk fra engelskmennene ble general Ruge, som var vennlig innstilt til Sovjetunionen, avskjediget. Til stillingen som forsvarsminister ble den engelske agenten Hauge, som arbeidet på oppdrag for engelskmennene i egenskap av stabssjef i hjemmefronten, utnevnt.*¹¹⁵

Dette eksemplet er interessant som et uttrykk for russernes oppfatning av hvor langt britene presset norske myndigheter. Det er imidlertid ingen holdepunkter for påstanden. Ruge søkte avskjed på bakgrunn av personlige og saklige motsetninger mellom ham og Hauge.¹¹⁶

De tre tjenestemennene konkretiserte også engelskmennenes "iherdige [arbeid] for å omdanne den norske hæren til en del av den britiske hær". Krumtappen i dette arbeidet var, i følge Abramov, Majeviskij og Vetrov, den britiske militærmisjonen i Oslo. Omdanningen av det norske forsvaret skjedde angivelig ved at britene etablerte en rekke skoler og kurs i Storbritannia, der norske offiserer reiste for å bli utdannet innen de forskjellige

våpengrener ("flyskole, artilleriskole, skole i kystforsvar etc."), britiske instruktører deltok i Norge med opplæring av offiserer, og ikke minst bidro norsk deltagelse på britisk side ved okkupasjonen av Tyskland til en ytterligere samordning av norske og britiske styrker. Abramov, Majeuskij og Vetrov hevdet også at britene allerede utførte operativ tjeneste i Norge: "Med stilltiende samtykke av den norske regjering patruljerer engelske fly norskekysten fra Vestlandet til den sovjetiske grense."

Disse alarmerende beskrivelsene ble forsterket fram til sommeren 1947. Lederen for MIDs 2. avdeling og medlem av MIDs kollegium, Kirill V. Novikov, tok i januar 1947 utgangspunkt i de tre byråkratenes notat og fremmet forslag til et vedtak i Sentralkomiteén som tok sikte på å øke den sovjetisk innflytelsen i Norge, for samtidig å redusere britisk og amerikansk innflytelse.¹¹⁷ Novikovs begrunnelse for at vedtakene var nødvendige var stort sett et konsentrat av Abramov, Majeuskij og Vetrovs analyse. Han viste til hvilken betydning grensen mot Norge hadde for Sovjetunionens sikkerhet, og til den voldsomme aktiviteten britene utviste for å styrke sin politiske, militære og økonomiske posisjon i Norge. Novikov trakk også fram at amerikanerne hadde økt sin aktivitet i Norge det siste halve året, og nevnte spesielt amerikanske kreditter for kjøp av militært utstyr. Kreditter han for øvrig mente amerikanerne hadde pådyttet Norge på ugunstige vilkår.

Kuznetsov, som var blitt nestleder ved 5. europeiske avdeling, og den nye ambassadøren i Oslo, Sergej A. Afanasjev, beskrev våren og sommeren 1947 et stadig mer omfattende og integrert militært samarbeid mellom Norge og Vestmaktene. Kuznetsov hevdet at de norske forsvarsplanene ble satt opp i et nært samarbeid med britene, og at de bygde på forutsetningen om at Norge kun ble truet fra Sovjetunionen, i nord fra Petsamo-området og i sør fra Østersjøen.¹¹⁸ Afanasjev var opptatt av forholdet mellom det formelle og det reelle samarbeidet. Han tok utgangspunkt i forsvarsminister Hauges besøk i London i mai og juni 1947, og la vekt på at selv om det ikke ble inngått noen formelle avtaler "beholder ikke desto mindre engelskmennene kontrollen over (uderzjivajet za soboj) de norske væpnede styrker."¹¹⁹

De to tjenestemennene fullførte på mange måter tidligere sovjetiske

beskrivelser av et stadig mer omfattende militært samarbeid. Slik ambassaden og MID beskrev det militære samarbeidet, manglet det kun et formelt rammeverk eller en institusjonell overbygning for det fremsto som en fullverdig allianse. Afanasjev poengterte også at den førte politikken langt fra var i overensstemmelse med den deklarasjoniske politikken. Han mente Hauges reise til London viste at

gjentatte erklæringer fra norske ministre og offentlige personer om at Norge bør bli en "bro" mellom vest og øst, og at Norge bør føre sin utenrikspolitikk på en slik måte at det ikke blir trukket inn i en blokk, uansett hvem som måtte stå bak denne, kun er et skalkeskjul for alt som styrker de politiske og militære forbindelsene med Storbritannia.

Frykten for at Storbritannia og USA skulle etablere militære baser i Norge var hele tiden underforstått i de sovjetiske påstandene om Vestmaktens anstrengelser for å oppnå militær innflytelse. Abramov, Majeviskij og Vetrov mente britene forsøkte å etablere varige baser i Norge i tilfelle en internasjonal konflikt skulle oppstå. Baseproblematikken ble ikke sett på som et isolert problem i forhold til Norge, men ble satt i sammenheng med hva russerne oppfattet som tilsvarende vestlige ønsker om baser i de øvrige skandinaviske landene. Eventuelle baser ble sett på som både potensielle brohodet for aggresjon mot Sovjetunionen, og som et virkemiddel for å stenge sjørutene fra de sovjetiske havnene ved Barentshavet og Østersjøen. Fra den sovjetiske ambassaden i København ble det gjentatte ganger advart mot at britiske og amerikanske fly- og marinebaser i Danmark ville gi "anglosakserne" kontroll over utseilingen fra Østersjøen og Kielerkanalen.¹²⁰

Basespørsmålet kom også opp i sovjetisk presse tidlig i 1947 i forbindelse med sovjetiske spekulasjoner om standardisering av våpentypene mellom de skandinaviske landene. Fagforeningsbladet *Trud* hevdet at

Når alt kommer til alt er det tale om å forvandle hele Norden og de tiliggende arktiske områdene til en flyplass for anglosaksiske jetfly, og

*å bygge om de skandinaviske havnene til baser for marinefartøy av største type.*¹²¹

Tre måneder senere kom Marinens avis, *Krasnyj Flot*, med lignende perspektiver.¹²²

Økonomisk samarbeid

Også på det økonomiske området knyttet Norge seg sterkt til Vestmaktene. Den norske eksilregjeringen sluttet seg uten reservasjoner til Bretton Woods avtalen i 1944, og Stortinget ratifiserte avtalen i desember 1945, til tross for at det var usikkert om Sovjetunionen ville delta. Avtalen begrenset Norges handlefrihet i valutaspørsmål, og knyttet Norge til et system som ble dominert av USA og Storbritannia. Denne dominansen ble forsterket av at Sovjetunionen valgte å stå utenfor avtalen. I november 1945 inngikk Norge en valutaavtale med Storbritannia, som regulerte Norges bruk av sine betydelige valutareserver i pund.¹²³ Ut over at Storbritannia gjennom avtalen fikk formell innflytelse på hvor reservene skulle investeres, var norsk frykt for at britene skulle legge ytterligere begrensninger på bruken av valuta-reservene en av årsakene til at Norge valgte å kjøpe militært materiell fra Storbritannia.¹²⁴

De vest-europeiske og nord-amerikanske land var Norges dominerende handelspartnere i årene før Den annen verdenskrig. Dette bildet endret seg ikke de første etterkrigsårene, til tross for at handelen med Tyskland, som var Norges nest største handelspartner før krigen, var sterkt redusert de første etterkrigsårene. Det viste seg at bortfallet av det tyske markedet medførte at Norge ble trukket økonomisk nærmere Vestmaktene. Udgaard har beregnet at Storbritannia erstattet 44% av den betydelige tyske førkrigseksperten til Norge, USA erstattet 28%, Belgia, Frankrike og Nederland erstattet til sammen 22% av eksporten, mens de resterende 6% kom fra alle øvrige land til sammen. Verken Sverige, Sovjetunionen eller de øst-europeiske land var i særlig grad i stand til ta over tyske markedsandeler i Norge. I 1946 utgjorde Norges handel med Vest-Europa og Nord-Amerika

80 prosent av Norges totale utenrikshandel, mens Sovjetunionens andel av Norges totale handel utgjorde 0,9 prosent, og Øst-Europas andel 3,5 prosent. Norges to dominerende handelspartnere var USA og Storbritannia.¹²⁵

Udgaard hevder at russerne aksepterte Norges tette økonomiske forbindelser med Vesten, siden disse forbindelsene ikke ble kritisert i den russiske politiske propagandaen de to første etterkrigsårene. Både ambassaden og MID var imidlertid svært kritiske til Norges tette økonomiske forbindelser med Vestmaktene, og tilla dem stor politisk betydning. Britene og amerikanerne hadde i følge russerne ambisjoner om å "underlegge seg" all handel og økonomi i Norge.¹²⁶ Denne innflytelsen skulle brukes og ble brukt til å øve press på norske myndigheter. Valutaavtalen med Storbritannia var, i følge MID, et åpenbart eksempel på hvordan Norge var knyttet til britisk økonomi, og det ble hevdet at denne avtalen tvang Norge til å kjøpe militært materiell fra Storbritannia.¹²⁷ Som vist var ikke denne påstanden uten grunnlag i virkeligheten.

Konsekvenser for Norges opptreden i internasjonal politikk

Etterhvert kom det også fram påstander i de sovjetiske rapportene om at Vestmaktene benyttet den økonomiske og militære innflytelsen i Norge til å påvirke Norges opptreden ved internasjonale konferanser. Novikov hevdet at Norges opptreden ved fredskonferansen i Paris sommeren og høsten 1946, der fredstraktatene med Tysklands europeiske allierte skulle utarbeides, og ved første halvdel av De forente nasjoners generalforsamling samme høst, viste at Norges politiske slagside i retning av Vestmaktene var blitt forsterket. Dette var et resultat av "Norges økende økonomiske avhengighet av Storbritannia og Amerika." Han innrømmet at Norge "i noen viktige saker" (om Franco-regimet og om rasefølgelse av indere i Den sør-afrikanske unionen) sto sammen med Sovjetunionen i De forente nasjoners hovedforsamling. Hans hovedpoeng var imidlertid at Norge hadde stemt for forslag som var helt uakseptable for Sovjetunionen, eller at Norge hadde vinglet og avstått fra å stemme.¹²⁸ Kuznetsov mente at Norge, som

var under press fra USA og Storbritannia, konsekvent hadde havnet på standpunktene til den "angloamerikanske blokken", selv om det ble gjort "med stor ubesluttsomhet" (s bolsjoj neresjitelnostju).¹²⁹

Det er påfallende at russerene ikke oppfattet eller verdsatte Norges forsøk på å markere uavhengighet av stormaktene ved internasjonale konferanser. Det var nemlig her den norske regjeringen klarest fulgte begrensningene som lå innebygd i brobyggingspolitikken, en politikk som forutsatte at Norge ikke tok aktivt side i konflikter mellom de to stormaktsblokkene. Norge unnlot derfor gjentatte ganger å støtte britiske og amerikanske initiativ, spesielt når de kolliderte med sovjetiske interesser. Dette kom tydelig til uttrykk ved Fredskonferansen i Paris. Der støttet Norge konsekvent forslag hvor stormaktene var enige, og unnlot blant annet å støtte forslag fra en rekke mellomstore og mindre stater som ønsket å svekke den sterke stormaktsdominansen. Selv om Norge ofte stemte med Vestmaktene i de tilfellene der Vestmaktene og Sovjetunionen var uenige, gjorde den norske delegasjonen utstrakt bruk av muligheten av å avstå fra å stemme, og ikke sjeldent gikk den norske stemmegivningen i sovjetisk favør, noe som satte Norge i en spesiell situasjon blant de vestlige land. Det samme stemmemønstret kunne også observeres under den andre halvdel av De forente nasjoners 1. sesjon høsten 1946.¹³⁰

Novikovs og Kuznetsovs kritikk av Norges opptreden ved Fredskonferansen og FNs generalforsamling viser imidlertid at Norge hadde vanskelig for å gi brobyggingspolitikken troverdighet. Kritikken kom til tross for at Norge ved disse konferansene på mange måter gikk langt i å imøtekomme hva som faktisk var den sovjetiske forståelsen av brobyggingspolitikken eller "balanspolitikken": at Norge skulle samarbeide med både Vestmaktene og Sovjetunionen uten å bli mistenkt for å være knyttet til en av partene. Noe av Norges problem med denne "balanspolitikken" var at de sovjetiske diplomatene og politikerne la vekt på de spørsmålene som markerte uenighet, og de spørsmålene der det ble oppfattet som om Norge stemte *mot* sovjetregjeringen. De sakene der Norge stemte sammen med Sovjetunionen ble tillagt liten vekt, mens Norges subtile brobyggingssignaler i form av å avstå fra å stemme i kontroversielle

spørsmål ble oversett av russerne, eller tolket som et uttrykk for vingling i utenrikspolitikken. De norske forsøkene på å signalisere vilje til å bygge bro mellom Øst og Vest druknet også i det nære, praktiske samarbeidet Norge hadde med Vestmaktene både politisk, militært og økonomisk. Dette samarbeide tiltrakk seg mer oppmerksomhet hos russerne enn Norges kompliserte balansegang ved internasjonale konferanser. De norske forsøkene på å innta en brobyggerrolle ved internasjonale konferanser var derfor nærmest nytteløs, fordi signalene ikke ble registrert av den sovjetiske utenrikstjenesten. Problemet ble forsterket etterhvert som motsetningene mellom Øst og Vest ble tilspisset, og ved FNs generalforsamling høsten 1947 ble norske initiativ for å bygge bro eller markere uavhengighet av blokkene totalt oversett i de sovjetiske rapportene.¹³¹

Nordisk samarbeid

Lederne av de skandinaviske sosialdemokratiske partiene møttes allerede i mai 1945 for å gjenoppta samarbeidet i Den nordiske samarbeidskomiteen. Etterhvert kom det også i stand formaliserte møter på regjeringsnivå, og det første offisielle utenriksministermøtet ble holdt i mars 1946. Fra norsk side ble det betont at det nordiske samarbeidet måtte være et ledd i et videre internasjonalt samarbeid, og at det nordiske samarbeidet burde begrenses til praktiske spørsmål innen kultur-, sosial- og økonomisk politikk. I praksis viste det seg at det nordiske samarbeidet stort sett begrenset seg til disse områdene, og knapt nok det. Forsvarsspørsmål var praktisk talt utelukket fra det nordiske samarbeidet i brobyggingsperioden, men det ble etablert et visst utenrikspolitisk samarbeid. De nordiske land konsulterte hverandre og kom fram til stort sett felles standpunkt i internasjonale spørsmål.¹³²

Til tross for det relativt beskjedne nordiske samarbeidet, var de sovjetiske pressekommentarene klare i sin motstand mot nordisk samarbeid, både militært og sivilt. Nils M. Udgaard skriver om Sovjetunionens holdning til nordisk samarbeid at "[e]very step towards a closer Nordic co-operation, even in the social services, was explicitly branded as a step towards a Swedish-led Nordic union directed against the East."¹³³ UD-

tjenestemannen og Sovjet-spesialisten Georg Krane, som i likhet med Udgaard hovedsakelig baserte sine betraktninger på presseklipp fra sovjetiske aviser, hevdet at Sovjetunionen inntok en steil og fordømmende holdning overfor tanken om nordisk samarbeid og det de oppfattet som virkeliggjørelsen av den svenske idé.¹³⁴ Den sovjetiske motstanden mot nordisk samarbeid de første etterkrigsårene hadde tydelige røtter tilbake til mellomkrigstiden og Den annen verdenskrig.

Det sovjetiske synet på nordisk samarbeid i mellomkrigstiden og under Den annen verdenskrig

Med unntak av et par artikler i *Izvestija* i 1929-30, som hevdet at det eksisterte planer om en nordisk blokk som også omfattet Finland, Polen og de tre baltiske republikker, viste Sovjetunionen liten interesse for de noe luftige idéene om nordisk samarbeid på 1920-tallet. I 1934-35 førte Sovjetunionen en pressekampanje mot påståtte nordiske planer om å etablere en militærpolitisk blokk.¹³⁵ Planene ble sett på som et element i tyske aggressive planer, mens det tidligere var Storbritannia som hadde vært fremstilt som den aggressive antisovjetiske makt. Skiftet fra Storbritannia til Tyskland som Sovjetunionens fremste antagonist medførte imidlertid ikke noen automatisk revurdering av det nordiske samarbeidet. Tyskland ble på mange måter tillagt de samme ambisjoner som Storbritannia tidligere var tillagt.

I perioden 1937-39 var det et skifte bort fra en ensidig fordømmelse av nordisk samarbeid. Det var nå tendenser til å vurdere nordisk samarbeid som et tjenlig redskap for sovjetiske interesser. Norden ble sett på som en mulig strategisk buffer. Det ble argumentert med at de nordiske land, bevæpnet og samlet, kunne utgjøre en viktig rolle som barriere mot tysk aggresjon og ekspansjonisme. Det vokste fram en erkjennelse av at det eksisterte felles interesser mellom Sovjetunionen og den ikke-fascistiske kapitalistiske del av verden. Dette medførte et mer positivt syn på regionalt småstatssamarbeid som en mulig stabiliserende faktor. Sovjetiske diplomater begynte å oppmuntre til nordisk politisk og militært samarbeid, samtidig

som de var kritiske til nøytralitet og "naiv pasifisme".¹³⁶ Men med Sovjetunionens tilnærming til Tyskland, som kulminerte med de tysk-sovjetiske avtalene i august/september 1939, ble den sovjetiske holdningen til nordisk samarbeid endret. Nordisk samarbeid ble igjen fremstilt som "reaksjonært" og "antisovjetisk".¹³⁷

Sovjetunionens periodiske engasjement i mellomkrigstiden mot nordisk militært samarbeid virker noe ute av proporsjon i forhold til den interesse denne type planer ble møtt med blant nordiske politikere. I følge tilhengerne av nordisk militært samarbeid var det allment akseptert at Sverige måtte spille en nøkkelrolle i et felles forsvarssamarbeid. Sverige lå geografisk i sentrum, og det sto sterkest med hensyn til militære, industrielle og demografiske ressurser. Men fra den svenske regjeringens side var aldri en nordisk militær blokk noe realistisk alternativ. Til det var Sverige for sterkt knyttet til sin tradisjonelle nøytralitetspolitikk.¹³⁸

Norge var også motstander av militære allianser med andre nordiske land. For Norge var landets geografiske plassering i periferien av Europa dens viktigste sikkerhetspolitiske garantist, sammen med antagelsen om at britene hadde en egeninteresse i å sikre Norges selvstendighet.

På 30-tallet ble danskene stadig mer sårbare for tysk press, og vendte seg, lik Norge, mot Storbritannia for å få støtte. Danskene var skeptiske til om nordisk militært samarbeid kunne bidra til å støtte deres eget forsvar i sør. I mars 1937 avviste Danmarks sosialdemokratiske statsminister, Thorvald Stauning, en nordisk militær blokk som svar på Danmarks sikkerhetsproblemer. Den eneste nordiske nasjon som viste virkelig interesse for nordisk militært samarbeid var Finland. Finland definerte den mest sannsynlige militære trussel til å komme fra øst. For å supplere sine egne begrensede militære ressurser søkte landet først og fremst støtte fra Sverige, og i mindre grad fra Norge og Danmark.

Den sovjetiske motstanden mot nordisk samarbeid vedvarte gjennom krigen. Det ble henvist til mellomkrigstiden og den finsk-sovjetiske vinterkrigen i 1939-40 for å gi tyngde til argumentene mot nordisk samarbeid. Et nordisk forsvarssamarbeid ble drøftet - på finsk initiativ - i 1940 etter vinterkrigen. Sovjetunionen reagerte skarpt på tanken. Molotov advarte

Norge med at norsk og svensk deltagelse i et slikt forbund ville bli sett på som en "oppgivelse av nøytraliteten" og at "sovjetregjeringen ville handle i samsvar med dette".¹³⁹

Det var to tendenser i den russiske holdningen til nordisk samarbeid som skilte seg ut i perioden fram til 1945. Det var for det første en sterk tilbøyelighet til å overdrive selve omfanget av det nordiske samarbeidet. For det andre ble nordisk samarbeid, med unntak for perioden mellom 1937 og 1939, sett på som en del av den stormaktskonspirasjon mot Sovjetunionen som til enhver tid ble opplevd som mest truende. Disse tendensene kan også spores i de sovjetiske kommentarene og vurderingene av nordisk samarbeid i de to første etterkrigsårene.

De sovjetiske vurderingene av omfanget av nordisk samarbeid i perioden 1945-47

I de første par etterkrigsårene var det en viss uenighet mellom MID og ambassaden i Oslo om hvor omfattende det nordiske samarbeidet var. Lederen for 5. europeiske avdeling, Abramov, ga i et notat til lederen for 2. europeiske avdeling, Kirill V. Novikov, i januar 1946 klart uttrykk for at han mente at et omfattende nordisk samarbeid pågikk og at en nordisk blokk rent faktisk allerede var dannet.¹⁴⁰ Han hadde ingen tro på forsikringer fra nordiske politikere om at en nordisk blokk ikke var under dannelse. Abramov vurderte denne type forsikringer som et uttrykk for frykt for sovjetiske reaksjoner, og han hevdet at det gjennom hektisk nordisk møteaktivitet hadde foregått en gradvis oppbygging av en nordisk blokk. Møtet i Den nordiske samarbeidskomitéen som ble holdt i København 5.-6. januar 1946 og møtet mellom utenriksministrene som ble holdt i tilknytning til det, ble sett på som et foreløpig siste trinn på veien mot å realisere planene fra mellomkrigstiden om en nordisk blokk. Abramov tilla møtet mellom utenriksministrene spesielt stor vekt:

Sammenkallingen av dette møtet er en faktor av stor politisk betydning. Som kjent har den gamle idéen om en nordisk blokk fått mange tilhen-

gere etter krigen, spesielt i Sverige. Men som følge av Sovjetunionens negative holdning har den ene etter den andre av de nordiske lands regjeringer tatt avstand fra disse tilhengerne.

Men all denne "avstandstakingen" er åpenbart kun et skalkeskjul (maskirovka). De nordiske lands regjeringer driver en energisk virksomhet for å skape en nordisk blokk.

For å underbygge sin påstand om et omfattende nordisk samarbeid nevnte Abramov en rekke møter som hadde vært holdt det siste halve året. Det var møter mellom de sosialdemokratiske partier i de fem nordiske land, det var interparlamentariske møter, nordiske møter på statsrådnivå, nordiske fagforeningsmøter etc.

Alle disse møtene har hatt som mål å sveise sammen i første omgang en økonomisk, kulturell og faglig blokk, og deretter - en partipolitisk og interparlamentarisk blokk, med andre ord en politisk blokk.

Utenriksministermøtet 5.-6. januar forfulgte målet om å opprette en blokk når det gjelder internasjonal politikk.

Alt dette vitner om at en nordisk blokk faktisk er opprettet.

Abramov satte ikke noe skarpt skille mellom former for nordisk samarbeid. Militært samarbeid ble sett på som en logisk og uunngåelig konsekvens av samarbeid på andre samfunnsområder, nærmest som et siste ledd i en naturgitt prosess:

Det eneste denne blokken offisielt mangler er nettopp en militær allianse (voennyj sojuz). Men det er neppe mulig å tvile på eksistensen av et praktisk samarbeid mellom generalstabene i de nordiske land, slik de også har med den britiske og den amerikanske generalstaben, noe som bekreftes av tallrike reiser i Norden av høyere militære representanter fra Storbritannia og USA.

Brodden i dette samarbeidet er utvilsomt rettet mot Sovjetunionen.

Abramov konkluderte med at den danske og norske ambassadøren burde innkalles til det sovjetiske utenrikskommisariatet for å forklare hvorfor representanter fra to nasjoner som var medlemmer av FN deltok på de nordiske møtene.¹⁴¹ Den sovjetiske oppfatningen var at regionalt forsvarssamarbeid stred mot FN-pakten. Abramovs anmodning om at den norske og danske ambassadøren skulle innkalles til NKID ble ikke tatt til følge.

Noe av forklaringen på at Abramovs forslag ikke ble fulgt opp, kan være at han etter rapportene fra ambassadene i Skandinavia å dømme, ikke fikk noen entydig støtte for sine alarmerende påstander om at et omfattende nordisk samarbeid allerede var etablert. Som vi senere skal se hadde de sovjetiske ambassadørene i Stockholm og København et noe mer nyansert syn på den rollen nordisk samarbeid kunne spille i forholdet mellom Øst og Vest. Ambassaden i Norge var derimot like kategorisk som MID i sin avvisning av nordisk samarbeid, men den la vekt på at de skandinaviske landene innbyrdes var sterkt uenige om hvilken form og omfang et slikt samarbeid skulle ha. Ambassadøren i Oslo, Kuznetsov, trakk riktignok linjer til mellomkrigstiden, og hevdet at Sverige, godt støttet av Storbritannia, forsøkte å etablere en nordisk blokk. Hans hovedpoeng var imidlertid at verken Danmark eller Norge hadde forpliktet seg på noen måte. Kuznetsov viste til at svenskene arrangerte spesielle stats- og utenriksministermøter hvor de forsøkte å danne en skandinavisk militærallianse (juli 1945) og en skandinavisk handelsunion (juli 1945 og mars 1946). Men etter resultatene å dømme oppnådde ikke svenskene støtte fra verken Danmark eller Norge, mente Kuznetsov.¹⁴²

Kuznetsov hadde en todelt forklaring på Norges motvilje. Norsk motstand mot en nordisk blokk var en konsekvens av Norges utenrikspolitiske linje, og av en viss antisvensk stemning i Norge. Kuznetsov siterte fra et intervju i desember 1945 med daværende utenriksminister Lie, der Lie hadde uttalt:

Vi liker ikke snakket om en skandinavisk blokk eller det vi kaller en

*"nordisk blokk". Vi ønsker å samarbeide med svenskene og danskene, men ikke med en blokk for øye. Stormaktene vil åpenbart se på en slik blokk som et redskap mot dem [...].*¹⁴³

Kuznetsov mente at denne linjen hadde stor støtte i det politiske miljøet. Den negative holdningen til svenskene som Kuznetsov viste til, mente han skyldtes nordmennesenes dårlige erfaringer med svenskene under krigen. Erfaringer som førte til en generell norsk skepsis til samarbeid med svenskene. Kuznetsovs observasjonen var nokså dekkende for den stemningen som hersket i Norge rett etter krigen. Kersti Blidberg har vist til at nettopp en utbredt antisvensk stemning i Norge kan ha vært en årsak til Norges avventende holdning til nordisk samarbeid. Disse stemningene var blant annet en gjenganger i den svenske ambassadørens rapporter til Stockholm de første etterkrigsårene.¹⁴⁴

Kuznetsov var også betraktelig mer treffsikker i sin beskrivelse av skjebnen til de svenske initiativene for nordisk militært samarbeid og den norske motviljen mot dette, enn hva Abramov var. Da den svenske statsministeren, Per Albin Hansson, tok opp spørsmålet om nordisk forsvarssamarbeid på møtene i Den nordiske samarbeidskomitéen både 13.-14. juli 1945, 5.-6. januar 1946 og 18.-19. juli 1946, ble hans oppfordringer om å diskutere et slikt samarbeid møtt med taushet fra norsk side.¹⁴⁵

Heller ikke Afanasjev ga noen støtte til Abramovs påstand om at en nordisk blokk allerede var etablert, men konkluderte i sin årsrapport for 1946 (datert 8. mars 1947) med at Norge hadde stått mot presset om blokkdannelser.¹⁴⁶ Han poengterte riktignok at det hadde vært en betydelig styrking av det nordiske samarbeidet innen alle samfunnsområder. Eksempelene han kom med begrenset seg imidlertid til samarbeid innen industri, økonomi og arbeidsliv. På det utenrikspolitiske området nevnte han den koordineringen som foregikk mellom de skandinaviske land i forbindelse med internasjonale spørsmål. Han nevnte ingenting om et eventuelt sikkerhetspolitisk eller militært samarbeid i Norden, men gjenga Norges ambisjon om å være et aktivt og lojalt medlem av FN.

Det var forsåvidt ingen uenighet mellom ambassaden og MID om at det

pågikk bestrebelser på å etablere et nordisk samarbeid. Uenigheten gikk først og fremst på omfanget av samarbeidet, blant annet hvorvidt samarbeidet også omfattet militære og sikkerhetspolitiske spørsmål. Kuznetsov og Afanasjev ga ingen støtte til Abramovs påstand om at en nordisk blokk var i ferd med å bli fullendt ved at også en militær allianse ville bli en del av det nordiske samarbeidet. Tvert imot var deres poeng at samarbeidet på mange måter haltet, og at hovedårsaken var norsk og dansk motvilje mot flere av svenskenes forslag. Denne alternative vurderingen av situasjonen reflekterte en større tilbøyelighet fra ambassadens side til å legge vekt på norsk deklarasjonisk politikk enn tilfelle var for MID. For å underbygge sin påstand om at en nordisk blokk ikke var aktuell norsk politikk, viste Kuznetsov til et intervju med utenriksminister Lie der han hadde avvist at Norge ønsket en nordisk blokk. Afanasjev la vekt på Norges uttalte ønske om å prioritere De forente nasjoner som internasjonalt samarbeidsorgan. I årsrapporten for 1946 la Afanasjev vekt på at utenriksminister Lange i en tale 28. november 1946 til Internasjonal kvinneliga for fred og frihet hadde uttalt at medlemskap i De forente nasjoner forpliktet Norge til å motarbeide blokkdannelser.¹⁴⁷

MID og Abramov la derimot ikke vekt på det som fremsto som norsk offisiell politikk, men så på det samarbeidet som faktisk fant sted, og kombinerte det med en utstrakt skepsis til de nordiske lands og Storbritannias hensikter. En skepsis som førte til at ethvert tilløp til nordisk samarbeid ble tolket som konspiratorisk virksomhet rettet mot Sovjetunionen.

Nordisk samarbeid: Et redskap for svenske eller britiske ambisjoner?

I mellomkrigstiden så Sovjet-myndighetene på nordisk samarbeid som et ledd i tyske eller britiske aggressive planer mot Sovjetunionen. Under Den annen verdenskrig var det først og fremst Sverige, med sin holdning til idéen om en militærallianse i Norden, som vakte Moskvas misnøye. I propagandaen umiddelbart etter den finsk-sovjetiske vinterkrigen i 1939-1940 kunne man se at det var Sveriges rolle - slik som den ble oppfattet i

Moskva - som fremkalte de mest kategoriske innvendinger. De tallrike svenske utspill i løpet av krigen om nordiske prosjekter ble alle utsatt for heftige angrep.¹⁴⁸

Denne følsomheten for mulige antisovjetiske tendenser i svensk utenrikspolitikk fortsatte å prege de sovjetiske pressekommentarene i tiden rett etter verdenskrigen. Sveriges forskjellige initiativ for nordisk samarbeid ble tolket som et uttrykk for svenske regionale stormaktsambisjoner. Den 15. juli 1945 ble det i en kronikk i *Novoje Vremja* hevdet at de svenske bestrebelsene for nordisk samarbeid tok sikte på å gjenopprette landets stilling som var blitt svekket under krigen.¹⁴⁹ I en artikkel i *Pravda* den 25. juli av en på den tiden kjent sovjetisk kronikør, P. Rysakov, ble det tatt utgangspunkt i en tale den svenske utenriksminister Günther hadde holdt den 4. mai 1945. Günther hadde i sin tale gått inn for nordisk samarbeid også på det forsvarsmessige området. I følge Rysakov sto man igjen overfor "tendenser i Sverige som gikk så langt tilbake som til begynnelsen av det 19. århundre og som hadde til formål å gjenopprette svensk herredømme i Norden". Man kunne ikke, fremholdt han videre, føle seg trygge for at "den tradisjonelle svenske fortolkningen av begrepet nordisk samarbeid for alltid var blitt henvist til arkivet". Man måtte tvert imot være forberedt på at tanken om en militærallianse ville bli en realitet, og i den svenske fortolkningen betyr det "å isolere de nordiske land og å påtvinge dem en politikk som potensielt stiller dem opp mot Sovjetunionen".¹⁵⁰

UD-tjenestemannen og Sovjet-spesialisten Georg Krane mente at disse to utfallene var representative for den vurdering som Sovjetunionen opprettholdt i sin utenrikspolitiske propaganda de to første årene etter krigens slutt. Krane la vekt på at Moskva i sin polemikk mot tanken om nordisk samarbeid på det militære området ikke satte det i forbindelse med Vestmaktens politikk. Den engstelse som kom til uttrykk, mente Krane, dreide seg først og fremst om muligheten av et militært styrket Norden, der Sveriges innflytelse var dominerende, og de konsekvenser en slik utvikling ville kunne få for Finlands forhold til Sovjetunionen.

Krane delte sovjetisk motstand mot nordisk samarbeid inn i to faser, før og etter våren 1947. Før våren 1947 ble nordisk samarbeid tolket som et

uttrykk for svenske stormaktsambisjoner. Etter våren 1947 ble nordisk samarbeid sett på som et ledd i vestlige aggressive planer.¹⁵¹ Udgaard opererer med en tilsvarende periodisering, og han hevder at russerne fra 1947 først og fremst angrep amerikanerne for å forsøke og utnytte det nordiske samarbeidet.¹⁵² Hetland antyder at skiftet kom høsten 1946, og knytter det til en melding i *Izvestija* 17. november. Meldingen signaliserte, i følge Hetland, sovjetisk uro for vestlig utnyttelse av det nordiske samarbeidet på bakgrunn av rapporter om at det amerikanske firmaet, Douglas, skulle levere fly til luftforsvaret i de tre skandinaviske landene.¹⁵³ Mary Dau mener at motstanden mot skandinavisk samarbeid gradvis endret karakter i løpet av 1946. Hun setter det i sammenheng med at forholdet mellom Sverige og Sovjetunionen var i ferd med å bli bedre. Men også hun nevner *Izvestijas* melding om flysalget som en bekreftelse på at Sovjetunionen mente Vestmaktene hadde tatt føringen i bestrebelsene for nordisk samarbeid. Standardisering av våpen innen Norden ble sett på som grunnlaget for et forsvarsforbund, ikke på skandinavisk basis, men som et ledd i de anglosaksiske angrepsplanene mot Sovjetunionen.¹⁵⁴

Hetland og Dau tolker sovjetiske utenrikspolitiske signaler inn i meldingen fra *Izvestija*, noe den knappe notisen neppe gir grunnlag for. Notisen nevner kun at det er inngått kontrakt mellom flyprodusenten Douglas og navngitte skandinaviske flyselskap om kjøp av 17 fly av typen DC-6.¹⁵⁵ Douglas DC-6 var et sivilt passasjerfly. Det var heller ikke nevnt i notisen at luftforsvaret i noen av de skandinaviske land var kunder. Først våren 1947 kom sovjetisk presse med klare signaler om at nordisk samarbeid ble sett på som et virkemiddel for Vestmaktene. Budskapet fra avisene var nå at et skandinavisk forbund ville bli en forgrening av en større vestblokk under ledelse av de anglosaksiske maktene og med brodd mot Sovjetunionen. De sovjetiske presseorganene trakk klare paralleller til det de hevdet var mellomkrigstidens antisovjetiske nordisme. Denne antisovjetiske nordismen ble ikke koblet til noen regjering, men til enkeltpersoner og bedrifter (først og fremst fra Sverige) som støttet tanken om en eller annen form for nordisk allianse, og det ble vist til at disse hadde nazistiske sympatier før og under krigen.¹⁵⁶

MID og ambassadens rapporter fra 1945 og 1946 støtter imidlertid ikke Krane, Udgaard, Dau og Hetlands påstander, som hovedsakelig er bygd på sovjetiske presseklipp, om at henholdsvis Sverige og Vestmaktene, uavhengig av hverandre og i to forskjellige, mer eller mindre distinkte perioder, ble oppfattet som pådrivere for nordisk samarbeid. Rapportene tegner heller et bilde der Sverige, sammen med Storbritannia og til dels USA, ble sett på som aktører i et felles fremstøt for å danne en nordisk blokk rettet mot Sovjetunionen. I Kuznetsovs årsrapport for 1945, som er datert 1. juni 1946, hevdet han at Sverige, godt støttet av Storbritannia, var drivkraften i bestrebelsene for et nordisk samarbeid. Bakgrunnen for britenes støtte til de initiativ som ble tatt var den skandinaviske halvøys betydning for forsvaret av Storbritannia. Kuznetsov var opptatt av at Storbritannia hadde stor økonomisk og militær innflytelse i Norge, og at det brukte sin innflytelse til å presse Norge til å akseptere en nordisk blokk.¹⁵⁷ Abramov var i sin rapport fra januar 1946 overbevist om at britiske og amerikanske militære hadde etablert et praktisk samarbeid med de nordiske land.¹⁵⁸ I juli 1946 gjentok Abramov sammen med Majevsikij og Vetrov fra 5. europeiske avdeling påstandene om britisk støtte til nordisk samarbeid. De hevdet at britenes plan var å danne en vestlig blokk hvor de skandinaviske land inngikk. Britenes framstøt i Norge ble sett på som "et ledd mot det generelle mål, som er knyttet til den engelske reaksjons politikk, å skape en vestlig blokk mot SSSR, og å trekke med i denne ikke bare Norge, men også de andre skandinaviske land."¹⁵⁹

Det er ikke ut fra det tilgjengelige kildematerialet mulig å tidfeste eksakt når Sovjet-myndighetene gikk bort fra oppfatningen av Sverige som en av initiativtakerne, sammen med Storbritannia og USA, til et nordisk samarbeid med antisovjetisk brodd. Det er ingen dramatiske hendelser eller spesielle initiativ som forklarer den sovjetiske revurderingen. Mest sannsynlig var det, som Mary Dau hevder, en gradvis utvikling som hang sammen med at Sovjetunionens forhold til Sverige ble bedre i løpet av 1946. Et mer positivt syn på Sveriges ambisjon og evne til å føre en selvstendig politikk i forhold til Vestmaktene kan spores i rapportene til den sovjetiske ambassaden i Stockholm utover i 1946. Mens ambassadør Tsjernysjev i februar 1946

fryktet at Sveriges funksjonelle bindinger til Vestmaktene ville gjøre Sverige til Vestmaktens allierte i kampen mot Sovjetunionen¹⁶⁰, hevdet han i september 1946 at den svenske regjeringen ikke ville tillate at Sverige ble trukket inn i Vestmaktens sfære:

[Den svenske regjeringen] akter, uten å komme i konflikt (ssoritsja) med anglosakserne, å opprettholde normale forbindelser også med SSSR, og i tilfelle av krig vil den igjen forsøke å forbli nøytral. Denne politikken er utvilsomt populær hos det brede lag av det svenske folk.¹⁶¹

I mars 1947 hevdet Tsjernysjev at den svenske regjeringen hadde motstått de anglosaksiske propagandakampanjene i løpet av 1946. Denne motstanden bekreftet, i følge ambassadøren, den svenske regjeringens vilje til å opptre politisk uavhengig av Storbritannia og USA. Tsjernysjev hevdet at selv de svenske militære, som russerne alltid hadde vurdert som dypt reaksjonære, sammen med regjeringen hadde motstått visse amerikanske forslag som ville ha knyttet Sverige militært nærmere Storbritannia og USA.¹⁶²

Denne mer positive sovjetiske vurderingen av svensk politikk kan forklare nedtoningen av Sveriges rolle som initiativtaker til et nordisk samarbeid med antisovjetisk brodd. Som rapportene fra MID og ambassaden i Oslo viser, var Vestmaktene (først og fremst Storbritannia) vurdert som pådrivere for nordisk samarbeid allerede fra 1945, enten alene eller sammen med Sverige. Sett fra sovjetisk side var Storbritannia ingen ny aktør i det nordiske spillet da anklagene mot britene begynte å bli tydelige i sovjetisk presse senhøsten 1946 og våren 1947. Det er sannsynligvis mer korrekt å si at fokus i den sovjetiske propagandaen skiftet fra Sverige til Storbritannia, da forholdet mellom Sverige og Sovjetunionen bedret seg.

Årsaken til at Sverige var den fremste skyteskiven for de sovjetiske presseutspillene de to første etterkrigsårene kan tilskrives en viss treghet i det sovjetiske systemet. Samtlige svenske utspill under krigen om mulige nordiske prosjekter ble utsatt for heftige sovjetiske presseangrep,¹⁶³ og propagandaen etter krigen var på mange måter bare en oppfølging og

gjentagelse av denne kritikken. Det kan også skyldes at Sverige ble sett på som det toneangivende skandinaviske land, og at presset ført og fremst måtte legges på det. Russerne kjente også til at det var en viss skepsis i Norge til Sveriges hensikter, og de sovjetiske presseutspillene kan ha vært et forsøk på å utnytte denne stemningen.

Skiftet i den sovjetiske oppfatningen av Sveriges antisovjetiske holdning fikk en viktig følge. Mens Sovjetunionen tidligere fryktet at Sverige ville trekke Norge og Danmark med i en antisovjetisk blokk, ble situasjonen nå oppfattet omvendt. Den sovjetiske ambassadøren i Stockholm, Tsjernysjev, konkluderte i sin årsrapport for 1946 (datert 15. mars 1947) med at det ville være svært vanskelig for Sverige å hevde sin uavhengighet hvis Danmark og Norge "blir endelig underlagt anglosakserne".¹⁶⁴ Frykten for at Norge og Danmark ville trekke Sverige med i en vestblokk ble forsterket utover 1947-48, og kom tydelig til syne i forbindelse med de skandinaviske forhandlingene i 1948-49.¹⁶⁵

Mens det var et visst hold for de sovjetiske påstandene om at Sverige var pådriver for skandinavisk forsvarssamarbeid, slik det blant annet kom til uttrykk i statsminister Per Albin Hanssons gjentatte utspill i Den nordiske samarbeidskomiteén,¹⁶⁶ er det mye som tyder på at de sovjetiske vurderingene og kommentarene overdrev Vestmaktens ambisjoner og påståtte målrettede politikk for å samle Skandinavia i en vestblokk. Howard Turner har vist at den britiske og amerikanske holdningen til nordisk samarbeid var uklar fram til 1947. Innen det britiske Foreign Office (inkludert ambassadene i Skandinavia) og blant de militære som arbeidet med skandinaviske spørsmål, opererte man med to alternativer. Begge alternativene hadde sine sterke støttespillere. Den ene alternativet var å knytte Norge og Danmark tett politisk og militært til Storbritannia, mens Sverige ble overlatt til å forfølge sin egen alliansefrie politikk. Den andre muligheten besto i å støtte en skandinavisk forsvarsblokk, og på en eller annen måte koble den til Vestmaktens militære planer.¹⁶⁷ Amerikanerne viste liten interesse for Skandinavia fram til våren 1947. De anså Skandinavia for å ligge innenfor britenes "ansvarsområde", og de var stort sett fornøyd med de skandina-

viske lands brobyggingspolitikk. De hadde heller ingen klar strategi for å håndtere den kommunistiske "trusselen" før 1947.¹⁶⁸

Hvor monolittisk var den sovjetiske motstanden mot nordisk samarbeid?

Klaus Törnudd har hevdet at Sovjetunionen var generelt skeptisk eller direkte motstander av regionalt ikke-militært samarbeid i Europa fra 1920-tallet og fram til 1960-tallet (da hans studie ble utført). Han har imidlertid beskrevet to perioder i dette tidsrommet da en noe mer positiv holdning til regionalt samarbeid var fremtredende i sovjetisk politikk. Den første perioden var på midten av 1930-tallet, og en den andre på midten eller siste halvdel av 1950-tallet. Törnudd mener at disse to toppene falt sammen med variasjoner i den generelle sovjetiske holdningen til internasjonalt samarbeid. På 1930-tallet var det folkefrontspolitikken som åpnet for et mer positivt syn på regionalt samarbeid i regi av Folkeforbundet, mens doktrinen om "fredelig sameksistens" hadde samme effekt i perioden etter Stalins død. I perioden før begge disse toppene var Sovjetunionen negativ til regionalt samarbeid som var under utvikling eller forslag om et slikt samarbeid.¹⁶⁹ Ut fra Törnudds beskrivelse skulle man forvente en entydig avvisning av nordisk samarbeid i det sovjetiske kildematerialet for min periode.

Sven G. Holtsmark mener imidlertid at det i hele perioden Törnudd omhandler eksisterte to parallelle strømninger i det sovjetiske utenrikspolitiske miljøet med hensyn til regionalt samarbeid. Den ene var den revolusjonære linjen som var representert ved Komintern og dens etterfølger i Sovjetunionens kommunistparti. Den andre linjen var en mer pragmatisk tradisjon. Den hadde sitt fotfeste i det sovjetiske utenrikskommisariatet. Disse to strømningene representerte to forskjellige verdenssyn. Det var en bolsjevikisk ideologisk tilnærming med vekt på konspirasjonsteori og kamp mellom samfunnssystemer. Denne retningen hadde stort sett en negativ holdning til nordisk samarbeid. Den pragmatiske linjen var et uttrykk for tradisjonell vestlig diplomatisk tenkning, der det ble lagt vekt på maktbalanse og militærstrategiske overveielser. Denne tradisjonen var mer optimis-

tisk til skandinavisk og nordisk samarbeid når det gjaldt små staters mulighet til å opptre uavhengig på den internasjonale arena. Dette synet aksepterte også at det kunne være grunnleggende interessekonflikter mellom kapitalistiske stater. Det åpnet for at et nordisk samarbeid kunne utgjøre en troverdig "buffer" mellom Sovjetunionen og fiendtlige vestlige stormakter.¹⁷⁰

Dersom vi følger Holtsmarks resonnement burde det være mulig å finne spor etter denne tradisjonen i materialet fra den sovjetiske utenrikstjenesten og fra sovjetisk presse. Det er imidlertid ingen entydige holdepunkter i materialet fra MID, ambassaden i Oslo eller sovjetisk presse som kan bekrefte Holtsmarks hypotese. Enkelte korte vurderinger fra Sovjetunionens ambassadører i henholdsvis Stockholm og København kan tolkes i samsvar med hypotesen, men som vi skal se var disse vurderingene enten tilfeldige eller styrt av flere motiver.

Kommentarene fra pressen, MID og ambassaden i Oslo viser at det nordiske samarbeidet i perioden 1945 til 1947 ble sett på som et konspirativt trekk med brodd mot Sovjetunionen. Dette var uavhengig av om Sverige eller Storbritannia ble vurdert som drivkraften bak det nordiske samarbeidet. Det nordiske samarbeidet ble vurdert som et ledd i kampen mellom to samfunnssystemer, det sovjetiske og det vestlige. Dette var en tolkning som gikk igjen i rapportene fra alle de tre ambassadene i Skandinavia. Men mens MID og ambassaden i Oslo var kategoriske i sine vurderinger, hadde rapportene fra Sverige, og til en viss grad fra Danmark, tilløp til en noe mer nyansert tolkning.

I årsrapporten for 1945 understreket den sovjetiske ambassadøren i København, A. Plakhin, at Danmark ønsket å samarbeide med de øvrige skandinaviske land primært for å "konsolidere sine styrker mot Sovjetunionen". Han la imidlertid til at et skandinavisk samarbeid til en viss grad kunne balansere en for sterk amerikansk og britisk innflytelse.¹⁷¹ I et brev til Molotov i mars 1946 ba ambassadøren i Stockholm, Tsjernysjev, om en revurdering av den ensidige kritikken mot nordisk samarbeid. Han mente den sovjetiske kritikken ikke skjelnnet mellom de forskjellige motivene for nordisk samarbeid. Tsjernysjev påpekte at progressive kretser, hovedsaklig

sosialdemokrater med støtte fra visse grupper innen industrien, så på nordisk samarbeid som et virkemiddel for å verne om nøytraliteten og unngå at den skandinaviske halvøy ble en arena for stormaktskonflikter. Han gjentok også de tradisjonelle påstandene om at reaksjonære elementer - "kongefamilien, de militære og borgerskapet" - fremmet nordisk samarbeid som et middel for å trekke de nordiske landene inn i den vestlige sfære. Tsjernysjev lot det være underforstått at den sosialdemokratiske modellen ville være mest i samsvar med Sovjetunionens interesser. Han mente en slik nyansering også burde gjenspeiles i den offisielle sovjetiske kritikken av nordisk samarbeid: "[...] i så fall vil vår kritikk bli forstått av de fleste sosialdemokrater og hoveddelen av de arbeidende masser."¹⁷² I en oppsummering av svensk politikk for 1946 konkluderte han med at Sovjetunionen burde støtte sosialdemokratene "som det minste av ondt".¹⁷³

Plakhins antydning om at skandinavisk samarbeid kunne demme opp for vestlig press plasserer seg klart innenfor den pragmatiske tradisjonen som Holtmark har beskrevet. Hans kommentar virker imidlertid noe tilfeldige, og det er ikke spor av lignende antydninger senere. Tsjernysjevs vurderinger og forslag var derimot eksplisitte og gir inntrykk av å være vel gjennomtenkt. Han viste i flere rapporter evne og mot til å påpeke nyanser i svensk og nordisk politikk. Hans indirekte støtte til svenske sosialdemokraters vurdering av nordisk samarbeid som et virkemiddel for å holde den skandinaviske halvøy utenfor stormaktskonflikter, var en anerkjennelse av at Skandinavia kunne være en "buffer" mellom stormaktene. Tsjernysjevs hovedanliggende var imidlertid ikke i så stor grad den potensielle sikkerhetspolitiske nytten Sovjetunionen kunne ha av en nordisk allianse som en buffer mot Vestmaktene. For ham var det først og fremst et tankekors at den stereotypiske fremstillingen av vestlig politikk i sovjetisk propaganda, støttet bort politikere som sympatiserte eller ønsket nærmere kontakt med Sovjetunionen. Den eneste måten å unngå den utviklingen på, var ved å løsrive seg fra den mer ideologisk betingede holdningen og heller støtte "det minste av ondt".

Selve idéen om at et utvidet nordisk samarbeid kunne sikre Skandinavia som en buffer eksisterte i den sovjetiske utenriks tjenesten, her representert

ved ambassadørene i København og Stockholm. Ansatsene til en pragmatisk sovjetisk tilnærming til nordisk samarbeid var imidlertid svært få. Tsjernysjevs hovedinnvending mot den sovjetiske håndteringen av det nordiske samarbeidet gikk ikke på det nordiske samarbeidet i seg selv, men på det negative inntrykket den sovjetiske ensidigheten hadde på de Sovjetvennlige innen det svenske sosialdemokratiet. Den pragmatiske tilnærmingen kan heller ikke ha stått særlig sterkt i det øvre sjikt i den sovjetiske utenriktjenesten. Tsjernysjev må åpenbart ha møtt motstand for sitt syn, for allerede i mars 1947 hadde han gjenopptatt den ensidige fordømmelsen av nordisk samarbeid som et redskap for økt vestlig innflytelse i Skandinavia.¹⁷⁴

Sovjetisk oppdemming mot vestlig innflytelse i Norge

Til tross for påpekningen av en voldsom vestlig innflytelse i Norge, var flere av rapportene fra ambassaden i Oslo og de interne rapportene i MID overraskende optimistiske med hensyn til Sovjetunionens muligheter til å demme opp for denne innflytelsen. Ambassaden og 5. europeiske avdeling presenterte gjentatte ganger omfattende lister over hvilke tiltak som burde iverksettes. Forslagene var mest vidtrekkende den første tiden etter krigen, og ble utover 1946-47 mer beskjedne. De sovjetiske utenriktjenestemennenes forslag hvilte på visse grunnleggende, gunstige forutsetninger som de mente borget for at tiltakene ville lykkes. Den viktigste forutsetningen for at en diplomatisk offensiv skulle lykkes hadde nær sammenheng med resultatet av den sovjetiske krigsinnsatsen på Litsa-fronten og i Finnmark. De forskjellige rapportene i de to første etterkrigsårene la stor vekt på den positive anseelsen Sovjetunionen hadde opparbeidet seg i Norge. En anseelse som ble forklart med Den røde hærs "strålende seier" over Tyskland.¹⁷⁵ Det ble påpekt at krigen hadde medført en forskyvning i det norske folks bevissthet, en radikaliserings, til fordel for Sovjetunionen. Dette kom, etter 5. europeiske avdelings mening, til uttrykk ved Stortingsvalget i 1945, da Arbeiderpartiet fikk rent flertall og NKP hadde stor fremgang. Dette var en stemning Sovjetunionen kunne utnytte. I tråd med den generelle sovjetiske

tendensen til å konstruere en interessekonflikt innen de vestlige land mellom folket og deres politiske ledere, presiserte Abramov fra 5. europeiske avdeling at den nevnte radikaliseringen ikke hadde nådd Arbeiderpartiets ledelse. Han la imidlertid vekt på at Trygve Lie, som i følge den sovjetiske utenrikstjenesten rsto nødvendigheten av norsk-sovjetisk samarbeid, fortsatte som utenriksminister etter stortingsvalget i 1945.¹⁷⁶

En annen viktig forutsetning var det nye naboskapet mellom Norge og Sovjetunionen. Det ble lagt vekt på at Sovjetunionen og Storbritannia nå var Norges mest betydningsfulle naboer etter Tysklands sammenbrudd og Sveriges svekkede posisjon etter bistanden til tyskerne under krigen. Dette tvang Norge til å ta hensyn til sovjetiske interesser i mye større grad enn tidligere. Naboskapet ga også et naturlig påskudd for et praktisk samarbeid mellom de to land.¹⁷⁷

En tredje forutsetning var hva russerne oppfattet som Norges egeninteresse av å demme opp for britisk og amerikansk innflytelse i Norge. Det ble hevdet at dette var basert på inntrykk fra samtaler med ledende norske politikere, embetsmenn og forretningsmenn. Det var imidlertid først og fremst utenriksminister Lie som ble tatt til inntekt for dette synet, noe som sannsynligvis skyldtes at Lie generelt ble oppfattet som Sovjet-vennlig. I tillegg ble hans initiativ som utenriksminister for å øke handelen mellom Norge og Sovjetunionen oppfattet som et forsøk på å frigjøre Norge fra britisk og amerikansk dominans.¹⁷⁸

Militært samarbeid

De første interne initiativene i NKID etter krigen for økt militært samarbeid mellom Sovjetunionen og Norge, var i stor grad oppfølging av NKIDs initiativ fra 1944-45. I 5. europeiske avdelings rapport etter stortingsvalget i 1945, hevdet Abramov at forholdene lå til rette for å finne en løsning på "en rekke grunnleggende praktiske spørsmål som er utestående mellom de to land".¹⁷⁹ Hans hovedanliggende var praktiske spørsmål av strategisk betydning:

Først og fremst har vi spørsmål som demarkeringen av den sovjetisk-norske grensen, Spitsbergen- og Bjørnøya spørsmålet, muligheten av å opprette sovjetisk-norske marine- og flybaser i Finnmark, etc. og sovjetisk-norsk samarbeid for å sikre freden i Europas nordvestlige hjørne.

For å understreke betydningen av disse tiltakene for Sovjetunionen, understreket Abramov at det var viktig

ikke å tape for øye at Norge etter krigen i høy grad har beholdt sin militærstrategiske betydning. På den ene siden - som brohode for en eventuell aggresjon i nordvest mot kontinentet, og slik også som en østlig forpost i forsvaret av Englands vestlige kyster. På den annen side - som et bindeledd i Sovjetunionens kommunikasjon med England og USA.

Som vist hadde spørsmålene om baser i Finnmark allerede vært grundig diskutert internt i NKID, og mellom NKID og generalstaben i perioden 1944-45 uten at det ble tatt opp med norske myndigheter. De sovjetiske initiativene om Svalbard og Bjørnøya ble avvist av Stortinget 15. februar 1947, og demarkeringen av den norsk-sovjetiske grensen gikk nesten helt problemfritt. Det er imidlertid interessant at tanken om å etablere militære baser i Finnmark eksisterte etter at sovjetiske styrker hadde trukket seg ut av Norge. Abramov kan neppe ha ment at den Røde Arme igjen skulle gå inn i Norge for å tiltvinge seg baser, når det både politisk og militært ville vært langt enklere å ha blitt stående i Finnmark. Abramovs forslag om marine- og flybaser i Finnmark reflekterte sannsynligvis en oppfatning i MID av at norske myndigheter hadde forståelse for sovjetiske interesser og at det faktisk var et ønske om et nærmere militært samarbeid med Sovjetunionen. Abramov hadde selv begrunnet de anbefalte tiltakene med at forholdene lå til rette for slike initiativ, og siktet da til en generell Sovjetvennlig stemning i Norge.

Noe av det samme resonnementet lå også bak et forslag om omfattende

militært samarbeid mellom Norge og Sovjetunionen, som ambassadør Kuznetsovs kom med i juni 1946.¹⁸⁰ Kuznetsov innledet med den noe overraskende påstand om at “nordmennene, kanskje bortsett fra de mest erkereaksjonære, også i militære spørsmål ønsker å etablere en viss paritet mellom England og SSSR.” Kuznetsov understreket imidlertid at nordmennene, til tross for ønsket om et tettere militært samarbeid, ikke ønsket å delta i noen militær blokk eller inngå noen militær traktat (soglasjenie) med Sovjetunionen. De norske ønskene var, i følge Kuznetsov, å få kjøpe våpen av Sovjetunionen (“stridsvogner, artilleri og muligens fly”), at sovjetiske militære instruktører skulle være med å lære opp norske avdelinger, at norske offiserer fikk gå på sovjetiske militære skoler og at sovjetiske orlogsfartøy skulle besøke norske farvann og havner. Kuznetsov mente man til å begynne med burde organisere en rekke felles militære tiltak for å styrke de forbindelsene som ble etablert under krigen, og han foreslo konkret at sovjetiske styrker skulle være med og kontrollere sveipingene av tyske miner på strekningen Trondheim - Kirkenes. Kuznetsov konkluderte med at de tiltakene han hadde nevnt “vil kraftig kunne styrke vår posisjon i Norge og betydelig rokke ved og svekke det engelske militære herredømmet i landet”.

Det mest påfallende med Kuznetsovs rapport, ved siden av omfanget og konkretiseringen av det potensielle militære samarbeidet, er at den gir klart inntrykk av at norske myndigheter støttet eller sto bak flere av disse initiativene. Kuznetsov hadde riktignok tatt forbehold om at “de mest erkereaksjonære” ikke støttet et slikt praktisk-militært samarbeid. I sovjetisk terminologi kunne begrepet “erkereaksjonær” favne et bredt spektrum av politiske grupperinger, men i dette tilfellet er det imidlertid ingenting som tyder på at den norske regjeringen var innbefattet i begrepet. Verken Kuznetsovs rapport eller andre rapporter antyder imidlertid hvilke representanter for norske myndigheter som skulle ha gitt uttrykk for et norsk ønske om omfattende militært samarbeid med Sovjetunionen.

Mest sannsynlig var Kuznetsovs påstand om at det var bred politisk støtte i Norge for et utstrakt militært samarbeid mellom Sovjetunionen og Norge basert på en oppfatning av at den norske “balansopolitikken” også

omfattet militært samarbeid. Et halvt år tidligere, i desember 1945, hadde Kuznetsov rapportert om flere norske initiativ for å øke handelen med Sovjetunionen. Nettopp behovet for å balansere den vestlige dominans i Norge var argumenter utenriksminister Trygve Lie og hans embetsmenn i Utenriksdepartementet hadde benyttet i sine samtaler med Kuznetsov:

For Lie og andre politikere er omfattende økonomiske forbindelser mellom Norge og Sovjetunionen nødvendig også ut fra politiske betraktninger, siden Norge bør balansere [min uth. AR] mellom de vestlige stormaktene og SSSR, ikke bare når det gjelder politiske forhold, men også i den økonomiske sfære.¹⁸¹

Kuznetsov understreket at dette var et synspunkt som ble delt av ledelsen i Arbeiderpartiet. Sovjetunionen måtte imidlertid handle raskt og foreslå forhandlinger med nordmennene, for Storbritannia og USA var i ferd med å underlegge seg all norsk økonomisk virksomhet og handelsvirksomhet, hevdet Kuznetsov. Han understreket at “[s]like forhandlinger er svært viktige for oss, ikke bare fra et økonomisk synspunkt, men de vil for oss spille en enorm politisk rolle”.¹⁸²

Kuznetsov hadde ingen konkrete forslag eller utkast til handelsavtale, og det kom heller ingen initiativ fra sovjetisk side. Tvert i mot var det liten sovjetisk respons på gjentatte forsøk fra Trygve Lie og Halvard Lange på å få til en handelsavtale mellom de to land, og det ble først en realitet med Oscar Torps besøk i Moskva i november 1946.¹⁸³ Den tilsynelatende norske iveren etter økt økonomisk samarbeid med Sovjetunionen, der motivet blant annet var å balansere Vestmaktene innflytelse i Norge, kan ha blitt tolket av den sovjetiske ambassaden som et generelt ønske om å balansere Vestmaktene på alle vesentlige områder som økonomi, forsvar og kultur. Dette var på mange måter en logisk konsekvens av det russerene oppfattet som den norske “balansepolitikken”. Kuznetsovs konkrete forslag om militært samarbeid mellom Norge og Sovjetunionen hadde mange likhetstrekk med det samarbeidet som faktisk eksisterte mellom Norge og Vestmaktene, og det var sannsynligvis der Kuznetsov hadde hentet sine

idéer. Det kan se ut som om Kuznetsovs forslag først og fremst var en speilvending av dette samarbeidet, og at det ikke var basert på noe konkret forslag eller hentydninger fra noen representant for norske myndigheter.

Diplomatisk offensiv

Kuznetsovs initiativ sommeren 1946 var, utfra det kildematerialet som er kjent, det siste større interne sovjetiske initiativet for økt militært samarbeid mellom Norge og Sovjetunionen. Forslagene fra MID og ambassaden la etterhvert hovedvekten på en generell diplomatisk offensiv overfor Norge. Et mulig militært samarbeid var nedtonet.

Knapt en måned etter Kuznetsovs initiativ, i juli 1946, tok Abramov, Majevsikij og Vetrov fra 5. europeiske avdeling i et notat til Molotov til orde for en bred sovjetisk diplomatisk offensiv for å utfordre britenes innflytelse i Norge.¹⁸⁴ De foreslo at ambassadør Kuznetsov skulle pålegges å foreta uoffisielle sonderinger om

holdningen i innflytelsesrike politiske- og regjeringskretser om muligheten av å inngå en allianse- og vennskapsavtale (dogovor o sojuze i družbe) mellom Sovjetunionen og Norge, i det man utnyttet avtalen med Norge om felles forsvar av Svalbard og Bjørnøya.

De foreslo videre å etablere konsulater i Kirkenes, Tromsø eller Vardø, Trondheim og Bergen "i den hensikt å styrke kontrollen med vestkysten av Norge". Dessuten å leie en eller annen flyplass for sovjetisk sivil lufttrafikk, og å styrke de økonomiske og kulturelle forbindelsene mellom Sovjetunionen og Norge. En styrking av ambassadens kapasitet, først og fremst gjennom økt bemanning, var en forutsetning for offensiven.

Etter å ha studert notatet, noterte Molotov "må diskuteres" i marginen. Et halvt år senere ble et omarbeidet forslag, med utkast til vedtak i Sentralkomiteén, presentert for Molotov. I mellomtiden hadde 5. europeiske avdelings notat blitt behandlet internt i MID. Lederen for personalavdelingen i MID og medlem av MIDs kollegium, Mikhail A. Silin, slo fast at det

ikke ville bli aktuelt med en økning av bemanningen ved ambassaden i Oslo.¹⁸⁵ Ambassadøren ble i stedet pålagt å bedre ambassadens organisering av arbeidet. Forslaget om å opprette fire nye konsulater fikk heller ikke støtte hos Silin. Begrunnelsen var frykt for at Norge ville kreve et tilsvarende antall konsulater opprettet i Sovjetunionen. Det var ikke ønskelig fra sovjetisk side. Silin mente at ambassaden i stedet burde undersøke muligheten for å opprette to konsulater, uten at det ble gitt noen gjenytelse til Norge. Sovjetisk leie av en norsk flyplass ble ikke nevnt, og kom heller ikke opp i senere korrespondanse. Ambassaden i Oslo og 5. europeiske avdeling ble videre pålagt å gjøre en utredning om betingelsene for en allianse- og vennskapsavtale mellom Norge og Sovjetunionen som skulle legges fram for den sovjetiske regjeringen. Ambassaden og 5. europeiske avdeling ble også pålagt å forberede tiltak overfor Norge på det økonomiske og kulturelle området i samarbeid med henholdsvis Ministeriet for utenrikshandel, MVT, og Det allunionelle selskap for kultursamkvem med utlandet, VOKS.¹⁸⁶

Det omarbeidede notatet som ble presentert for Molotov i januar 1947, var todelt.¹⁸⁷ Det var en analysedel signert Novikov, og et utkast til vedtak for Sentralkomiteén. Novikovs analyse var stort sett et konsentrat av hva Abramov, Majevsjij og Vetrov hadde skrevet, men han understreket kanskje i enda sterkere grad Vestmaktens dominans i Norge.¹⁸⁸ Han hevdet imidlertid også at forholdet mellom Sovjetunionen og Norge ikke hadde forverret seg etter krigen, og at Sovjetunionen fremdeles hadde en høy stjerne hos det norske folk. Novikov var bekymret for at denne gunstige situasjonen for Sovjetunionen i for liten grad ble utnyttet. Tiltakene som skulle presenteres for Sentralkomiteén var ment å rette opp forholdet. De vesentligste tiltakene Sentralkomiteén skulle ta stilling til “[f]or å utvikle og befeste de politiske forbindelsene” var å:

- fullføre de påbegynte samtalene om felles forsvar av Svalbard.
- pålegge Sovjetunionens ambassadør i Norge å foreta uoffisielle sonderinger om holdningen i innflytelsesrike politiske kretser og i regjeringen til en allianse- og vennskapsavtale.
- åpne et konsulat i Bergen og gjenåpne konsulatet på Svalbard.

De øvrige politiske tiltakene begrenset seg til spørsmål som utveksling av korrespondenter fra pressen, sovjetiske radiosendinger i Norge o.l. På det økonomiske området skulle Sentralkomiteén ta stilling til om det skulle:

- pålegge Ministeriet for utenrikshandel, MVT, å undersøke muligheten for sovjetisk deltagelse i norsk aluminiumsindustri (joint venture - smesjannoe obstsjestvo).
- opprette en regulær flyforbindelse mellom Norge og Sovjetunionen.
- opprette en skipsrute mellom Leningrad og Oslo.

Tiltakene innen det kulturelle område begrenset seg eksempelvis til en Norges-turne for et sovjetisk sangkor, eller et Norges-besøk av et sovjetisk fotballag.

Tiltakspakken som skulle presenteres for Sentralkomiteén hadde gjennomgått en grundig behandling i MID. Det er ikke kjent om Molotov kom med konkrete innspill i forbindelse med saksforberedelsene, men det er klart at Molotov var informert om hovedpunktene i forslagene allerede sommeren 1946. Hans kjennskap til de konkrete forslagene, og det faktum at det endelige utkastet i januar 1947 ble presentert av Novikov, som var medlem av MIDs kollegium, tyder på at saksforberedelsene må ha skjedd i forståelse med Molotov. Det at saken ble forberedt for Sentralkomiteén betydde i praksis at den ville bli behandlet av Politbyrået og Stalin. Det understreker at dette var noe mer enn et produkt fra tilfeldige byråkrater på lavere nivå i MID.

Denne saken viser at ambassaden i Oslo og 5. europeiske avdelings bekymring for Vestmaktens innflytelse i Norge ble delt av den politiske ledelsen i MID. Utkastet til vedtak i Sentralkomiteén viser også at den politiske ledelsen i MID så det som nødvendig å styrke Sovjetunionens posisjon i Norge. De tiltakene Sentralkomiteén skulle ta stilling til var imidlertid mindre omfattende enn forslagene som hadde sitt utspring i ambassaden i Oslo og 5. europeiske avdeling i løpet av 1945-46. Tiltak for økt militært samarbeid, som både Abramov og Kuznetsov hadde argumentert for, var helt utelatt i forslaget til Sentralkomiteén. De politiske tiltakene

var moderert i løpet av den interne saksbehandlingen i MID, mens de økonomiske og kulturelle hele veien hadde vært få og det enkelte forslag lite omfattende. Med tanke på at disse var ment å styrke Sovjetunionens stilling i Norge, og samtidig utfordre USA og Storbritannias innflytelse, virker de foreslåtte tiltakene lite overbevisende. Det er kun to av tiltakene som skulle legges fram for Sentralkomiteén som gir inntrykk av å kunne øke den sovjetiske innflytelsen i Norge, og i noen grad utfordre britene og amerikanernes innflytelse. Det ene ville være, sett fra sovjetisk side, en vellykket fullføring av Svalbard-forhandlingene, mens det andre tiltaket hvor man kan tenke seg det lå et potensiale for økt sovjetisk innflytelse, var forslaget om en allianse- og vennskapsavtale. Usikkerheten knytter seg først og fremst til allianse- og vennskapsavtalen. Hva skulle en slik avtale inneholde, og foretok russerene sonderinger i det norske politiske miljøet? Det siste spørsmålet er spesielt interessant på bakgrunn av rykter som verserte i Norge i mars 1948 om at Sovjetunionen ville foreslå en slik avtale overfor Norge.

Allianse- og vennskapsavtale

I den sovjetiske korrespondansen ble det ikke konkretisert hva en slik allianse- og vennskapsavtale skulle inneholde. Slik den ble listet opp, som ett av mange tiltak, fremstår den nærmest som en standardavtale det ikke var nødvendig å utdype innholdet av.

Sovjetunionen inngikk en serie med vennskaps-, samarbeids- og bistandsavtaler (VSB-avtaler) med sine europeiske naboer. Den første ble inngått med den tsjekkosllovakiske eksilregjeringen allerede i desember 1943. De avtalene som ligger nærmest i tid opptil MIDs forslag om allianse- og vennskapsavtale med Norge, er VSB-avtalene Sovjetunionen inngikk med Romania og Ungarn, henholdsvis 4. februar 1948 og 18. februar 1948.¹⁸⁹ Kort tid etter, den 6. april 1948, ble en lignende, men modifisert, avtale undertegnet av Sovjetunionen og Finland.¹⁹⁰ Avtalene var konsentrert om gjensidig bistand i tilfelle en av avtalepartene var utsatt for aggresjon fra Tyskland eller fra en stat som var alliert med Tyskland. Avtalene uttrykte

også en generell vilje til å utvikle og styrke de økonomiske og kulturelle forbindelsene mellom avtalepartene, men ingen konkrete tiltak er nevnt. Mest sannsynlig var døråpneren for økt sovjetisk innflytelse punktet om gjensidig bistand i tilfelle aggresjon fra Tyskland.

I mars 1947, to måneder etter Novikovs utkast til vedtak i Sentralkomiteén, kom ambassadør Kuznetsov med et konkret forslag som gjenspeilte dette kjernepunktet i Sovjetunionens VSB-avtaler med nabostatene i Europa: gjensidig bistand i tilfelle en av avtalepartene ble utsatt for aggresjon fra Tyskland, eller fra en stat som var alliert med Tyskland. Kuznetsov argumenterte for at sovjetregjeringen “i den aller nærmeste fremtid overfor den norske regjering reiser spørsmålet om, eller sonderer terrenget for, muligheten av å slutte en sovjetisk-norsk pakt om forsvar mot et angrep fra Tysklands side.”¹⁹¹ Den konkrete foranledningen for Kuznetsovs initiativ var den nettopp signerte fransk-britiske avtalen om allianse og gjensidig bistand, den såkalte Dunkirk-traktaten. Han forventet at Storbritannia ville komme med lignende forslag til en “rekke andre regjeringer og spesielt den norske regjering.” Kuznetsov ønsket å spille på den norske “balansepolitikken”, og han hevdet at Norge som følge av sin utenrikspolitiske kurs ikke kunne føre forhandlinger om en militær avtale med én enkelt stormakt. Et sovjetisk forslag om en avtale med Norge ville derfor rive grunnen under muligheten av en ensidig britisk-norsk avtale.

Kuznetsovs forslag ble i første omgang stoppet av Novikov, som stilte spørsmål ved konsekvensene forslaget ville få for en norsk-sovjetisk avtale om Svalbard. Novikov noterte i marginen på Kuznetsovs dokument: “Kam. Kuznetsov. Jeg skulle tro at en slik avtale ville overflødiggjøre en avtale om Spitsbergen. Er dette gunstig for oss? Send notatet tilbake til meg.” Alle-rede dagen etter, 11. mars, svarte Kuznetsov på Novikovs innvendinger. Han presiserte at avtalen om Svalbard kun omfattet Spitsbergen-arkipelet, mens “[e]n sovjetisk-norsk pakt mot tysk aggresjon skulle omfatte enhver tenkelig form for tysk aggresjon mot sovjetisk eller norsk territorium.” Kuznetsov gjentok hovedhensikten med et sovjetisk paktilbud: “slå grunnen vekk under en ensidig engelsk-norsk avtale” siden “[d]en norske regjering forsøker å føre en politikk basert på likeverdige forhold til alle

store allierte.”¹⁹² I mai 1947 fulgte Kuznetsov igjen opp sitt forslag i et brev til Molotov om samtaler mellom Norge og Sovjetunionen om en pakt mot angrep fra Tyskland.¹⁹³

Det er ikke kjent om MIDs forslag ble behandlet i kommunistpartiets øverste organer. Forslaget ble sannsynligvis ikke lagt fram for Sentralkomitéen i mai 1947, siden Kuznetsov fremdeles argumenterte for at det skulle bli foretatt sonderinger om inngåelse av en avtale. Det er heller ikke funnet noe i det sovjetiske materialet, utover det som her er nevnt, som tyder på at det ble foretatt konkrete utspill eller uoffisielle sonderinger overfor norske politikere eller myndigheter om en allianse- og vennskapsavtale.

Tidlig i mars 1948 begynte det imidlertid å strømme inn meldinger til det norske utenriksdepartementet om at Norge i nær framtid ville bli tilbudt en avtale mer eller mindre etter mønster av den finske. Enkelte av spekulasjonene som kom fram i utenlandske avisartikler ble ikke vurdert som seriøse av Utenriksdepartementet, men ble sett som en del av den rykteflommen man måtte forvente på bakgrunn av omveltningene i Tsjekkoslovakia og paktilbudet til Finland.¹⁹⁴ De meldingene som virkelig skapte uro kom fra ambassadene i Helsingfors, Warszawa og Moskva. De første meldingene fra de tre ambassadene kom alle i løpet av tidsrommet 5. - 8. mars. Budskapet i meldingene var i hovedsak at etter Finland kom turen til Norge. Regjeringen vurderte disse meldingene som tilsiktede lekkasjer, og mente de representerte begynnelsen på en nervekrig.¹⁹⁵ I en samtale med De forente staters ambassadør, Charles U. Bay, 8. mars 1948, hevdet Lange at Sovjetunionen etter en innledende nervekrig sannsynligvis ville foreslå en pakt mellom Sovjetunionen og Norge. Utenriksministeren presiserte at Norge ville si nei til ethvert forslag om pakt eller avtale, men han fryktet konsekvensene. Han ba derfor den amerikanske ambassadøren undersøke med den sin utenriksminister hvilken assistanse Norge kunne forvente i tilfelle sovjetisk aggresjon mot Norge. Lange tok også opp spørsmålet om britisk støtte i en samtale med ambassadør sir Laurence Collier senere samme dag.¹⁹⁶

Som vist var det i MID i perioden 1946-47 tatt initiativ for at sovjet-

regjeringen skulle forsøke å inngå en avtale med Norge som hadde mye felles med VSB-avtalene Sovjetunionen hadde inngått med mange av sine naboer. Denne typen avtaler var en sentral del av sovjetregjeringens diplomatiske repertoar, og Norge var det eneste europeiske land med felles grense med Sovjetunionen som ikke hadde mottatt forespørsel om å inngå en VSB-avtale. Slik sett er det ikke usannsynlig at det forelå sovjetiske planer i mars 1948 om å følge opp paktilbudet til Finland med noe tilsvarende til Norge. Det er imidlertid ikke mulig å spore meldingene fra Helsingfors, Warszawa og Moskva tilbake til sovjetiske myndigheter.

Meldingene fra Helsingfors gikk ut på at et sovjetisk paktilbud til Norge var i vente. Informasjonen til det norske utenriksdepartementet kom både fra det amerikanske utenriksdepartementet i Washington, via ambassaden i Oslo, og etterhvert også direkte fra den norske ambassaden i Helsingfors. Ambassadør Bay fortalte i samtalen med Lange 8. mars at han ikke kunne uttale seg om påliteligheten av informasjonen, men opplyste at kilden var en finsk kommunist som var juridisk rådgiver for sovjetlegasjonen i Helsingfors. Den finske juristen hadde uttalt til representanter for den amerikanske ambassaden i Helsingfors at Norge i nær fremtid kunne vente å få en henvendelse om en pakt etter lignende linjer som den som var foreslått for Finlands vedkommende.¹⁹⁷ Den norske presseattasjéen i Helsingfors, Reidar Hedemann, fikk også informasjon om at Sovjetunionen planla å komme med et paktilbud til Norge. Han hadde fått disse opplysningene av en norskættet, amerikansk journalist under en lunsj 8. mars. Hedemann fikk opplyst at journalistens kilde var den amerikanske ambassadøren i Helsingfors. To dager senere, 10. mars, fikk Hedemann enda en antydning om at et paktilbud kunne være i vente. Sjefen for det finske utenriksministeriets presseavdeling, Lauri Hjelt, hadde fortalt med "alle forbehold", og uten at han kunne angi kilde, at det i diplomatiske kretser i Helsingfors gikk rykter om at Norge var det neste landet som ville bli tilbudt en pakt av Sovjetunionen.¹⁹⁸

Meldingene fra Warszawa var de mest dramatiske, og de gikk lengre enn å beskrive et forestående paktilbud. Den 6. mars oppsøkte den svenske ministeren i Warszawa, Claes Westring, sendemann Alfred Danielsen

og fortalte at han hadde snakket med en polsk sosialist som selv ikke hørte til regjeringen, men som stod den nær. Denne polske sosialisten hadde fortalt Westring at når Sovjetunionen "hadde fått bukt med Finland, ville [det] gå løs på Norge."¹⁹⁹ Selv om Westring hadde understreket at det tidligere hadde vist seg at denne polakken var meget godt informert, var Danielsen skeptisk til informasjonen Westring kom med. Han viste til at Westring åpenbart var feilinformert i en annen sak de hadde diskutert i samme anledning.

Både meldingene fra Helsingfors og Warszawa bar preg av ryktemakeri. Informasjonen hadde gått gjennom flere ledd, og det var ikke mulig å spore kildene tilbake til ansvarlige sovjetiske myndigheter. Sendemann Danielsens nøkterne konklusjon er sannsynligvis dekkende for både meldingene fra Helsingfors og Warszawa: "Beslutningene om et eventuelt åtak mot Norge vil bli truffet i Moskva, ikke i Warszawa, og det mest sannsynlige er at Stalin ikke innvier andre enn sine nærmeste medarbeidere i sine planer."²⁰⁰

Den første meldingen fra Moskva kom i form av et kort telegram fra ambassadør Berg 5. mars:

Formentlig ville det være av interesse å undersøke eventuelle notater og korrespondanse i Departementets arkiv angående planen om norsk-sovjetrussisk non-aggresjons avtale i 1930 eller -31 under Mowinckels regjering.²⁰¹

To dager senere kom Berg med en presisering der han viste til at drøftingene hadde foregått på slutten av 1920-tallet. Utenriksdepartementet tolket disse meldingene som et hint fra ambassaden om at et sovjetisk initiativ om nye traktatdrøftinger kunne være i vente.²⁰²

Ambassadør Bergs kilde var Aleksandra Kollontaj, men hennes navn ble holdt strengt hemmelig mens dette pågikk.²⁰³ Kollontaj var en veteran i sovjetisk-skandinaviske forhold, og det var antatt at hun hadde et visst innpass hos Stalin. Hun var inne i sin andre periode som sovjetisk minister til Norge da disse drøftingene pågikk på slutten av 20-tallet, og det var nettopp hun som i en samtale med statsminister Johan Ludwig Mowinckel i

februar 1928 hadde tatt opp spørsmålet om en norsk-sovjetisk ikke-angrepsavtale. Denne saken ble drøftet relativt intenst mellom den norske regjeringen, representert ved Mowinckel, og sovjetiske myndigheter, representert ved Kollontaj, fram til høsten 1930 uten at det kom noe ut av den.²⁰⁴

Det kan se ut som Utenriksdepartementet med sin alarmistiske vurdering av meldingene fra Berg ikke hadde oppfattet i hvilken sammenheng Kollontajs kommentarer hadde fremkommet. I et notat datert 16. mars 1948 skrev Berg at på bakgrunn av at Norge

*var det eneste land med grense til Sovjet-Samveldet som ikke hadde mottatt noen henvendelse om avslutningen av en pakt eller avtale i en eller annen form, var det jo bare naturlig at jeg med stor forsiktighet søkte å utnytte mine russiske forbindelser til å søke orientering om hvorvidt det måtte forligge lignende planer også for vårt vedkommende.*²⁰⁵

Berg fikk ingen bekreftende svar fra sine kontakter, bortsett fra en påminnelse fra Kollontaj om at det "allerede forlengst hadde vært drevet forhandlinger mellom Norge og Sovjet-Samveldet om en ikke-angrepsavtale." Berg hadde altså selv brakt opp spørsmålet i sin samtale med Kollontaj. Med tanke på at Kollontaj hadde representert Sovjetunionen i forhandlingene med den norske regjeringen om en ikke-angrepsavtale i perioden 1928-30, og at dette kanskje var den eneste saken av politisk betydning, bortsett fra konflikten om ishavsområdene, som verserte mellom Norge og Sovjetunionen i hennes andre periode som minister til Norge, kunne det ikke være overraskende at hun kom inn på disse forhandlingene i samtalen med Berg. Hennes kommentarer kan derfor neppe tolkes som en bekreftelse på at sovjetregjeringen i mars 1948 hadde til hensikt å foreslå en pakt overfor Norge. Det kan heller se ut som om den mest plausible konklusjonen på ambassadør Bergs underhånden forespørsler i Moskva er at det ikke ble gitt noen signaler som tydet på at et sovjetisk paktutkast ville bli presentert den norske regjeringen.²⁰⁶

Som vist eksisterte idéen og forslagene i MID om å inngå en pakt med Norge. Både MID og Kuznetsov hadde presisert at det var snakk om *uoffisielle sonderinger* om holdningen i norske politiker- og regjeringskretser til å inngå en allianse- og vennskapsavtale. Det kan ikke utelukkes at ryktene som nådde den norske regjering nettopp var et utslag av ganske vellykkede uoffisielle sonderinger av den norske regjeringens holdning, i den forstand at den norske regjeringens syn ble klart for sovjetregjeringen. Den norske regjeringens syn kom blant annet til uttrykk i et foredrag i Oslo Militære Samfund 19. april 1948 der utenriksminister Lange understreket at "Norge ikke kan innlate seg på noen militær særavtale med Sovjet-Samveldet." Lange viste også til at henvendelsen til Finland og ryktene om et tilsvarende sovjetisk paktforslag til Norge, som sammen med hendingene i Tsjekkoslovakia var den konkrete foranledningen til at Stortinget ekstraordinært bevilget 100 millioner kroner til beredskapstiltak.²⁰⁷ Verken det norske eller det sovjetiske kildematerialet kan imidlertid bekrefte at sovjetregjeringen i mars 1948 foreslo eller sonderte muligheten overfor den norske regjeringen om å inngå en allianse- og vennskapspakt med Norge. Det er vel så sannsynlig at rykteflommen hadde sitt utspring i den meget spente situasjonen som oppsto på bakgrunn av russernes rolle i krisen i Tsjekkoslovakia og pakttilbudet til Finland. Denne stemningen ble forsterket av at det sovjetiske ønsket om felles forsvar av Svalbard var i friskt minne, og at Norge var den "manglende brikken" for at Sovjetunionen ville ha inngått VSB-avtale med samtlige europeiske nabostater.

Hvorfor fikk ikke MIDs og ambassadens forslag gjennomslag i sovjetisk politikk?

Det var en påfallende forskjell mellom de tiltakene ambassaden og MID foreslo for å demme opp for vestlig innflytelse i Norge, og de initiativ som faktisk fant sted i perioden 1945 til sommeren 1947. Det er ikke registrert noen sovjetiske initiativ på det militære området, til tross for kraftige oppfordringer fra den sovjetiske ambassaden i Oslo. På det økonomiske området ble det inngått en varebytteavtale i desember 1946, men det var

først og fremst den norske regjering som hadde tatt initiativet til avtalen. Varebytteavtalen førte til en økning i den beskjedne norsk-sovjetiske handelen, men den besto stort sett i et bytte av norsk fisk mot sovjetisk korn.²⁰⁸ Det lyktes ikke russerne å erstatte den tyske førkrigshandelen med Norge, noe ambassaden og MID hadde ivret for. Importen som erstattet de tyske varene kom nesten utelukkende fra vestlige land.²⁰⁹ Selv om det altså var en økning i handelen, var den norsk-sovjetiske handelen ubetydelig i forhold til Norges handel med Vesten, og den kan neppe sies å ha vært noe grunnlag for sovjetisk politisk innflytelse i Norge. Russerne var heller ikke fornøyd med aktiviteten på det kulturelle området. I årsrapporten for 1947 klaget ambassaden over redusert aktivitet i Sambandet Norge-Sovjetunionen, som var krumtappen på det kulturelle området.²¹⁰

Hvorfor ble ikke ambassaden og MIDs forslag sovjetisk politikk? Hvorfor ble ikke de foreslåtte ressurser satt inn for å øke Sovjetunionens innflytelse i Norge? Tre mulige forklaringer skiller seg ut: Norge var ikke en del av sovjetisk interessesfære, tiltakene kunne virke negativt inn på andre politiske målsettinger (i Europa eller globalt), eller den sovjetiske ledelsen kan ha ment at en politisk offensiv overfor Norge kunne utløse eller forsterke norsk "russerfrykt" og dermed virke mot sin hensikt.

Sovjetiske myndigheter viste flere ganger i løpet av krigen, fra Stalins avtale med Hitler i 1939 til hans manøver i Øst-Europa ved krigens slutt, sin tilbøyelighet til å tenke i form av interessesfærer. Et klassisk eksempel er Stalin og Churchills fordeling av de respektive stormakters prosentvise innflytelse i Øst-Europa.²¹¹ Udgaard hevder at Stalin oppfattet to, eller kanskje tre, distinkte regioner (sfærer) i Europa og forfulgte forskjellige målsettinger i hver enkelt. Den første besto av områder som Stalin ønsket å innlemme i Sovjetunionen. Dette var hovedsakelig områder Russland hadde mistet under og umiddelbart etter Den første verdenskrig. Den andre regionen besto av områder hvor Stalin ønsket at Sovjetunionen skulle ha full politisk kontroll, for eksempel i Øst- og Sentral-Europa. Disse områdene kunne også fungere som en fremskutt forsvarssone. Den tredje regionen, som her vil bli omtalt som områder *utenfor* sovjetisk interessesfære, var det øvrige Europa, der Stalin ikke forventet å ha politisk kontroll,

men der han søkte å øve innflytelse, først og fremst gjennom kommunistpartiene.²¹²

Udgaard mener at russerne kan ha vurdert Svalbard som tilhørende den første eller andre av sfærene, mens "Norway proper clearly belonged to the third." Det er, i følge Udgaard, ingen indikasjoner på at Stalin under krigen hadde som målsetting å annektere noen del av fastlands-Norge, eller forsøkte å oppnå eksklusiv politisk innflytelse over deler av fastlands-Norge etter krigen. Dette bekreftet forsåvidt Stalin både indirekte og direkte i flere sammenhenger overfor Vestmaktene under krigen. For eksempel uttrykte Stalin i en samtale med Eden i desember 1941 at han "ikke ville sette seg imot at Storbritannia fikk flåtebasen i Norge eller Danmark".²¹³ En måned senere, 18. januar 1942, som en oppfølging av president F.D. Roosevelts uttalelser til viseutenrikskommisær og ambassadør Maksim M. Litvinov 12. januar 1942 om muligheten av en frihavn for Sovjetunionen i Nord-Norge, telegraferte utenrikskommisær Molotov til Litvinov at:

den sovjetiske regjering [finner] det nødvendig å meddele presidenten [F.D. Roosevelt] at Sovjetunionen ikke har, og heller ikke har hatt, noen som helst territoriale eller andre krav å fremme overfor Norge, og at den derfor ikke kan akseptere forslaget om å besette Narvik med sovjetiske styrker.²¹⁴

Hvorfor fremmet tjenestemennene i MID og ved ambassaden i Oslo såpass vidtrekkende forslag hvis Norge ikke var en del av sovjetisk interessesfære? Til tross for de ovennevnte eksemplene, er det mye som tyder på at Norge ikke var plassert entydig utenfor sovjetisk interessesfære. Tvert imot kan det se ut som om Norge lå i en gråsoner, og at den politiske ledelsen ikke hadde avklart hvilket ambisjonsnivå Sovjetunionen skulle ha overfor Norge. Det siste halvannet året av Den annen verdenskrig dukket det opp flere forslag fra politikere og ledende byråkrater i MID som bekrefter at interessesfæretenkningen var fremtredende også hos den politiske ledelse i MID. Det ble skilt mellom en britisk og en sovjetisk interessesfære, og det var ikke klart i de sovjetiske overlegningene hvor Norge skulle plasseres.

Denne usikkerheten kom tydelig fram i to rapporter fra "Kommissjon for forberedelse av fredstraktatene og etterkrigsordningen." I november 1944 leverte kommisjonen, som ble ledet av viseutenrikskommisær Litvinov, en rapport der det ble konkludert med en nødvendig deling i interessesfærer mellom de to europeiske stormaktene: Sovjetunionen og Storbritannia. Norge ble her i første omgang plassert, sammen med Danmark, Østerrike og Italia, innenfor en form for buffersone som skulle skille den sovjetiske og britiske sonen. Sverige og Finland ble plassert innenfor den sovjetiske sonen.²¹⁵ I kommisjonens neste rapport ("Spørsmålet om blokker og innflytelsessfærer"), som ble fullført to måneder senere, i januar 1945, presenterte Litvinov en lett omarbeidet liste. Norge var nå plassert innenfor den sovjetiske sfæren, mens blant annet Sverige og Danmark var innenfor den britiske. Litvinov presiserte imidlertid at "these six countries (i.e. Norway, Turkey, Yugoslavia, Denmark, Italy and Sweden) are indeed subject to bargaining and compromise."²¹⁶ Det er verdt å merke seg at Litvinov var den mannen som mottok det nevnte telegrammet fra Molotov i januar 1942, der han ble pålagt å presisere overfor president Roosevelt at Sovjetunionen ikke hadde noen territoriale eller andre krav å fremme overfor Norge. Litvinovs senere forslag viser at meldingen fra 1942 internt i det sovjetiske politiske miljøet ikke ble oppfattet som noe signal om at Sovjetunionen ikke ønsket innflytelse eller en form for kontroll over Norge.

Et knapt år før Litvinovs forslag om at Norge skulle være en del av den sovjetiske sfæren, hadde en annen viseutenrikskommisær, Ivan M. Majskij, sammen med blant annet marsjall B.M. Sjaposjnikov og general I.S. Isakov, skrevet et utkast til Vorosjilov-kommisjonen²¹⁷ om tyske kapitulasjonsbetingelser. Utkastet, som var et ledd i forberedelsene til diskusjonene i "European Advisory Commission", antydte en deling av Norge. I utkastet fra februar 1944 ble det skissert en demarkasjonslinje som strakk seg fra Norskehavet til Svartehavet. Området øst for linjen skulle være sovjetisk ansvarsområde, og sovjetiske styrker skulle avvæpne tyskerne. Det ble foreslått å dele Norge langs en linje fra Tromsø til det vestligste punktet på den finsk-norske grensen og deretter følge den svensk-finske grensen til Østersjøen.²¹⁸ Etter at skissen var bearbeidet i Vorosjilov-kommisjonen ble

imidlertid den foreslåtte demarkasjonslinje begrenset til kun å gjelde Tyskland og Østerrike.²¹⁹

Litvinov og Majskijs innflytelse på det sovjetiske beslutningssystemet under Den annen verdenskrig har vært omdiskutert blant historikere. Den tyske historikeren Jochen Laufer hevder at Majskij og Litvinov var "uten innflytelse på den sovjetiske maktstruktur."²²⁰ Vladimir Petsjatnov fremstiller imidlertid Majskij og Litvinov, sammen med Andrej A. Gromyko, som de mest fremtredende innen sovjetisk etterkrigsplanlegging.²²¹ Vojtech Mastny bemerker at Litvinovs karriere var på hell på dette tidspunktet. Han påpeker imidlertid at de oppgaver Litvinov var pålagt med å planlegge den europeiske etterkrigsorden viser en anerkjennelse av Litvinovs ekspertise i en meget viktig sak for Sovjetunionen.²²² Det samme resonnementet gjelder også for Majskij. Litvinov og Majskijs sentrale arbeidsoppgaver de siste krigsårene innebærer at deres utspill om den europeiske etterkrigsorden ikke uten videre kan avfeies.

Sammen med de tidligere diskuterte MID-byråkratene og generalstabens ønsker om å leie eller overta norsk territorium i Finmark, og Molotovs forslag om fellesstyre på Svalbard, er eksemplene fra Litvinov og Majskij sannsynligvis et uttrykk for at Stalin og hans ledende utenrikspolitikere var usikre på hvilken plass Norge, eller deler av Norge, skulle ha i etterkrigs-Europa. Det kom derfor heller ingen klare signaler fra den politiske ledelsen til de underordnede ledd om hvilke ambisjonsnivå Sovjetunionen skulle ha overfor Norge. Det kan være en årsak til at tjenestemennene i MID og ved ambassaden i Oslo kom med til dels omfattende forslag for å øke sovjetisk innflytelse i Norge. Etterhvert som forslagene ikke ble fulgt opp av den politiske ledelsen i Moskva, ble forslagene moderert. Etter sommeren 1946 er det for eksempel ikke kjent at ambassaden eller MID kom med forslag om militært samarbeid mellom Norge og Sovjetunionen, mens det militære samarbeidet var en sentral del av ambassadens forslag for å øke sovjetisk innflytelse i Norge før denne tid.

Usikkerheten som kom til uttrykk i de sovjetiske prioriteringene overfor Norge vedvarte de første en til to etterkrigsårene. Den reflekterte sannsynligvis en generell usikkerhet om den fremtidige internasjonale orden.

Roosevelt og Churchill var plutselig borte, og erstattet av relativt ukjente ledere. De to tidligere stormaktene, Tyskland og Japan, lå i ruiner, mens to andre stormakter, Storbritannia og Frankrike, var i ferd med å miste sin makt og innflytelse. I denne forsåvidt fordelaktige situasjonen for Sovjetunionen, forsøkte russerne å sikre sine erobringer i Øst-Europa samtidig som de erkjente begrensningene av sin nye makt. Begrensninger som ikke minst var tydelige i forhold til den nye supermakten USA. I en slik situasjon kunne en sovjetisk politikk i Norge som ble oppfattet som truende, medføre økt vestlig motstand også andre steder. Det kan ha ført til at den politiske ledelsen i Sovjetunionen førte en forsiktig politikk overfor Norge for å unngå vestlige mottiltak i geografiske områder som var viktigere for russerne.

Den politiske toppledelsen i Moskva kan også ha vært usikre med hensyn til potensielle norske reaksjoner på sovjetiske initiativ, og fryktet at initiativene kunne være kontraproduktive. Norges forhold til Sovjetunionen hadde før og under den annen verdenskrig elementer i seg som er blitt karakterisert som "russerfrykt".²²³ "Russerfrykten" var uttrykk for en bekymring for at Sovjetunionen ville gjøre krav på norsk område, og lå som en understrøm i den norske regjeringens politikk overfor Sovjetunionen. Den ble holdt varm av Molotovs krav om fellesstyre på Svalbard og av Sovjetunionens fremferd i Øst-Europa. Sovjetunionens politiske ledelse kan ha ment at et høyt politisk og diplomatisk aktivitetsnivå overfor Norge kunne oppfattes som et press mot Norge og dermed nøre oppunder "russerfrykten". På den måten kunne effekten av en slik offensiv bli stikk motsatt av hva hensikten var. Den norske regjeringen kunne føle seg presset til et enda nærmere samarbeid med Vestmaktene.

Det er imidlertid ikke funnet noe i de interne vurderingene i MID eller i sovjetiske presseoppslag som underbygger en slik antagelse. Rapportene fra ambassaden i Oslo ga tvert i mot inntrykk av at forholdene lå til rette for alle de initiativene ambassaden kom med. Som tidligere vist var ambassadens kontaktnett ikke særlig representativt for hovedstrømningene i det norske politiske miljø, men besto stort sett av kommunistene og den utenrikspolitiske opposisjonen i Arbeiderpartiet. Flere av de norske kontak-

tene oppfordret til økt sovjetisk engasjement i Norge, og argumenterte med at det ville bli godt mottatt blant nordmenn flest. Den eneste advarselen som er registrert fra ambassadens norske kontaktnett mot et for sterkt sovjetisk politisk press mot Norge, kom først i mars 1948 fra Verdens Gangs utenriksredaktør, Hans Engen.²²⁴

Fraværet av klare signaler fra den politiske ledelsen i Moskva om hvilket ambisjonsnivå Sovjetunionen skulle ha overfor Norge, og de norske kontaktene oppfordringer om økt sovjetisk engasjement, kan forklare de omfattende initiativene fra ambassaden i Oslo og 5. europeiske avdeling. Den politiske ledelsen i Moskva måtte imidlertid veie innsatsen i Norge opp mot andre målsettinger, mens den nye europeiske orden var i støpeskjeen. Dette medførte en forsiktig politikk overfor Norge for å unngå å ødelegge for høyere prioriterte målsettinger. Disse to forskjellige innfallsvinklene er sannsynligvis årsaken til det store misforholdet som eksisterte mellom forslagene fra 5. europeiske avdeling og ambassaden, og hva som faktisk ble sovjetisk politikk overfor Norge.

Moskvas bilde av Norges handlefrihet

Som det er vist i de tre foregående kapitlene, ble det i de sovjetiske rapportene lagt stor vekt på stormaktenes innflytelse i Norge. Norge ble i mange sammenhenger fremstilt som en arena der først og fremst Storbritannia, etterhvert også USA og Sovjetunionen sloss om innflytelse, mens Sverige spilte en mer begrenset rolle, særlig fra sommeren 1946.

Denne oppfatningen var mest uttalt i MID sentralt og i den sovjetiske pressen. Men mens pressen og spesielt MID nærmest utelukket at Norge kunne spille en selvstendig rolle i det maktspelet det mente foregikk, hadde ambassaden i Oslo tilløp til en noe mer positiv vurdering av Norges vilje og evne til å hevde sine egne politiske målsettinger. Dette kom til uttrykk ved at ambassaden la større vekt på regjeringens deklatoriske politikk, og mer indirekte gjennom dens vurderinger av de politiske partiene og enkelt-politikers utenrikspolitiske holdninger.

I ambassadens, og til en viss grad i pressens, angrep i 1945-1946 på

angivelige svenske forsøk på å etablere en nordisk blokk, lå det innebygd en form for tillitsvotum til Norge og Danmark. De sovjetiske kommentarene var preget av en slags forventning om at Norge og Danmark ikke gikk på tvers av Sovjetunionens interesser. I en artikkel i *Novoje Vremja* i juli 1945 ga skribenten N. Mikhailov, som en kontrast til hans oppfatning av svensk politikk, positiv omtale av den norske målsettingen om å etablere fredelig samarbeid med andre land innenfor rammene av FN.²²⁵ Ambassadør Kuznetsov og ambassadør Afanasjev viste begge til norsk deklarasjonisk politikk for å underbygge sine påstander om at Norge ikke ønsket å delta i en skandinavisk blokk eller forsvarsallianse. Det ble lagt vekt på både enkeltuttalelser fra utenriksminister Trygve Lie om at Norge ikke ønsket å delta i noen skandinavisk blokk,²²⁶ og at deltagelse i en blokk ikke var forenlig med den norske regjeringens uttalte målsetting om å føre en "balansepolitikk".²²⁷ Både i årsrapporten for 1945²²⁸ og 1946²²⁹ bifalt henholdsvis ambassadør Kuznetsov og ambassadør Afanasjev ikke bare norsk deklarasjonisk politikk, men hevdet at grunnleggende trekk i regjeringens utenrikspolitikk stort sett var i samsvar med "balansepolitikken". I årsrapporten for 1946 tegnet Afanasjev et bilde av norsk utenrikspolitikk under sterkt ytre press, men fremhevet regjeringens vilje og evne til å stå i mot presset:

Retten skal være rett, nordmennene har til tross for trusler stått hårdnakket mot engelske, amerikanske og svenske forsøk på å danne blokker i Europa; vest-europeisk, skandinavisk eller atlantisk.

Det var imidlertid en betinget anerkjennelse Afanasjev kom med. Han omtalte samtidig i nærmest harselerende vendinger begrepet "brobygging" som bilde på norsk utenrikspolitikk. På bakgrunn av det nære samarbeidet med Vestmaktene på forskjellig samfunnsområder mente han at den norske "broen" kun var åpen for trafikk fra en side, den vestlige.

I mars 1947 kom Kuznetsov, som da arbeidet i MID, med forslaget om å bruke den norske "balansepolitikken" som en mulig brekkstang for å stoppe et antatt britisk initiativ om en norsk-britisk allianseavtale etter

mønster av den såkalte Dunkirk-avtalen.²³⁰ Hans initiativ var neppe uttrykk for at MID hadde endret sitt kritiske syn på Norges evne og vilje til å følge sin deklarasjonspolitikk. Kuznetsov fremsatte sitt forslag rett etter at han hadde returnert fra stillingen som ambassadør i Oslo. Mest sannsynlig reflekterte hans utspill synspunkter som var representert ved ambassaden i Oslo, og ikke holdninger som var dominerende i MID.

En viss tiltro til at Norge kunne føre en egen utenrikspolitikk kom også indirekte til uttrykk gjennom ambassadens interesse for de forskjellige politiske partienes utenrikspolitiske linje og endringer i de enkelte partiers politikk. Norsk utenrikspolitikk var ikke kun styrt fra stormaktenes hovedsteder, men den var også et resultat av en politisk prosess i Norge. Ambassaden fulgte med i maktkampen innen partiene og var opptatt av de forskjellige fraksjonenes holdninger til den offisielle "balanspolitikken". Det var i stor grad de enkelte partirepresentantenes syn på denne politikken og hvordan Norge skulle plassere seg i den gryende øst-vest konflikten, som var hovedkriteriet for ambassadens fraksjonsinndeling.

Den sovjetiske ambassaden hadde notert seg at det rett etter krigen var generell oppslutning i det norske politiske miljøet om regjeringens utenrikspolitiske linje. Sommeren 1946 rapporterte imidlertid Kuznetsov om et innenrikspolitisk press på "balanspolitikken", til tross for at det tilsynelatende var bred politisk enighet i Norge om den utenrikspolitiske kursen regjeringen førte. Kuznetsov mente det var sentrale politikere i Høyre (Carl J. Hambro), Venstre (Jacob S. Worm Müller og Gunnar Jahn) og deler av Arbeiderpartiet (Haakon Lie og Martin Tranmæl) som var grunnleggende vestorienterte i sin holdning, og som så på Storbritannia og USA som eneste mulige garantister for norsk uavhengighet. Disse ønsket derfor at Norge skulle inngå en allianse med de to vestlige stormaktene. Mens Venstre var relativt samstemt i sitt ønske om en mer vestvendt politikk, var det i Høyre og Arbeiderpartiet en splittelse i synet på "balanspolitikken", men splittelsen var ennå ikke særlig uttalt, hevdet Kuznetsov.²³¹

I september 1946 rapporterte Kuznetsov at oppslutningen om en felles utenrikspolitisk linje var i ferd med å smuldre opp.²³² I følge hans alarmende beskrivelse var det Bondepartiet med Nils Trædal og Arne Rostad i

spissen, og Kristelig Folkeparti representert ved Nils A. Lavik og Erling Wikborg, som ledet an i angrepene mot den utenrikspolitiske kursen begge partiene tidligere hadde bifalt. De hadde nå slått helt om til en antisovjetisk linje. Trædal og Lavik hadde, i følge Kuznetsov, allerede oppnådd ry som faste antisovjetiske talere i alle lukkede stortingsmøter. Nettopp dette at opposisjonen mot "balansepolitikken" først og fremst fikk utløp i lukkede møter, fremsto som logisk for Kuznetsov. I pakt med den tradisjonelle sovjetiske vurderingen av styreformene i kapitalistiske land så han en klar interessekonflikt mellom den styrende elite og folket. "Balansepolitikken" og ønsket om et godt og vennskapelig forhold til Sovjetunionen hadde stor støtte i folket, derfor var norske politikere åpenbart redde for å stå fram for det samme folket med sitt nye utenrikspolitiske program. De benyttet derfor lukkede arenaer for sine utfall mot Sovjetunionen.²³³

I Høyre og Arbeiderpartiet mente Kuznetsov splittelsen nå var blitt tydelig. De i Høyre som var overbevist om at Norge burde oppgi forsøket på å føre en balansert politikk i forholdet til Vestmaktene og Sovjetunionen, men heller klart støtte seg til Vestmaktene, flokket seg rundt Carl J. Hambro og Rolf Stranger. Den andre grupperingen, som var ledet av Herman Smitt Ingebretsen, sørget imidlertid for at Høyre fremdeles holdt på den gamle utenrikspolitiske linjen. Kuznetsov ga ikke noen forklaring på det skillet han mente å se i Høyre. Smitt Ingebretsen, som var en av de få Høyre-politikere ambassaden hadde kontakt med, hadde i en samtale med Tsjerkasov noen måneder tidligere uttalt seg kategorisk mot påståtte svenske forsøk på å etablere "allianser, blokker og lignende".²³⁴ I tråd med den sovjetiske overbevisningen om at skandinavisk og vestlig samarbeid var to sider av samme sak, kan Smitt Ingebretsens syn på de svenske initiativene ha blitt tolket som en generell motstand mot blokkpolitikk.

I Arbeiderpartiet mente Kuznetsov det allerede hadde skjedd et brudd med partiets utenrikspolitiske kurs. Bruddet kom etter at Trygve Lie forlot posten som utenriksminister. Verken Einar Gerhardsen eller Halvard Lange hadde klart å stå i mot presset fra høyresiden i partiet om å endre den utenrikspolitiske kursen. Høyresiden var i denne sammenheng Martin Tranmæl og Haakon Lie, som blant annet hadde hentet støtte fra Labour i

Storbritannia. Venstresiden i partiet (Jakob Friis, Terje Wold og Johan Vogt)²³⁵ krevde en tilbakevending til Trygve Lies linje. Det var også oppfatningen innen NKP at Trygve Lie var garantisten for "balansepolitikken" og at Norge la vekt på et godt forhold til Sovjetunionen. Dette synet hadde blitt formidlet flere ganger i løpet av 1946 i samtaler med sovjetiske tjenestemenn. En av ambassadens hyppig benyttede kontakter innen NKP var økonomiredaktør i Friheten, Hans Helli. Han hadde i en samtale med Tsjerkasov i juli 1946 hevdet at det ikke var noen sanne venner av Sovjetunionen igjen i regjeringen etter at Trygve Lie gikk av som utenriksminister.²³⁶

Den sovjetiske ambassadens vurderinger av partienes syn på norsk utenrikspolitikk og spenningene innen det enkelte parti er interessante, fordi de brøt med en hovedtendens der det politiske Norge utenfor NKP ble fremstilt som en monolittisk enhet i ledtog med Vestmaktene. Interessen for og vurderingene av de forskjellige partiene og fraksjonenes utenrikspolitiske synspunkter, viser at ambassaden så for seg at norsk utenrikspolitikk ikke kun ble formet av eksterne faktorer, men at også de politiske partiene i Norge var med på å påvirke den utenrikspolitikken som ble ført. I det lå det samtidig en erkjennelse av at Norge hadde utenrikspolitiske handlingsalternativer. Ambassadens vurderinger og kommentarer var også indirekte uttrykk for en tilslutning til den norske "balansepolitikken". Det var først og fremst venstresiden i Arbeiderpartiet som ønsket å holde på eller vende tilbake til den, mens det var høyresiden, de antisovjetiske politikerne, som argumenterte for at "balansepolitikken" burde forlates til fordel for en klarere vestvendt politikk.

Oppsummering

Sovjetiske analyser av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk var preget av stor usikkerhet og til dels forvirring i den første perioden etter Den annen verdenskrig. Dette kom blant annet til uttrykk ved at alle de fire gjennomgåtte perspektivene ble fremhevet parallelt, uten at de i noen særlig grad ble veid opp mot hverandre. Også innen samme rapport kunne det

være motstridende delkonklusjoner. Ambassadør Kuznetsov konkluderte f.eks. i sin årsrapport for 1945 med at Norge vil holde på "balansepolitikken" og føre en vennskapelig politikk med likeverdige forbindelser til alle tre stormaktene. Rett etter, i samme rapport, konkluderte han imidlertid med at Norge først og fremst vil støtte seg til Storbritannia. Som vist eksisterte denne motsetningen i norsk politikk, men i rapporten gjenga Kuznetsov disse to trekkene ved norsk politikk uten at han påpekte motsetningen. En tredje delkonklusjon i nevnte rapport fra Kuznetsov var at Norge var i mot å etablere en skandinavisk blokk. Knappe fem måneder tidligere hadde imidlertid sjefen for 5. europeiske avdeling, Abramov, konkludert kategorisk med at en nordisk blokk allerede var etablert, inkludert militært samarbeide.²³⁷ Disse motstridende vurderingene begrenset seg ikke bare til analysene av norsk politikk, men det var også store sprik mellom ambassaden og 5. avdelings anbefalte tiltak og hva som faktisk ble sovjetisk politikk overfor Norge i denne perioden.

Det var flere årsaker til at analysene var famlende og sprikende. *For det første* lå det sterke ideologiske føringer bak tjenestemennenes vurderinger. Det todelte, ideologisk betingede verdensbildet dominerte. Denne ideologiske tvangstrøyen ga lite rom for nyanser. Nøytralitet ble for eksempel kun en fiksjon i den kampen som etterhvert tilspisset seg mellom de kapitalistiske og imperialistiske Vestmaktene og det progressive og demokratiske Sovjetunionen. Derfor ble heller ikke nordisk samarbeid oppfattet som noe selvstendig, uavhengig alternativ, men sett på som en del av den vestlige konspirasjonen mot Sovjetunionen.

For det andre var det trekk ved det sovjetiske byråkratiet som førte til en utstrakt antesipering av hva den politiske ledelsen ønsket å høre, samtidig som det var viktig å vise at man var ideologisk korrekt. Dette førte til motsetninger mellom ønsket om å skildre Sovjetunionens sterke posisjon i Norge, samtidig som man var påpasselig med å beskrive en vestlig, kapitalistisk, antisovjetisk konspirasjon, en konspirasjon norske myndigheter var delaktig i.

For det tredje kom det få signaler fra den politiske toppledelse i Moskva. Dette skyldtes både at Norge var perifert i forhold den sovjetiske

ledelsens utfordringer, spesielt i Sentral- og Øst-Europa, og at det var uklart i hvilken grad Norge eller deler av Norge var å betrakte som sovjetisk interessesfære. Denne manglende oppfølgingen kom tydeligst til uttrykk ved at få av ambassadens eller 5. europeiske avdelings forlag ble iverksatt.

For det fjerde gjenspeilte den sovjetiske usikkerheten den norske regjeringens problem med å orientere seg i den nye sikkerhetspolitiske situasjonen som utviklet seg i Europa. Et problem den norske regjeringen løste ved å føre en tilbaketrukket og nærmest konturløs utenrikspolitikk, og ikke en aktiv politikk som begrepet "brobygging" impliserer. Denne tilbakeholdenheten medførte naturlig nok problemer for dem som hadde til oppgave å analysere norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk.

Etterhvert som den internasjonale situasjonen ble tilspisset og Norge ble tvunget til å ta standpunkt i omstridte spørsmål, ble de sovjetiske analysene mer entydige. Lanseringen av Marshall-planen sommeren 1947 og kanskje i enda sterkere grad De forente nasjoners andre sesjon høsten 1947, plasserte Norge tydeligere i det internasjonale bildet. Denne utviklingen ble fanget opp i de forskjellige sovjetiske rapportene. Manglende indre konsistens i de sovjetiske analysene var ikke lenger så fremtredende. Fire til dels motstridende perspektiver på norsk politikk ble erstattet av langt mer samstemte sovjetiske analyser.

Fra Marshall-plan til Bevin-plan

Lanseringen av Marshall-planen 5. juni 1947 og det påfølgende bruddet mellom Vestmaktene og Sovjetunionen i Paris i begynnelsen av juli, innledet på mange måter et epokeskifte. En skillelinje mellom Øst og Vest var gjort tydelig. Den amerikanske utenriksministerens forslag til økonomisk pakke for gjenreising av europeisk økonomi stilte etterhvert Norge overfor et dilemma. Skulle Norge holde seg strengt til en politikk som gikk ut på å ikke knytte seg til noen part i stormaktskonflikten som var under oppseiling, eller skulle Norge delta i en vestlig ledet plan som ville lette landets økonomiske problemer. Jeg vil i første del av dette kapitlet skissere den norske regjeringens dilemma i forhold til Marshall-planen, hvordan regjeringen søkte å løse det, og hvordan den norske håndteringen av dilemmaet ble registrert og tolket av russerne.

Det var en rekke begivenheter fra høsten 1947 som medførte at brobyggingspolitikken ble satt under press. Sovjetunionens nei til deltagelse i Marshall-planen medførte at kun de vestlige land ble omfattet av planen. Det oppsto en øst-vest splittelse i mange vesentlige spørsmål i løpet av De forente nasjoners 2. generalforsamling, og det ble sammenbrudd i utenriksministerrådet i november/desember 1947. Klimaskiftet i internasjonal politikk førte til en gradvis omvurdering av norsk utenrikspolitikk. Nye signaler i norsk utenrikspolitikk kom først med Langes redegjørelse i lukket stortingsmøte 28. oktober. De første offentlige antydningene til en utenrikspolitisk omvurdering kom fram under utenriksminister Langes "Redegjørelse om F.N.s 2. Generalforsamling" i Stortinget 11. desember 1947. Den 22. januar 1948 varslet utenriksminister Bevin i en tale til Underhuset en ny britisk politikk, og det som ble oppfattet som forslag til en Vestallianse.

Omvurderingen av den offisielle norske utenrikspolitikken, slik den kom til uttrykk i Langes redegjørelse i lukket stortingsmøte, var kjent av den sovjetiske ambassaden i Oslo. Ambassaden fikk også informasjonen fra sine

kontakter om at det var splittelse i regjeringen og Arbeiderpartiet i synet på hvilket utenrikspolitisk veivalg Norge skulle ta. Jeg vil i andre og tredje del av dette kapitlet drøfte henholdsvis de sovjetiske reaksjonene på omvurderingen av norsk utenrikspolitikk og hvordan russerne anså muligheten for at Norge sluttet seg til Bevin-planen. Hvordan vurderte russerne Norges alternativer i denne omvurderingsperioden, og i hvilken grad mente de det var mulig å påvirke Norges valg av utenrikspolitisk kurs?

Marshall-planen

Amerikanernes hjelpeprogram ble stort sett godt mottatt i Europa. Mangelen på dollar truet den økonomiske stabiliteten i de europeiske land. Dette gjaldt ikke minst i Storbritannia og Frankrike, som tok initiativet til å utforme Europas svar på det amerikanske tilbudet. Etter at det var brakt på det rene at tilbudet rettet seg til hele Europa, ble Sovjetunionen invitert til et møte i Paris med de to vest-europeiske stormakter. Etter seks dagers forhandlinger endte møtet 2. juli med et brudd. Sovjetunionens ambassadør i Oslo, Afanasjev, redegjorde den 5. juli overfor utenriksminister Lange hvorfor Sovjetunionen ikke kunne akseptere Marshall-planens vilkår.²³⁸ Sovjetregjeringen kunne ikke akseptere den amerikanske forutsetningen om at det skulle utarbeides en felles plan for Europas økonomiske gjenreisning. Den sovjetiske delegasjonen vurderte amerikanernes betingelser som et ønske om å blande seg inn i de europeiske landenes indre anliggender, og å gjøre deres økonomi avhengig av amerikanske interesser. Det sovjetiske standpunktet var at de europeiske land skulle begrense seg til å utarbeide en oversikt over sine behov for dollarhjelp.²³⁹ Utenriksminister Lange fortalte etter samtalen med Afanasjev at Sovjetunionen ikke hadde uttrykt noe ønske verken i den ene eller annen retning med hensyn til norsk deltagelse i Marshall-planen.²⁴⁰ Selv om det i Afanasjevs redegjørelse ikke ble uttrykt noe eksplisitt sovjetisk syn på norsk deltagelse, kan det neppe være tvil ut i fra Sovjetunionens generelle holdning til planen slik den kom fram i redegjørelsen, at russerne ikke var likegyldige til norsk deltagelse. Den norske håndteringen av planen var også preget av en forventning om at russerne

ikke var likegyldige til norsk deltagelse, men også andre faktorer påvirket regjeringens valg.

Norge reagerte svært tilbakeholdent på Marshall-planen. Det ble ikke følt noe akutt behov for dollarhjelp. Følelsen av en truende økonomisk og politisk krise, som var sterk i mange europeiske land, fantes ikke i Norge. Derimot fryktet regjeringen at et ja til Marshall-planen ville bli oppfattet som et ja til USA i dets konflikt med Sovjetunionen. En felles europeisk gjenreisningsplan basert på tilførsler av amerikanske dollar, ville lett kunne utvikle seg til en økonomisk og politisk blokkdannelse. Det var nettopp det norsk utenrikspolitikk tok sikte på å unngå. Hallvard Lange hevdet derfor på en regjeringsskonferanse 17. juni at det beste ville være å bli stående utenfor, om det økonomisk lot seg gjøre. Finansminister Erik Brofoss bekreftet at Norge etter alt å dømme kunne klare seg uten amerikansk hjelp i 1948.²⁴¹

Utenriksminister Marshall's initiativ hadde skapt en ubehagelig valg-situasjon for regjeringen, men overlegningene i løpet av juni måned ga som resultat at det minst påfallende ville være å si ja, selv om Sovjetunionen skulle si nei. Det var tidlig klart at Danmark ville si ja. Etterhvert ga også svenskene uttrykk for at de ville slutte seg til planen. De vest-europeiske småstatene var ivrige etter å delta, også det nøytrale Sveits. Det var videre kjent at Tsjekkoslovakia og Polen ønsket å delta. Bruddet i Paris innebar imidlertid et sovjetisk nei til tsjekkisk og polsk deltagelse.

I begynnelsen av juli var det blitt klart at motsetningene i Europa var blitt skjerpet, og blokkdannelsen avtegnet seg klarere. Det var ikke mulig for Norge å opprettholde noen form for mellomposisjon, for den eksisterte ikke. Et norsk nei til innbydelsen om å delta på Marshall-konferansen i Paris, "ville være en demonstrativ tilslutning til "østblokken", het det i et PM skrevet av Arne Ordning.²⁴²

I et lukket møte i Stortinget 7. juli begrunnet utenriksminister Lange Norges deltagelse med å vise til at nabolandene Sverige og Danmark ville gå med sammen med de andre vest-europeiske land - minus Spania som ikke var invitert. Han understreket at norsk utenriksøkonomi i overveiende grad var orientert mot de land som kom til å delta slik at Norge for såvidt ikke

hadde noe valg, om en vurderte situasjonen på noe lengre sikt ut fra rent økonomiske hensyn.²⁴³

Det mest interessante i Langes redegjørelse var imidlertid ikke argumentene for å delta, men de mange forbehold som ble tatt. Han understreket at Norge ikke tok stilling til noen politisk blokkdannelse, "enten tilslutning til en politisk vestblokk, hvis vi sier ja, eller, hvis vi sier nei, tilslutning til noen politisk østblokk".²⁴⁴ I siste del av denne setningen motsa Lange tilsynelatende Ordings formulering om virkningen av et nei, men som historikeren Jakob Sverdrup skriver, Ording hadde vært opptatt av hvordan et avslag ville bli oppfattet, mens Lange var opptatt av å formulere en politikk, d.v.s. hvordan et ja eller nei *skulle* oppfattes.²⁴⁵ I den forbindelse henviste Lange til hovedlinjen i norsk utenrikspolitikk etter krigen som var å støtte og styrke De forente nasjoner og alle dens organer. Han holdt fast ved at det ikke ville bli truffet noen utenrikspolitisk avgjørelse som kom i konflikt med den mellomposisjon Norge søkte å opprettholde.²⁴⁶

Det kan se ut som om den norske regjeringen lyktes med å signalisere et mellomstandpunkt, et ønske om å motvirke blokkdannelse i Europa. De norske forbeholdene ble lagt merke til av den sovjetiske ambassaden i Oslo og av sovjetisk presse, og til en viss grad tolket positivt. Russerne var naturlig nok kritiske, men ikke overrasket, over at Norge sendte en delegasjon til Pariskonferansen. Afanasjevs kritikk av den norske regjeringen var meget dempet, og han la først og fremst vekt på betingelsene den norske regjeringen hadde stilt. Afanasjev understreket, som Lange, at Norge ikke ville slutte seg til noen "vestlig blokk". Han var også opptatt av at den norske regjeringen mente konferansen i Paris skulle begrense seg til å diskutere økonomiske spørsmål, at Norge ikke ville gå med på en plan som i noen grad krenket suvereniteten til andre land eller handelsforbindelser som allerede var opprettet med andre land, og at hjelpen til Europa burde gå via De forente nasjoner. Afanasjev hevdet også at den norske delegasjonen til Paris hadde mottatt instruks fra regjeringen, "om på alle måter, der det var mulig, å medvirke til en styrking av forholdet til Sovjetunionen."²⁴⁷ Det er ikke kjent at den norske delegasjonen mottok noen slik instruks. Lange nevnte det verken i møtet i den utvidede utenrikskomité 7. juli 1947, i sin

detaljerte redegjørelse for Stortinget 28. oktober 1947, eller i de interne saksforberedelser i Utenriksdepartementet slik den er gjengitt i departementets skriftlige dokumentasjon.²⁴⁸ Afanasjevs kilde var Trygve Lie som hevdet at han hadde fått opplysningene i en samtale med Gerhardsen og Lange 7. juli 1947. I Afanasjevs referat fra samtalen med Lie var de norske posisjonene for forhandlingene listet opp i fem punkter, hvorav det siste gjaldt styrkingen av forholdet til Sovjetunionen.²⁴⁹ De øvrige punktene samsvarte stort sett med Langes hemmelige redegjørelse for den utvidede utenrikskomité 7. juli.

De norske forbeholdene, slik de ble gjengitt av Afanasjev, gikk langt i å imøtekomme Sovjetunionens innsigelser mot Marshall-planen. Marshall-planens mulige innvirkning på det enkelte lands suverenitet hadde nettopp vært sovjetregjeringens hovedinnvending mot planen, likeså mulighetene for å opprettholde og øke Skandinavias handelsforbindelser med Øst-Europa.²⁵⁰ Kravet om at planen skulle ha en tettere tilknytning til De forente nasjoner, der Sovjetunionen hadde vetorett i Sikkerhetsrådet, var også i sovjetregjeringens interesse.

De sovjetiske pressekommentarene var i hovedsak i samsvar med Afanasjevs vurderinger. Marshall-planen generelt ble kritisert, mens de norske forbeholdene ble positivt mottatt. De skandinaviske landenes forsøk på å føre en egen politikk der de allierte seg med andre mindre nasjoner for å begrense stormaktenes innflytelse, ble også velvillig kommentert.²⁵¹ Afanasjev ønsket imidlertid en mer aktiv bruk av sovjetisk presse. Sovjetregjeringen skulle ved hjelp av massemedia øve press på den norske regjeringen slik at den ikke lot seg bevege bort fra sitt standpunkt. Han hadde merket seg at den norske regjeringen var følsom overfor sovjetisk kritikk, og han mente å vite at de norske forbeholdene var tatt nettopp med tanke på mulige negative sovjetiske reaksjoner. Han foreslo derfor at sovjetisk presse skulle følge Norge under forhandlingene og umiddelbart påpeke eventuelle bevegelser i de norske standpunktene. Det var en relativt optimistisk Afanasjev som konkluderte med at “[Slike artikler] vil få dem til å tenke seg om enda en gang før de går med på britene og amerikanernes krav”.²⁵²

Norge arbeidet for å få organiseringen av Marshall-hjelpen og rapporten fra Paris-konferansen i tråd med sitt syn. Den norske oppfatningen av hvordan dette skulle utformes var betraktelig nærmere det sovjetiske synet enn det var det amerikanske, slik det ble uttrykt av Marshall, og det britiske, slik det ble uttrykt av Bevin. Helt til slutten av august samsvarte forløpet av forhandlingene godt med det norske synet. Fra slutten av august måtte imidlertid Norge gi etter på de fleste spørsmålene.²⁵³

Det var nettopp i en slik situasjon Afanasjev mente sovjetisk presse kunne bidra. Så snart den norske delegasjonen viste tegn til å gi etter på sine opprinnelige standpunkter skulle den sovjetiske pressen reagere. Jeg har imidlertid ikke funnet samtidige sovjetiske pressereaksjoner og heller ikke materiale fra ambassaden eller MID som kommenterte at Norge var i ferd med å fravike sine standpunkter i forhandlingene. Med et sideblikk til Marshall-planen kommenterte *Pravda* og *Izvestija* henholdsvis 5. og 6. september at det i Skandinavia var motstand mot en splittelse av Europa i to leirer. Artikkelen holdt fram handelsavtalene mellom de skandinaviske land og Sovjetunionen som en modell for samarbeid mellom Øst-Europa og Vest-Europa, og siden disse avtalene tok hensyn til landenes suverenitet burde handelen mellom Skandinavia og Øst-Europa økes. Den norske revurderingen ble imidlertid ikke kommentert.²⁵⁴

Hvorfor ble ikke Afanasjevs råd fulgt? Sannsynligvis var hans forslag urealistisk. Skulle den foreslåtte fremgangsmåten lykkes, måtte de sovjetiske reaksjonene komme mens de norske vilkårene ble revurdert. Det forutsatte, i tillegg til sovjetisk innsyn i forhandlingene, et raskt og effektivt informasjons- og beslutningssystem, noe som ikke særpreget det sovjetiske utenrikspolitiske byråkratiet eller informasjonsorganene. Som eksempel kan nevnes at Afanasjevs rapport og forslag vedrørende Marshall-planen var datert 17. juli, mens den ble mottatt i MID først 2. august. 14 dager senere ble den saksbehandlet.²⁵⁵ Afanasjev uttrykte et halvt år senere fortvilelse over den trege kommunikasjonen mellom ambassaden og hjemlandet. Offisielle sovjetiske kommentarer til aktuelle begivenheter ankom som regel ambassaden med en forsinkelse på 7-8 dager. Med en slik forsinkelse var det ikke mange norske aviser som var interessert i å trykke de sovjetiske

kommentarene, klaget Afanasjev.²⁵⁶ Dermed var det heller ikke mulig å nå den norske opinionen som russerne satte sin lit til. Afanasjevs informasjonsstrategi for å øve press på norske myndigheter var derfor ikke gjennomførbar i omskiftelige tider.

Dette var sannsynligvis MID innforstått med, og Afanasjevs forslag ble relativt kjølig mottatt. MID konkluderte med at hensikten og målene med Marshall-planen og begge Paris-konferansene allerede var godt belyst gjennom artikler i sovjetisk presse. Tanken om at sovjetisk presse skulle opptre som en våken og aktiv vaktbikkje ble overhodet ikke kommentert.²⁵⁷

En eventuell tett oppfølging og påfølgende krass sovjetisk kritikk av den norske delegasjonens opptreden i Paris ville sannsynligvis gjort regjeringens valgsituasjon mer ubehagelig. Slik splittelsen i Europa var i ferd med å avtegne seg, var det imidlertid neppe mulig for Norge å trekke seg fra et samarbeid hvor nesten alle vest-europeiske land deltok. Det var for så vidt ikke noe galt i Afanasjevs resonnement. Den norske regjeringen hadde fryktet at deltagelse i Marshall-planen ville bli oppfattet som stillingstaken i konflikten mellom USA og Sovjetunionen. De norske forbeholdene skulle lette regjeringens valg. En pågående sovjetisk kritikk kunne gjort valget vanskeligere.

Russerne anså norsk deltagelse i Marshall-planen som ett skritt på veien bort fra "balansepolitikken" og mot en tettere tilknytning til Vesten. Tilslutningen til Marshall-planen, sammen med Norges opptreden ved De forente nasjoners 2. sesjon og sovjetisk kjennskap til regjeringens vurderinger i lukkede fora, overbeviste russerne om at det pågikk en omvurdering av norsk utenrikspolitikk.

Omvurderingstid

Et av de første tegn på at den norske regjeringen var i ferd med å omvurdere norsk utenrikspolitikk kom med Langes redegjørelse i lukket stortingsmøte 28. oktober 1947, mens de første offisielle antydningene til en slik utenrikspolitisk omvurdering kom fram under utenriksminister Langes "Redegjørelse om F.N.s 2. Generalforsamling" i Stortinget 11. desember.

Magne Skodvin skriver at dette selvsagt var resultat av en omvurdering som hadde pågått over lang tid, og som fulgte av klimaskiftet i internasjonal politikk.²⁵⁸ Det var imidlertid en spesiell hendelse som brakte behovet for en omvurdering av utenrikspolitikken helt fram i dagen. Møtet mellom de fire stormaktenes utenriksministre i London i november/desember 1947 hadde en utgang som gjorde det lite tilrådelig å vente seg noe konstruktivt samarbeid mellom stormaktene på lang tid. Også De forente nasjoner gikk inn i en alvorlig krise, og som fredsgarantist kunne det knapt skape noe trygghet for Norge

Lange hadde i det hemmelige stortingsmøtet 28. oktober gitt uttrykk for at det måtte legges avgjørende vekt på utfallet av London-møtet. Han viste til den mellomrolle Norge hadde forsøkt å spille i De forente nasjoner. Hvis ikke de fire store nådde fram til noe resultat på London-møtet, var tiden inne til å drøfte hvilke konklusjoner Norge måtte trekke, ut fra den kjensgjerning at verden da ville være delt i to.²⁵⁹

Halvannen måned senere, den 12. desember, var bruddet et faktum. Dermed var revisjon av norsk utenrikspolitikk satt på dagsorden. Splittelsen på møtet mellom utenriksministrene fra de fire stormaktene utviklet seg nærmest samtidig med at Lange holdt sin redegjørelse i Stortinget 11. desember, noe hans redegjørelse bar preg av. Lange antydte i generelle vendinger tre mulige utviklingstrekk: et bedret internasjonalt samarbeid der De forente nasjoner kunne garantere Norges sikkerhet, nordisk samarbeid og/eller vestlig samarbeid.²⁶⁰ Et bedret internasjonalt samarbeid hadde imidlertid aldri vært så lite lovende siden krigen sluttet. Nordisk og vestlig samarbeid hadde gode forutsetninger i folkemeningen, men det lå ingen praktisk-politiske forslag på bordet.²⁶¹

Selv om Sovjetunionen på mange måter allerede hadde plassert Norge i et praktisk vestlig samarbeid, ble omvurderingen (peresmotr) av norsk utenrikspolitikk høsten 1947 utførlig rapportert og kommentert av ambassaden i Oslo. Ambassaden så på brobyggingspolitikken som stadig mer urealistisk i den spente situasjonen som oppsto mellom stormaktene høsten 1947. Uoverensstemmelsene mellom Sovjetunionen og Vestmaktene ved De forente nasjoners 2. sesjon høsten 1947 viste at norsk utenrikspolitikk

var i en klemme. Sovjetunionens ambassadør i Oslo, Afanasjev, uttrykte det på denne måten:

"Brobyggingspolitikken" (politika "mosta") eller rettere sagt "nøytralitetspolitikken" (politika "nejtraliteta") mellom øst og vest, som ble erklært allerede av Trygve Lie og siden offisielt støttet av Lange, utsettes for harde prøvelser, spesielt i den nåværende generalforsamlingen i De forente nasjoner. For den norske regjeringen og forskjellige offisielle kretser blir det klarere dag for dag, at i denne kampen mellom stormaktene blir det vanskeligere og vanskeligere å dekke seg bak "nøytralitet".²⁶²

Afanasjev så ingen enkel vei for Norge ut av denne klemmen. Norge var i en trengt posisjon mellom stormaktene. På den ene siden var det nabo med Sovjetunionen, som etter krigen var blitt en fremtredende aktør på den internasjonale arena. På den annen side var Norge totalt økonomisk avhengig av USA og Storbritannia. Slik situasjonen hadde utviklet seg sto Norge ved en korsvei som kunne innebære at "nøytralitetspolitikken" ble forlatt, mente Afanasjev. London-møtet kunne bli det endelige vendepunktet. Det alternative veivalget han skisserte til "nøytralitetspolitikken" var en "skandinavisk blokk" med nær tilknytning til de vestlige stormakter.

Afanasjevs rapport illustrerer hvor rotfestet forestillingen om et skandinavisk samarbeid, som en del av et større vestlig samarbeid med antisovjetisk brodd, var i det sovjetiske utenriksbyråkratiet. Ambassaden fulgte systematisk med i alt som kunne fortone seg som skandinavisk samarbeid, uansett hva samarbeidet dreide seg om og hvilket nivå det var på. Den rapporterte om en urovekkende økning i det praktiske skandinaviske samarbeidet. Ambassaden hadde registrert 51 møter i løpet av de første ti månedene av 1947. Det ble fremhevet at dette var en dobling sammenlignet med 1946.²⁶³ Afanasjev nyanserte riktignok bildet noe ved å presisere at opptellingen dreide seg om alt fra regjeringsmøter til konferanser for frisører, og påpekte at de fleste av disse møtene ikke hadde som målsetting å danne en skandinavisk union. Om skepsisen til alle former for skandina-

visk samarbeid var stor ved ambassaden, var som tidligere vist MID enda mindre villig til å skille mellom forskjellige former for skandinavisk samarbeid.²⁶⁴ Dette kom også til uttrykk ved viseutenriksminister Jakov A. Maliks gjennomlesing av rapporten. Afanasjevs påstand om at de fleste av de skandinaviske møtene ikke hadde som målsetting å danne en skandinavisk union, var streket under med kullstift og det var plassert et spørsmålstegn utenfor.²⁶⁵

Den konkrete foranledningen til Afanasjevs fokusering på det skandinaviske, var uttalelser fra såkalte "talsmenn for en skandinavisk blokk". Disse ble beskyldt for å utnytte motsetningene som var kommet til syne ved De forente nasjoners 2. sesjon. Den fremste talsmannen var "den politiske varulv Arnulv Øverland" som allerede et halvt år tidligere i sovjetisk presse ble fremstilt som en agitator for en nordisk blokk.²⁶⁶ Det nye var at han nå, i følge Afanasjev, hadde fått støtte fra to innflytelsesrike generaler. Den ene var sjefen for Distriktskommando Nord, general A.D. Dahl, som i en tale den 14. november skulle ha uttalt seg positivt om en skandinavisk union. Dahl hadde riktignok ikke eksplisitt uttalt seg om en slik union, men hans uttalelser om de like topografiske og klimatiske forhold i Norge og Sverige, om fordelene av å standardisere bevæpningen mellom de to land, og hans påpekning av at Sverige og Norge i tilfelle det ble nødvendig sammen kunne stille en million soldater, ble av Afanasjev tolket som en oppfordring til en militær allianse. General Eriksens tale i Oslo Militære Samfund den 16. november ble også tolket som sammenfallende med Dahls synspunkter.

Generalenes uttalelser ble tatt alvorlig i Moskva, og Afanasjevs kritiske kommentar ble kort tid etter fulgt opp i en sending i Moskva radio (29. november). General Dahl ble der kritisert i svært polemiske vendinger og beskyldt for å støtte tanken om en nordisk militærallianse knyttet til et amerikansk forsvarssystem.²⁶⁷

I desember kunne ambassaden komme med en mer utfyllende vurdering av Norges posisjon ved De forente nasjoners 2. sesjon som varte fra midten av september til slutten av november. Afanasjevs tolkning av Norges innsats og stilling ved De forente nasjoners generalforsamling, avvek fra det inntrykk den norske regjeringen ønsket å gi. Den forsøkte en

forsiktig balansegang mellom Øst og Vest uten å provosere noen av blokkene, dog ved enkelte anledninger å gi noe diplomatisk støtte til de vestlige stormakter i omstridte saker. Det var tre slike saker som dominerte sesjonen; Korea-kommisjonen, Hellas-kommisjonen og det amerikanske forslaget om en interimskomite for å kunne omgå et sovjetisk veto. I de to første sakene avsto Norge fra å stemme. Når det gjaldt generalforsamlingens interimskomite, fikk den norske delegasjonen instruks fra regjeringen om ikke å gi ubetinget støtte til det amerikanske forslaget. Kommisjonen skulle søke å oppnå nordisk enighet. Hvis ikke det var mulig, skulle Norge unngå å ta et standpunkt som lå lengre fra det amerikanske enn det standpunkt svenskene og danskene tok. Ved den endelige behandlingen støttet Norge nølende et kompromissforslag som ga en interimskomite med begrensede fullmakter. Udgaard hevder at Norge kun ga mindre innrømmelser til Vestmaktene, og at innrømmelsene ikke tilskyndet noe definitivt valg av side i Øst-Vest konflikten.²⁶⁸ Fra sovjetisk side var inntrykket annerledes. Norge hadde valgt side i omstridte spørsmål som Sovjetunionen anså som vesentlige. Afanasjev mente den norske kommisjonens opptreden ved De forente nasjoners 2. sesjon viste at det ble stadig vanskeligere for Norge å dekke seg bak sin "nøytralitet".²⁶⁹

Hvorfor hadde ikke Norges forsøk på balansegang den ønskede signaleffekt? Problemene og forklaringene var mye de samme som for Fredskonferansen i Paris og De forente nasjoners første generalforsamling i 1946.²⁷⁰ Denne gangen var det imidlertid tydeligere at det først og fremst var et spørsmål om forskjellig utgangspunkt for de norske og sovjetiske vurderingene. For Norge var det en politisk belastning å avstå fra og støtte eller gå mot sine nærmeste forbundsfeller, USA og Storbritannia, i viktige saker. Instruksene i forbindelse med forhandlingene om opprettelsen av en interimskomite viser Norges problemer med å balansere mellom stormaktene uten å bli oppfattet som Sovjet-vennlig. Den politiske belastningen ved å unnlate og støtte Vestmaktene kan ha blitt opplevet som såpass ubehagelig at de norske myndighetene var tilbøyelige til å overdrive betydningen av sitt eget standpunkt som et forsonende signal østover. Det viste seg imidlertid at russerne ikke la noen særlig vekt på de stridsspørsmålene der

Norge avsto fra å stemme, men konkluderte med at "Norge i de viktigste spørsmålene trofast valgte å støtte de amerikanske forslagene".²⁷¹ Nå var denne tolkningen neppe kun et uttrykk for hvilke saker russerne i utgangspunktet mente var viktigst. Det var like mye et uttrykk for at de sakene hvor russerne opplevde sterkest motstand eller konfrontasjon med Vestmaktene, og der Norge plasserte seg på vestlig side, nærmest automatisk ble viktigst i det norsk-sovjetiske forholdet som en følge av de skillelinjene en slik motsetning markerte. Derfor var også den norske brobyggingspolitikken et særdeles vanskelig prosjekt.

At det var stor avstand mellom den norske regjerings og de sovjetiske tjenestemennenes virkelighetsoppfatning kom også til uttrykk i forbindelse med Langes "Redegjørelse om F.N.s 2. Generalforsamling" i Stortinget 11. desember. Her ga han uttrykk for at det fremdeles var mulig å arbeide for å hindre en deling av verden i fiendtlige blokker:

*Muligheten for en slik linje fins ennå, og arbeidet for å styrke disse mulighetene vil bare kunne vinne i samme monn som det lykkes oss å komme i et stadig nærmere samarbeid innenfor De forente nasjoner med de medlemsstatene, også utover Nordens grenser, som gjennom sin egen holdning viser at de har samme syn som vi har på hva som er hovedoppgaven i internasjonal politikk i dag.*²⁷²

Afanasjev tok tak i Langes uttalelse, men tolket den ikke som noe initiativ for å hindre en blokkdeling, snarere tvert imot. Han fokuserte på at Lange oppfordret til samarbeid med de land som delte Norges synspunkter. Lange hadde riktignok ikke nevnt noen navn, men Afanasjev mente at Norges posisjon i en viktig sak som spørsmålet om opprettelsen av en interimskomite, ga en idé om hvilke land Norge aktet å samarbeide med.²⁷³

Afanasjevs analyse av den omvurdering av norsk utenrikspolitikk som pågikk var i likhet med Langes vurdering, farget av den tilsynelatende uforsonlige tilspissingen i forholdet mellom stormaktene. Både Afanasjev og Lange hadde tillagt utfallet av London-møtet avgjørende betydning for hvordan Norge ville orientere seg. Den endelige konfrontasjonen ved

London-møtet kom rett før Afanasjev skrev sin rapport. Det var på en slik dyster bakgrunn han forsøkte å plassere Norge i det internasjonale bildet. Men kanskje vel så viktig for Afanasjevs vurdering, var hans kjennskap til Langes orientering i et lukket møte i Stortingets utenrikskomite 28. oktober. Afanasjev hadde åpenbart en gang tidligere rapportert innholdet av denne orienteringen. Nå nøyde han seg med å fortelle at han i løpet av de siste dagene hadde fått bekreftet sin tidligere melding, og han ga en oppsummering av Langes orientering i en meget konsentrert form og med et utvetydig budskap:

i et lukket møte i Stortingets utenrikskomite uttalte Lange seg meget uttrykkelig og utvetydig for en slik omvurdering (peresmotr) av utenrikspolitikken, og som vil innebære en uforbeholden norsk tilslutning til en vestlig blokk.²⁷⁴

Til tross for ambassadens relativt klare oppfatning av hvilket veivalg den norske regjering ville ta, var det hele høsten tilløp til en tro på at dette valget kunne påvirkes. Denne troen var ikke basert på den tradisjonelle tilbøyeligheten til ukritisk å fremheve det gode forholdet mellom Sovjetunionen og det norske folk, eller de "demokratiske kreftenes" fremgang i Norge. Det var heller en overbevisning om at det faktisk fantes motsetninger både innen det norske politiske miljøet, mellom de skandinaviske statene og mellom de skandinaviske statene og Vestmaktene. Motsetningene i det norske politiske miljøet ble fulgt med særlig interesse.

I Norge var det ikke noe enhetlig politisk miljø som ønsket "å oppgi "nøytralitetspolitikken" og åpent slutte seg til de vestlige land", hevdet Tsjerkasov i en rapport fra ambassaden som kan oppfattes som et forsøk på å nyansere omvurderingen av norsk utenrikspolitikk.²⁷⁵ Tsjerkasov ga en meget detaljert beskrivelse av motsetninger innen regjeringen og deler av embetsverket i synet på hvilken utenrikspolitikk som skulle føres. Hans vurderinger var i stor grad basert på en samtale han hadde med Gunnar Bøe den 8. november,²⁷⁶ og supplert med senere informasjon fra en kilde som sto regjeringen og embetsverket nær.²⁷⁷ Regjeringen ble delt inn i tre

grupper i synet på fremtidig norsk utenrikspolitikk. Bakgrunnen for inndelingen var referater fra diskusjoner som skulle ha foregått på regjeringsplan og enkeltuttalelser om Marshall-planen, tariffkonferansen i Genève og til dels De forente nasjoners 2. sesjon. Utenriksminister Lange og forsvarsminister Hauge, støttet av utenriksråd Rolf Andvord, leder av handelspolitisk avdeling, Johan G. A. Ræder, og andre "ansvarlige tjenestemenn i Utenriksdepartementet" ble sett på som de fremste talsmennene for en ubetinget vestvendt utenrikspolitikk. I følge "autoritative kilder" skulle også lederen i Stortingets utenrikskomite, Terje Wold, "i løpet av de siste ukene blitt en ivrig tilhenger av en amerikansk orientering". Dette skal ha gått så langt at regjeringen hadde til hensikt å løse Wold fra hans stilling. Den andre gruppen ønsket å fortsette "nøytralitetspolitikken" og besto av finansminister Erik Brofoss, forsyningsminister Oscar F. Torp, fiskeriminister Reidar Carlsen, statssekretær Gunnar Bøe, sjef for Statistisk Sentralbyrå, Arne Skaug, samt en gruppe økonomiske rådgivere i Finansdepartementet og Forsyningsdepartementet. I løpet av debattene skulle "Brofoss og hans støttespillere gjentatte ganger ha ytret tanken om nødvendigheten av å styrke de økonomiske forbindelsene med land som har planøkonomi, i første rekke med Sovjetunionen". Statsminister Gerhardsen og de øvrige statsrådene skulle ha utgjort et slags sentrum, og forsøkt å manøvrere mellom de to gruppene.

Gunnar Bøes omfattende samtaler med representanter fra Sovjetunionens ambassade i Oslo utgjorde et svært viktig grunnlag for de sovjetiske analysene av norsk utenrikspolitikk høsten og vinteren 1947 og de første månedene av 1948.²⁷⁸ Selv om ikke alle enkelthetene i den informasjonen ambassaden fikk fra Gunnar Bøe var korrekte, var hovedbudskapet i beskrivelsene riktig: det var vidtrekkende meningsforskjeller i regjeringspartiet når det gjaldt Marshall-planen, sovjetisk og amerikansk politikk og FNs muligheter.²⁷⁹ Informasjonen fra Bøe bidro til å motvirke tendensen ved den sovjetiske ambassaden til å fremstille det norske politiske miljøet som enhetlig og statisk. Den sovjetiske ambassaden så i denne "splittelsen" en viss mulighet til å påvirke det norske utenrikspolitiske valg den mente var

nært forestående, og som ble ytterligere aktualisert med lanseringen av Bevin-planen.

Bevins utspill

Den 22. januar 1948 presenterte den britiske utenriksminister Bevin i en tale til Underhuset et utkast til en ny utenrikspolitikk. I likhet med Lange, hadde Bevin sett på utenriksministermøtet i London i desember som en prøvesten på om det var mulig å opprettholde forestillingen om et stormakts-samarbeid. Da utenriksministermøtet endte i total uenighet, var Bevin raskt ute med å legge fram en ny utenrikspolitikk. I sin tale til Underhuset ga han en bred beskrivelse av utviklingen siden krigen og angrep Sovjetunionen for å ha ført en aggressiv politikk i Øst-Europa, og han antydte at politikken hadde et videre siktemål. Det var derfor nødvendig for de demokratiske land i Vest-Europa å samle seg for å kunne stå mot presset fra øst. Hans konkrete forslag begrenset seg til de nærmeste naboer, Frankrike, Belgia, Nederland og Luxembourg, som sammen med Storbritannia skulle ta opp forhandlinger om et nærmere samarbeid. Det gikk også fram at det kunne komme på tale å trekke flere land inn i samarbeidet, men bare Italia var nevnt med navn. I de interne, britiske dokumentene var derimot en rekke land nevnt, og listen startet med de skandinaviske land.²⁸⁰

Både den danske og den svenske regjeringen var raskt ute med avvissende reaksjoner. Statsminister Hans Hedtoft og utenriksminister Östen Undén erklærte begge at de ikke ønsket å la sine land bli knyttet til noen blokk. Fra Norge kom det ingen klar reaksjon, da det hersket uenighet innen regjeringspartiet. Innen selve regjeringen hadde Gerhardsen inntatt en positiv holdning da saken hadde vært diskutert på en regjeringskonferanse, men flertallet var skeptisk, eller ønsket som Lange å avvente utviklingen. Gerhardsens holdning på dette tidspunktet kom også fram på møtet i den nordiske sosialdemokratiske samarbeidskomite i Stockholm 7.-9. februar 1948. Der sammenlignet han Sovjetunionens ekspansjon med Hitlers, og nevnte at Finland og Tsjekkoslovakia nå var kommet i faresonen. Han uttalte seg positivt om amerikansk og britisk politikk, og han var også

positiv til Bevins tale og etterlot et klart inntrykk av ønsket om en mer vestlig orientering i utenrikspolitikken. Fra svensk side ble han kraftig imøtegått av Undén. Resultatet av møtet var at det ikke var noen støtte å få fra svensk og dansk side for en omlegging av utenrikspolitikken.²⁸¹

Den norske regjeringens politikk ble lagt fram i trontaledebatten 10.-12. februar 1948. Det ble klart at regjeringen hadde samlet seg om Langes forsiktige linje. Fra de borgerlige partiene var holdningen til Bevins tale mer positiv. Lange brukte mye tid på å dokumentere at det ikke eksisterte noen Bevin-plan, men bare en løs idéskisse. Han understreket videre at det heller ikke var kommet noen innbydelse til Norge. Om selve innholdet i Bevins tale uttrykte han seg positivt, men uforpliktende.²⁸² Fra norsk side var det dermed kommet en mer positiv reaksjon enn fra Sverige og Danmark. Samtidig vek regjeringen tilbake for å kunngjøre noen utenrikspolitisk kursendring, og gjemte seg bak begrunnelsen at det ikke forelå noen innbydelse. Det foreløpige utfall av debatten ble å vente og se.

I sovjetisk presse kom det ikke noen nye vurderinger som følge av Bevins tale. En artikkel i *Krasnyj Flot* 6. februar konstaterte at høyrekretser i Sverige og Norge på ny og med større kraft hadde begynt å snakke om at det var nødvendig å danne en skandinavisk blokk. I artikkelen ble det hevdet at et slikt forbund ville bli "en forgrening av Bevins vestblokk, som har som oppgave å omgjøre Europa til et militært og økonomisk støttepunkt for den amerikanske imperialismen".²⁸³ Artikkelens konklusjon skilte seg forsåvidt ikke nevneverdig fra synspunkter som hadde vært framme gjentatte ganger i MID, i ambassadens analyser eller i tidligere sovjetiske pressekommentarer. Det kan heller se ut som om den litt vage "vestblokken" endelig hadde fått et navn. Ellers kan det ut fra pressekommentarene virke som om russerne var fornøyde med de offisielle reaksjonen i Skandinavia. *Pravda* (både 8. og 11. februar) siterte utførlig Undéns og Hedtofts avvisende utsagn om Bevin-planen,²⁸⁴ og Abramov ved 5. europeiske avdeling uttrykte seg avventende positiv til den svenske regjeringens kommentarer.²⁸⁵

I det tilgjengelige kildematerialet er det foreløpig ikke funnet noen kommentarer fra MID eller ambassaden til Bevins tale før fra andre halvdel

av februar. Den 23. februar, faktisk mens omveltningene i Tsjekkoslovakia pågikk, ba Afanasjev om å få advare den norske regjeringen mot å slutte seg til Bevin-planen:

Det ville være rimelig at vi underrettet den norske regjeringen om konsekvensene det ville ha for de norsk-sovjetiske forhold om Norge slutter seg til en vestlig blokk som er fiendtlig til Sovjetunionen. Jeg ber derfor om tillatelse til å fortelle utenriksminister Lange eller hans statssekretær i en av samtalene at Sovjetunionen er negativ til den vestlige blokk som dannes, og at tilslutning til en slik blokk eller allianse som grenser opp til Sovjetunionen, forståelig nok vil oppfattes som en uvennlig handling. En slik erklæring ville øve en avgjørende (oderzjivajusjje) innflytelse på den endelige bestemmelsen om Norges forhold til den vestlige blokk.²⁸⁶

Afanasjevs initiativ ble behandlet i et møte hos viseutenriksminister Vysjinskij den 25. februar. Konklusjonen var at Afanasjev skulle gi en muntlig erklæring til Lange angående Sovjetunionens syn på Bevin-planen, og at erklæringen skulle være etter de linjer Afanasjev hadde trukket opp. Afanasjev, som var i Moskva på dette tidspunktet, skulle derfor umiddelbart reise til Norge.²⁸⁷ Det er ikke kjent om spørsmålet ble tatt opp med Lange eller andre i Utenriksdepartementet.²⁸⁸ Mest sannsynlig kom begivenhetene i Tsjekkoslovakia, og de vestlige reaksjoner det medførte, i forgrunnen. Tre dager etter møtet hos Vysjinskij ble det også offentlig kjent at Stalin i et brev til Finlands president Juho K. Paasikivi hadde foreslått forhandlinger om en pakt mellom de to land, noe som skapte frykt for at Sovjetunionen hadde lignende planer overfor Norge. Dette bidro til en ytterligere norsk skepsis overfor sovjetiske hensikter, og Afanasjevs planlagte henvendelse kan ha blitt droppet av frykt for at den ville virke mot sin hensikt.²⁸⁹

Afanasjev ga ikke noe klar begrunnelse for hvorfor en slik henvendelse skulle ha positiv effekt på den norske regjeringens valg. Et valg han mente sto mellom "nøytralitetspolitikken" på den ene side, eller en fast tilknytning

til en vestlig blokk med et samlet Skandinavia på den annen side. Det er imidlertid mulig å skille ut to premisser som lå bak hans anbefaling. For det første var en eventuell norsk tilslutning til Bevin-planen meget omstridt i regjeringspartiet, og det var derfor uvisst hva regjeringen ville bestemme seg for. For det andre hadde Norge ennå ikke sluttet seg til den Sovjet-fiendtlige blokk, til tross for deltagelsen i Marshall-planen og Norges opptreden ved FNs 2. generalforsamling.

Den sovjetiske ambassaden hadde gjennom en lengre periode vært opptatt av motsetningene innen regjeringen og Arbeiderpartiet. Bevin-planen hadde forsterket motsetningene og gitt grobunn for nye koalisjoner som aktivt motarbeidet norsk tilknytning til en eventuell vestblokk. Dette kom fram i en redegjørelse Gunnar Bøe ga til Tsjerkasov den 10. februar, og der Bøe ga en inngående beskrivelse av regjeringsmedlemmer og ledende partifolks syn på Bevin-planen. De fremste eksponentene for norsk tilslutning til planen var, i følge Bøe, Haakon Lie og Martin Tranmæl. Selv Lange skulle ha beklaget seg over deres engasjement, og ha hevdet at de to med sitt forsvar av Bevin-planen skulle ha satt regjeringen i en ytterst vanskelig situasjon, både i forhold til det norske folk og i forhold til befolkningen i de øvrige skandinaviske land. Lange var, i følge Bøe, svært misfornøyd med Arbeiderbladet, der synspunktene som kom til uttrykk overhodet ikke skulle ha gjenspeilet regjeringens synspunkter. Bøe kan imidlertid ikke ha vært helt konsekvent i sin fraksjonsinndeling. Da han kom inn på Lie og Tranmæls støttespillere i regjeringen, var det nettopp Lange han nevnte i tillegg til Hauge.

Bøe hevdet at de fremste motstanderne av Lie og Tranmæls linje var Arbeiderpartiets nye parlamentariske leder, Oscar Torp, og den nye parlamentariske nestlederen, Olav Oksvik. Disse skulle ha så stor innflytelse over stortingsgruppen at de ville legge store hindre i veien "for en regjering som av og til litt for lett lar seg lede av Marshall og Bevin".²⁹⁰ Bøe var overbevist om at et ja til Bevin-planen ville medføre splittelse ved landsmøtet i mai. Selv ville han melde seg ut av partiet hvis deltagelse i Bevin-planen fikk tilslutning, noe mange fremtredende partifolk hadde fortalt ham at også de ville gjøre.

Bøe hadde sannsynligvis rett i at det var stor motstand i Arbeiderpartiet mot Bevin-planen, til tross for at sentrale personer som Einar Gerhardsen, Haakon Lie og Martin Tranmæl støttet planen. Olav Oksvik hevdet at hele $\frac{3}{4}$ av stortingsrepresentantene i DNA ville sette seg imot en norsk tilslutning til den vestalliansen som lå i Bevin-planen. Også utenriksminister Lange var kritisk til norsk deltagelse i planen. K.E. Eriksen hevder imidlertid at Oscar Torp, i motsetning til hva Bøe skal ha hevdet, sannsynligvis var tilhenger av planen.²⁹¹

MID og ambassaden hadde i flere av sine analyser etter krigen nærmest beskrevet utviklingen av norsk utenrikspolitikk som en akselererende ferd mot en stadig tettere vestlig tilknytning, og Norge var i mange av analysene godt plassert innen den "vestlige blokk". Til tross for Bevin-planens vage form hadde realiseringen av en vestlig blokk aldri tidligere fortont seg så nær realisering for ambassaden som på dette tidspunktet. Ambassaden hadde fått signaler, dels gjennom frontaledebatten, men først og fremst fra sine informanter på "innsiden", om at det var uklart hvilket kursvalg regjeringen ville falle ned på. Slik det norske politiske miljøet fremsto for Afanasjev, og på bakgrunn av hans oppfatning av at den norske regjeringen var svært følsom overfor sovjetisk kritikk,²⁹² kunne det være nærliggende å tro at en sovjetisk henvendelse til norske myndigheter kunne forhindre norsk deltagelse i Bevin-planen.

Oppsummering

Den mer nyanserte fremstillingen av det norske politiske miljøet, påpekingen av at Norge ennå ikke hadde sluttet seg til den Sovjet-fiendtlige blokk, samt en erkjennelse av at det beste alternativet for Sovjetunionen ville være at Norge valgte å fortsette med sin "nøytralitetspolitikk", gjenspeiler en endring i det sovjetiske synet på norsk politikk fra sommeren 1947. Det kan se ut som om en tydeligere norsk utenrikspolitikk, med Norges deltagelse i Marshall-planen og støtte til Vestmaktene i enkelte omstridte saker, hadde ført til et mer realistisk sovjetisk syn på norsk politikk. Norge ble ikke i samme grad som de foregående år, enten på den ene siden fremstilt

som en del av en skandinavisk og/eller en vestlig blokk, eller på den andre siden som et land der "de demokratiske kreftene" snart ville seire. Norges posisjon som "nøytral" ble oftere fremhevet.

Den klassiske betydningen av nøytralitet begrenser seg til krigstid, og er regulert av internasjonal rett. Etter Den annen verdenskrig har nøytralitetsbegrepet også blitt anvendt i fredstid, men uten noen forankring i internasjonal rett. Begrepet er blitt hyppig benyttet om stillingen til et uttall nasjoner fra Den tredje verden og også om svensk politikk under Den kalde krigen. Denne fredstidsnøytraliteten har gradvis blitt erstattet av begrepet alliansefrihet.²⁹³ Russernes benyttet konsekvent begrepet nøytralitet (nejtralitet) i perioden 1945-1949, og i en betydning som lå tett opp til alliansefrihet. Den sovjetiske bruken av nøytralitet forutsatte dermed at det var mulig for enkeltnasjoner å stå på sidelinjen i den blokkdelingen som oppsto etter krigen. Som tidligere vist sto Stalins retorikk om verden delt i "to leire" sterkt i denne perioden. Heinz Fiedler hevder i sin studie, *Der sowjetische Neutralitätsbegriff in Theorie und Praxis*, at "Stalins prinsippfaste enten-eller politikk ikke godtok noen nøytral sidelinje: Den som ikke var for ham, var mot ham - det fordret den herskende teori i den senstalinistiske æra."²⁹⁴ Mary Dau mener den sovjetiske motstanden mot nordisk samarbeid var et utslag av ideologiske forestillinger. Nøytralitet var kun en fiksjon i den sovjetiske verdensanskuelsen. Før eller siden måtte nordisk forbund knytte seg til den stormakt det var økonomisk avhengig av, resonnerte russerne, i følge Dau.²⁹⁵ Også Bo Petersson har i sin doktoravhandling, *The Soviet Union and Peacetime Neutrality in Europe*, konkludert med at russerne fram til midten av 1950-tallet kategorisk benektet "the feasibility of a neutrale position".²⁹⁶

Fiedler, Dau og Peterssons beskrivelser er dekkende for det offisielle sovjetiske synet på nøytralitet. I møte med den politiske virkelighet var det imidlertid ikke alltid lett for russerne å forme en politikk i overensstemmelse med sin ideologiske retorikk. Norsk isolert nøytralitet ble i flere sammenhenger indirekte fremhevet som et akseptabelt alternativ. Det var frykten for at Norge skulle oppgi nettopp "nøytralitetspolitikken", som gjennomsyret de sovjetiske analysene denne høsten og som lå bak Afanasjevs initiativ

for å hindre norsk deltagelse i Bevin-planen. Det ble riktignok ikke argumentert eksplisitt med at et nøytralt Norge realistisk sett ville være det beste alternativet sett fra Sovjetunionen. Nøytralitet var i strid med det sovjetiske verdensbilde, og ordet ble alltid påpasselig plassert i anførselstegn.

Ambassadens ønske om å bruke diplomatisk press på Norge i forbindelse med Marshall-planen og Bevin-planen skyldtes sannsynligvis erkjennelsen av at et nøytralt Norge var et akseptabelt alternativ. Samtidig var ambassadens initiativ tilskyndet av erkjennelsen av at norsk utenrikspolitikk var under omforming, samt informasjon fra norske kontakter om at det var splittelse i regjeringen og Arbeiderpartiet i synet på hvilket utenrikspolitisk veivalg Norge skulle ta, og en oppfatning av at norske myndigheter var følsomme overfor sovjetisk kritikk og dermed mulige å påvirke.

Den mer pragmatiske tilnærmingen til nøytralitet begrenset seg imidlertid til Norge som nasjon, og omfattet ikke en eventuell nøytral nordisk eller skandinavisk allianse. Nordisk samarbeid ble også i denne perioden vurdert med sedvanlig sovjetisk mistenksomhet, en mistenksomhet som ble videreført når de nordiske forhandlingene kom igang i løpet av 1948.

Fra nordisk forsvarsforbund til Atlanterhavspakten

På det nordiske utenriksministermøtet i Oslo 23. og 24. februar 1948 kom de første initiativene på regjeringnivå for nordisk militært samarbeid. Møtet fant sted mens omveltningene i Tsjekkoslovakia var i full gang. På sakslisten stod blant annet Marshall-planen og nordisk økonomisk samarbeid. Men spørsmålet om nordisk forsvarssamarbeid kom også opp. Det var den norske utenriksministeren som reiste spørsmålet. Han kom med forslag om å drøfte hvordan de nordiske land eventuelt kunne hjelpe og supplere hverandre militært. Både den svenske og danske utenriksministeren gjorde det klart at de i prinsippet ville gå inn for slike drøftinger. De offisielle utredningene om en skandinavisk forsvarsunion kom imidlertid ikke i gang før høsten 1948. To hovedsyn utkrystalliserte seg under forhandlingene. Svensker og dansker gikk inn for et frittstående nordisk forsvarsforbund. Den norske utenriksledelsen ønsket å holde en åpning vestover som ikke hindret en senere tilknytning til en atlantisk allianse. Kort etter at forhandlingene startet ble det kjent at Atlanterhavspakten var i ferd med å bli en realitet. Norge fikk i september 1948 en underhåndsinvitasjon, og måtte snart foreta sitt valg.²⁹⁷ Dette virket til å påskynde de nordiske drøftelsene. Det viste seg imidlertid umulig å forene partenes standpunkter i forhandlingene om et nordisk forsvarsforbund. Det endelige bruddet i forhandlingene kom i et møte mellom de nordiske regjeringer i Oslo 29. og 30. januar 1949. Den 4. april 1949 ble Atlanterhavspakten undertegnet.

Jeg vil i første del av dette kapitlet drøfte Sovjetunionens vurderinger av de nordiske forhandlingene. Jeg vil ta utgangspunkt i Hetlands antydninger om at enkelte sovjetiske pressekommentarer og en samtale mellom Tsjerkasov ved den sovjetiske ambassaden og Oddvar Aas i det norske utenriksdepartementet våren 1948 kunne tyde på at et skandinavisk samarbeid uten vestblokktilknytning "kanskje ikkje var så heilt utenkjeleg for russarane likevel".²⁹⁸ Jeg vil hevde at russerne konsekvent avviste en

skandinavisk forsvarsunion, fordi det ble sett på som et forberedende trekk for å innlemme Skandinavia i en vestblokk. Det vil bli lagt vekt på russernes kritiske holdning til Norges rolle i forhandlingene, og deres oppfatning av Norge som pådriver for å trekke de to andre skandinaviske landene inn i et større vestlig samarbeid. Jeg vil forsøke å vise at den kritiske holdningen til norsk utenrikspolitikk ikke kun hadde sin årsak i Norges standpunkt i de nordiske forhandlingene, men at den også var påvirket av russernes syn på den antikommunistiske kampanjen som pågikk i Norge fra våren 1948.

I andre del av dette kapitlet vil russernes strategi for å minimalisere konsekvensen av et norsk NATO-medlemskap bli drøftet. Allerede på senhøsten 1948 dreide den sovjetiske oppmerksomheten seg fra de skandinaviske forhandlingene og mer direkte mot Atlanterhavspakten som var i emning. Oppmerksomheten omkring Atlanterhavspakten ble fulgt av en klart uttrykt bekymring for at et norsk medlemskap ville føre til at Vestmaktene etablerte militære baser på norsk territorium. Jeg vil hevde at det i MID var en oppfatning av at norsk medlemskap ikke kunne forhindres, og at MID derfor anbefalte og fikk gjennomslag for at sovjetregjeringen tok initiativ for å sikre nestbeste løsning: en garanti for at fremmede makter ikke fikk etablere militære baser på norsk territorium.

Nordiske forhandlinger

Utenriksminister Langes initiativ på det nordiske utenriksministermøtet i februar 1948 førte ikke til noe praktisk resultat i første omgang. Saken kom opp igjen da utenriksministrene møttes i København i mars, men fremdeles uten at det kunne formes retningslinjer for praktiske tiltak.²⁹⁹ I en tale i Oslo Militære Samfund 19. april 1948 gikk Lange inn for at Norge søkte sikkerhetspolitisk tilknytning til Vestmaktene i en eller annen form.³⁰⁰ Talen var - med visse unntak - identisk med en redegjørelse utenriksministeren ga i et hemmelig møte i Stortinget 8. april.³⁰¹ Utenriksministeren fremhevet på den ene siden betydningen av skandinavisk enighet, på den andre siden at de tre landenes sikkerhetspolitiske problemer var forskjellige. Talen vakte stor oppmerksomhet både i Norge og de andre nordiske land.

For å hindre et skisma i Norden foreslo den svenske regjeringen et nordisk nøytralitetsforbund.³⁰² Den 3. mai kom utenriksminister Undén på uoffisielt besøk til Oslo for å forsøke å danne en plattform for forhandlinger om et slikt forbund. Han møtte statsminister Gerhardsen, utenriksminister Lange og forsvarsminister Hauge til fortrolige samtaler. Alle var tilhengere av et nordisk forbund, men Hauge og Lange mente en slik ordning ikke ville være troverdig uten en eller annen tilknytning vestover. Undén var av den oppfatning at en slik tilknytning i fredstid heller ville innebære økt risiko for krig enn forhindre krig. Gerhardsen ga ikke uttrykk for noen bestemt oppfatning. Det omforente norske synspunktet ble imidlertid at alle muligheter burde stå åpne ved en utredning av nordisk forsvarsforbund, mens svenskene mente at ubetinget alliansefrihet burde være underforstått når spørsmålet skulle utredes.³⁰³ Det viste seg vanskelig å etablere en felles plattform for utredning av et nordisk forsvarsforbund, og i løpet av sommeren var det ingen utvikling i saken. Etter en del brevveksling utover høsten mellom utenriksministrene Undén og Lange, ble imidlertid forholdene lagt til rette slik at utenriksministermøtet i Stockholm 9. september kunne sende ut et kommuniqué som kunngjorde at utredningsarbeidet nå offisielt var satt i gang. 15. oktober kom forsvarsministrene sammen i Oslo og vedtok retningslinjer for utredningskomitéen, den skandinaviske forsvarskomitéen, som den ble hetende.³⁰⁴

Jeg har ikke funnet noen kommentarer fra MID om utenriksministermøtet i februar i Oslo eller møtet i mai i København. I ambassadens årsrapport for 1947, som var datert 16. mars 1948, ble riktignok nordisk samarbeid viet stor oppmerksomhet. Der ble det konkludert med at en nordisk blokk allerede var etablert i praktisk politikk. Dette inntrykket var først og fremst basert på oppfatningen av at det foregikk omfattende konsultasjoner mellom Norge, Sverige, Danmark og også Island før internasjonale møter. Den inneholdt også den vanlige henvisningen til at reaksjonære og militære kretser i Norden ivret for et slikt samarbeid, og det ble presisert at det i 1947 for første gang etter krigen var blitt offentliggjort artikler i norsk presse der det ble oppfordret til å danne en nordisk blokk. Årsrapporten

inneholdt imidlertid ingen henvisninger til at det foregikk drøftelser på regjeringsnivå om et militært samarbeid mellom de skandinaviske land.³⁰⁵

Først etter den svenske sosialdemokratiske kongressen i mai, som ble holdt en uke etter Undéns besøk i Oslo og der de skandinaviske statsministre og enkelte statsråder benyttet anledningen til å drøfte forsvarssamarbeid, begynte saken å sive ut i den skandinaviske pressen. Den 11. mai hadde *Dagens Nyheter* en omtale av drøftingene som hadde funnet sted i Stockholm. I reportasjen stod det blant annet at "grundvalen blir den nuvarande nordiske neutralitetspolitiken".³⁰⁶ Undén hadde samme dag slått fast Sveriges nøytralitetslinje i et innlegg i Riksdagen. De sovjetiske pressereaksjonene var til å begynne med preget av en viss usikkerhet om hvordan de første utspillene skulle tolkes etterhvert som nyhetene om de skandinaviske drøftingene ble kjent gjennom pressen. 15. mai ble meldingen om det svenske forslaget offentliggjort i sovjetisk presse gjennom TASS.³⁰⁷ Men allerede to dager tidligere, den 13. mai, hadde Lange i en artikkel i *Trud* blitt fremstilt som et negativt motstykke til Undén i de nordiske lands valg av sikkerhetspolitisk løsning:

*I motsetning til Undén har den norske utenriksminister, Lange, erklært at den holdning han inntar i forbindelse med Bevin-planen ikke utelukker intimt samarbeid innenfor rammen av Brüssel-pakten. Idet han antyder muligheten av å motta en ensidig amerikansk "garanti", hevder han at Norge kanskje må skille seg fra de andre nordiske land i utenrikspolitiske spørsmål.*³⁰⁸

Kommentaren tyder på at Langes politikk var mindre akseptabel enn Undéns, og isolert sett kan artikkelen gi inntrykk av at et nøytralt skandinavisk forbund kanskje var akseptabelt for russerne. Det er imidlertid viktig å se på hva som var artikkelens fokus, nemlig kritikk av det som ble oppfattet som en norsk kompromissløs vestvendt politikk. Slik svensk deklarasjonisk politikk fortonte seg med en klar avvisning av enhver vestlig tilknytning, kan den ha passet som en kulisse for å illustrere Norges ukritiske kobling til de vestlige stormakter.

Det er også usikkert hva russerne faktisk oppfattet som Undéns politikk. En pekepinn på det kom 16. mai i *Pravdas* angrep på den svenske sosialministeren, Gustav Möller, som i følge avisa representerte høyrefløyen i partiet og var det første regjeringsmedlem som åpent hadde gått inn for et skandinavisk militært forbund.³⁰⁹ Möllers utsagn var uttrykk for at svenske sosialdemokrater under press fra hjemlige høyrekrefter, USA og Storbritannia nå gikk fra skanse til skanse. *Pravdas* angrep på Möller var dermed en klar avvisning av en skandinavisk løsning. Skansen som *Pravda* beskyldte Vestmaktene og høyrekreftene for gradvis å presse Sverige bort fra, må nettopp ha vært posisjonen som isolert nøytral. Det er derfor ingen grunn til å tro at artikkelen i fagforeningsorganet *Trud* tre dager tidligere uttrykte noen sovjetisk aksept for en skandinavisk løsning. Sammenligningen av Langes og Undéns utenrikspolitikk til Langes disfavør bør heller forstås som et angrep på det som ble oppfattet som den norske regjeringens pådriverrolle i å knytte hele Skandinavia til Vestblokken. Norge ble sett på som den skandinaviske "hauken" og hovedarkitekten i dette spillet, sammen med USA og Storbritannia.

Den første kommentaren i sovjetisk presse til det svenske forslaget stod i *Novoje Vremja* 19. mai. Her ble forslaget nettopp sett som et ledd i den "norske" politikken. Med Reuter som kilde skrev *Novoje Vremja* at "det dreide seg om dannelsen av en regional blokk med tilslutning til Vestunionen i Brüssel".³¹⁰ Avisen *Vetsjernjaja Moskva* ga 29. mai derimot et mer nyansert bilde av situasjonen. Den siterte opplysninger fra den danske avisen *Politiken* om at Norge nå sto overfor tre alternative veier: En svensk-norsk allianse, skandinavisk tilslutning til Vestunionen eller en separat avtale mellom Norge og England.³¹¹ Hetland legger vekt på at meldingen stod ukommentert, og mener det kan tyde på at et skandinavisk (svensk-norsk) samarbeid uten vestblokktilknytning kanskje ikke var så utenkelig for russerne likevel. Han hevder at dette inntrykket ble bekreftet i en rapport som Oddvar Aas ga etter et møte 4. juni med Tsjerkasov fra den sovjetiske ambassaden. Bakgrunnen for Hetlands konklusjon er Tsjerkasovs uttalelse om at det nå måtte være på det rene at den danske regjeringen kom til å følge samme nøytralitetslinje som den svenske. Tsjerkasovs gjentatte

spørsmål om ikke dette kom til å bli avgjørende for Norges holdning, blir tolket av Hetland som et implisitt uttrykk for at sovjetregjeringen helst så at Norge fulgte den svenske linjen.³¹²

Verken Aas eller Tsjerkasovs referat fra samtalen gir etter min oppfatning grunnlag for en slik konklusjon. Aas fremhevet i sitt referat at Tsjerkasov ikke var særlig meddelsom i løpet av de nesten fem timene samtalen varte. Til tross for at Aas selv hevdet å ha stilt gjentatte spørsmål om sovjetregjeringens holdning til nordisk samarbeid, er ingen sovjetiske vurderinger gjengitt i hans knappe referat.³¹³ Heller ikke i Tsjerkasovs referat finnes det spor av noen revurdering av det sovjetiske synet på et nøytralt nordisk forsvarsforbund. Hans omfattende og detaljerte referat bekrefter at Tsjerkasov fikk adskillig mer ut av samtalen enn Aas. Skulle russerne ha ment at det danske og svenske standpunktet var akseptabelt, bidro samtalen med Oddvar Aas den 4. juni til å forsterke russernes overbevisning om at Norge ikke ville støtte et slikt alternativ. Aas understreket tvert imot Norges pådriverrolle for en vestlig tilknytning. Han skulle, i følge Tsjerkasov, ha uttalt at den norske regjeringen ville "gjøre alt for å påvirke Sveriges politikk og trekke Sverige i retning av Vestmaktene." I og med at Undén og den svenske regjeringen for tiden ikke ville endre retningen på sin politikk, gikk den norske regjeringens politikk ut på å "styrke det nordiske samarbeidet på alle måter, deriblant det militære samarbeidet, men samtidig forbeholde seg retten til å slutte seg til Vestmaktene når dette måtte vise seg nødvendig".³¹⁴

Noe av det samme inntrykket hadde Afanasjev fått i en samtale med Lange 14. mai, der Afanasjev tok opp spørsmålet om et svensk-norsk forsvarsforbund.³¹⁵ Han viste til rykter som sirkulerte, og til at både Terje Wold og Einar Gerhardsen hadde uttrykt ønske om at muligheten for at et slikt samarbeid skulle utredes. Lange dempet imidlertid inntrykket av at en slik ordning var aktuell politikk. Selv om han mente at idéen om norsk-svensk forsvarsforbund ikke var unaturlig, hadde ikke Lange tro på at et slikt forbund kunne virkeliggjøres i nær fremtid. Langes motforestillinger var både av praktisk og strategisk art. Tilstanden til det norske forsvaret var slik at svenskene måtte bære hovedbyrden av utgiftene skulle et for-

bund kunne bli en realitet, noe Lange ikke trodde svenskene ville være villige til. Han påpekte også at Norge og Sveriges strategiske situasjon var forskjellig, og viste til Norges lange kyst. Den siste begrunnelsen må ha blitt vurdert som et temmelig åpenbart argument for en atlantisk tilknytning.

Initiativet til skandinavisk forsvarssamarbeid kom også i en periode der forholdet mellom de skandinaviske land og Sovjetunionen var anstrengt. Den sovjetiske ambassaden i Oslo hevdet det dårlige forholdet skyldtes at hendelsene i Tsjekkoslovakia og Finlandspakten grovt ble utnyttet til antisovjetiske kampanjer.³¹⁶ Denne "anglo-amerikanske kampanjen" hadde som mål å skremme Norge med trusselen om "[...] "sovjetisk ekspansjon" [...]" (Afanasjevs anførselstegn). Kampanjen ble, i følge Afanasjev, støttet av den "norske reaksjon", og også av medlemmer fra regjeringen. Nettopp bestrebelsene for å danne en skandinavisk militærblokk var, i følge Afanasjev, ett av leddene i denne kampanjen. De fire øvrige begivenhetene eller utspillene som Afanasjev mente illustrerte omfanget av kampanjen i Norge var flere norske offisielle personer, "i særdeleshet utenriksminister Langes", støtte til dannelsen av en vestlig allianse. Det var ekstra-bevilgningen til det norske forsvaret på hundre millioner kroner, opprettelsen av en spesialkomité på Stortinget for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker der kommunistene ikke var representert, og regjeringens avvisning av et mulig sovjetisk forslag om en pakt for gjensidig hjelp.

Det er derfor vanskelig ut fra den foreliggende dokumentasjon å slutte seg til Hetlands antydninger om at et skandinavisk samarbeid uten vestblokktilknytning kunne være akseptabelt for sovjetregjeringen.

Norge og Sverige var i løpet av forsommeren ikke kommet hverandre noe nærmere i synet på grunnlaget for et skandinavisk forsvarsforbund. I et foredrag i Malmø 4. juni konstaterte Lange at det for tiden ikke fantes et felles nordisk syn på de utenrikspolitiske hovedspørsmålene.³¹⁷ Den sovjetiske hæravisen *Krasnaja Zvezda* kommenterte situasjonen 12. juni med at arbeidet for å opprette en militær og politisk blokk i Nord-Europa og innordne den i Vestunionen hadde støtt på alvorlige vansker. I følge avisen hadde den norske regjeringen sagt at dersom de andre skandinaviske

landene ikke var enige i at et skandinavisk forbund skulle være organisk tilsluttet vestblokken, ville Norge gå inn i denne blokken alene.³¹⁸

Sovjetisk presse fulgte i løpet av sommeren 1948 opp Afanasjevs beskrivelse av økt amerikansk, og til dels britisk, aktivitet og innflytelse i Norge og det øvrige Skandinavia. Den sovjetiske pressedekningen hadde sannsynligvis også sammenheng med den mer aktive amerikanske interessen for alliansebygging, som klarest kom til uttrykk i Vandenberg-resolusjonen 11. juni. Der uttalte Senatet at USA burde stimulere til regionale ordninger for "individuell og kollektivt selvforsvar", og resolusjonen åpnet for at USA kunne slutte seg til slike regionale overenskomster. *Krasnaja Zvezda* gjentok flere ganger utover sommeren påstander om amerikansk press på Skandinavia. Den norske ambassaden i Moskva rapporterte 6. juli om flere sovjetiske avismeldinger som omtalte "mistenkelig amerikansk reisetrafikk i Norden".³¹⁹

Novoje Vremja var i en artikkel 30. juni opptatt av presset på svensk nøytralitet, og gikk lenger enn tidligere sovjetiske kommentarer i å hevde at Norge og Danmark spilte på lag med Vestmaktene: "Som London- og Washington-agenter opptrer Norge og Danmark, som ydmykt følger vinden som blåser fra den andre siden av havet eller fra de britiske øyer".³²⁰ Artikkelen i *Novoje Vremja* ble etterfulgt av en mer grundig og autoritativ sovjetisk kommentar, som ga et godt konsentrat av det sovjetiske synet på det svenske forslaget om et nøytralt skandinavisk forsvarsforbund. Det var signaturen "Observatør" - et tegn på at forfatteren var høyt plassert i stats- eller partiapparatet - som i en lengre artikkel i regjeringsorganet *Izvestija* 17. juli tok for seg situasjonen i Skandinavia. Han skisserte en form for dominoeffekt. Ledende krefter i Norge, hvor påvirkningen fra angloamerikansk kapital etter krigen hadde vært særlig sterk, var nå tilbøyelige til å slutte seg til vestblokken, "enten direkte eller gjennom en militærallianse med England". Danmark vaklet med slagside mot vest, mens Sverige stod for tur. For å få med Sverige spekulerte opphavsmennene til Vestunionen i det såkalte "skandinaviske fellesskap".³²¹

Izvestija gikk så over til å kritisere den "dualistiske og inkonsekvente" politikken til den svenske regjeringen. Samtidig som den svenske regjerin-

gen uttalte seg mot angloamerikanske, norske og danske forsøk på å gjøre Skandinavia til en nordlig flanke av vestblokken, holdt den hardnakket fast ved idéen om et såkalt "isolert" skandinavisk forbund som, ble det sagt, ikke skulle ha noen forbindelse med Vestunionen. Men, skrev *Izvestija*, "samme hva som måtte være de subjektive overbevisningene til opphavsmennene og forsvarerne av dette prosjektet, så kan det objektivt sett ikke vurderes på annen måte enn som et forsøk på å sløve årvåkenheten i den svenske opinionen og å trekke Sverige inn i den samme "Vestunionen" langs en omvei". Talsmennene for Vestunionen hadde i følge *Izvestija* planene klare: "Det "isolerte" skandinaviske militærforbundet vender seg til USA og England for å få våpen, deretter for garantier, og derfra til en formell tilslutning til "Vestunionen" er det bare ett steg igjen".

I sovjetiske øyne eksisterte det nå i virkeligheten kun to alternativer for Sverige: Enten en fortsettelse av den daværende isolerte alliansefrie linjen, eller et skandinavisk forbund som nødvendigvis vil være en del av et vestlig samarbeid. Artikkelen i *Izvestija* var en klar avvisning av de svenske bestrebelsene på å etablere et nøytralt skandinavisk forbund. Dermed gjensto svensk isolert nøytralitet som det alternativet Sovjetunionen foretrakk, men som de vanskelig kunne uttrykke eksplisitt siden nøytralitet strengt tatt var ideologisk uantakelig. Norge så ut til å være avskrevet, og sommeren 1948 ble norsk utenrikspolitikk og sentrale norske politikere omtalt i stadig mer uforsonlige vendinger.

Gerhardsen og Lange: De borgerliges lakeier

Den norske regjeringen, og forsåvidt også norske parlamentarikere, hadde gradvis blitt utsatt for økt kritikk i de sovjetiske analysene etter Norges tilslutning til Marshall-planen. Denne utviklingen toppet seg på sensommeren 1948 med en biografi over Lange og Gerhardsen som var skrevet av annensekretær Sergej T. Loginov ved ambassaden i Oslo på anmodning fra MID.

MIDs vurdering av Lange det første året etter at han tiltrådte som utenriksminister hadde vært preget av en nøktern tiltro til at han ville følge

Trygve Lies linje. Høsten 1946 hadde Kuznetsov rapportert om en vestdreining i de borgerlige partiene og i Arbeiderpartiets utenrikspolitiske linje. Det var høyresiden i Arbeiderpartiet som ble beskyldt for å presse fram dreiningen i partiets utenrikspolitikk. Dette var et press verken Gerhardsen eller Lange klarte å stå i mot.³²² Det er verdt å merke seg at ingen av dem ble beskyldt for å være pådrivere i denne prosessen, men at de ikke klarte å stå imot presset fra høyresiden i partiet. Denne plasseringen av Lange i det politiske bildet var relativt konsekvent fram til sommeren/høsten 1947. I den begivenhetsrike tiden fra Marshall-planen ble lansert til våren 1948, ble Lange omtalt i stadig mer kritiske vendinger og gjentatte ganger beskyldt for å være vestvendt i sin politikk, men tonen i beskrivelsene var fortsatt relativt nøktern.

Sensommeren 1948 hadde fremstillingen av Lange endret seg radikalt. I biografien over Lange som ambassaden sendte til 5. europeiske avdeling, ble han fremstilt som en slu taktiker som langsiktig og bevisst hadde arbeidet for å knytte Norge tett til Vesten.³²³ Loginov hevdet at Langes erklæring ved tiltredelsen som utenriksminister om at han ville fortsette Trygve Lies "balansopolitikk"

kun [var] en taktisk fremgangsmåte av den nye ministeren - som er overbevist anglofil - med det formål å tilsløre sine virkelige hensikter: at Norge skal få et stadig tettere forhold til de anglosaksiske land.

Han hevdet videre at Lange bevisst var forsiktig de første åtte månedene for å se situasjonen an.

Biografien antyder at russerne sommeren 1948 var nokså desillusjonerte med hensyn til sine tidligere forhåpninger om å kunne demme opp for en norsk vestvending. De tidligere påstandene om at store deler av det norske politiske miljøet var kritiske til den vestlige politikken som regjeringen førte var forstummet. Tvert imot hevdet Loginov nå at Lange tidlig hadde forstått at han ville få støtte av mer enn 9/10 av de borgerlige og sosialdemokratiske stortingsrepresentantene i sine bestrebelser. Dette ga, i følge Loginov, Lange mot til å utnytte forverringen i forholdet mellom stormak-

tene for definitivt å avvise "balansepolitikken". Lange skulle ha gjennomført bruddet med "balansepolitikken" i tre etapper: først gjennom "fiaskoen" omkring Svalbard-forhandlingene, så ved å delta i konferansen om Marshall-planen sommeren 1947 og til slutt ved at Norge støttet Vestmaktene ved FN's 2. generalforsamling høsten 1947. Langes vestlige orientering ble bekreftet ved at han i Oslo Militære Samfund 19. april 1948 "bifalt Bevins aggressive plan", og ved hans motstand mot et nøytralt skandinavisk forbund. Loginovs utfall mot utenriksminister Langes påståtte avvisning av et nøytralt skandinavisk forbund kan antyde at russerne likevel ikke var så avvisende til tanken om et slikt forbund. Utsagnet er imidlertid kun ett i en rekke utsagn fra Loginovs notat som først og fremst hadde til hensikt å fremstille en ekstremt vestvendt utenriksminister, og det er neppe et uttrykk for et endret sovjetisk syn på et nøytralt skandinavisk forsvarsforbund. Det er heller ikke registrert andre uttalelser som kan underbygge en slik antagelse.

Loginov fortsatte sitt angrep på Lange ved å hevde at den norske utenriksministeren var fiendtlig innstilt til både Sovjetunionen og folkedemokratiene, og at han i tilsørte former hadde hatt gjentatte grove utfall mot Sovjetunionen. I følge Loginov, hadde

Norge aldri vært så økonomisk og politisk avhengig av USA og England som nå, og at dette hovedsakelig er et resultat av Langes politikk. Lange har sett det som sin plikt å virkeliggjøre USA og Englands politiske, økonomiske og likeledes ideologiske innflytelse i Norge.

Gerhardsen ble fram til høsten 1948 svært sjeldent nevnt i MID og ambasadens rapporter og analyser. Det er derfor vanskelig å danne seg noen oppfatning av i hvilken leir russerne plasserte ham i de utenrikspolitiske overveielser som fant sted i Norge. Det kan se ut som om han falt utenfor, eller kanskje mer korrekt, mellom ytterpunktene i den kategoriseringen russerne foretok av arbeiderpartipolitikere. En kategorisering som grovt sett besto av to grupper: de progressive eller venstresiden og de reaksjonære eller høyresiden. Overført til utenrikspolitisk sammenheng var

progressivt synonymt med pro-sovjetisk, mens reaksjonært var synonymt med pro-vestlig.

I Loginovs biografi over Gerhardsen ble han imidlertid plassert på den "reaksjonære" siden, og det ble understreket at han i utenrikspolitiske spørsmål stolte helt og fullt på Lange. Loginov tok utgangspunkt i påstander om at det skulle eksistere uenighet mellom Lange og Gerhardsen i utenrikspolitiske spørsmål, og refererte til at en slik oppfatning skulle ha vært utbredt i svenske sosialdemokratiske kretser i forbindelse med diskusjonene om skandinavisk samarbeid i april-mai 1948. Loginov konkluderte imidlertid med at "[i] virkeligheten eksisterer det ikke noen uenighet mellom Lange og Gerhardsen i de grunnleggende utenrikspolitiske spørsmålene. Gerhardsen bifaller helt Langes handlinger og gir ham all mulig støtte".³²⁴

Hva var årsaken til ambassadens desillusjonerte syn på norsk utenrikspolitikk og de voldsomme utfallene mot Lange og Gerhardsens utenrikspolitiske holdninger sommeren 1948? Forklaringen kan neppe finnes i regjeringens førte utenrikspolitikk. Skandinavisk forsvarssamarbeid og det norske standpunktet hadde allerede vært forskuttet i tidligere sovjetiske analyser. Den skarpe ordbruken hadde sannsynligvis sin årsak i den innenrikspolitiske kampen som foregikk i Norge i 1948, og som i stor grad var et oppgjør mellom Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti. Mye av den innenrikspolitiske striden var en konsekvens av utenrikspolitiske hendelser. Arbeiderpartiets fremste anklagepunkt var nettopp kommunistenes forhold til Sovjetunionen. De norske kommunistenes bifall av den sovjetstøttede kommunistiske maktovertagelsen i Tsjekkoslovakia skjerpet tonen mellom Arbeiderpartiet og NKP. Sovjetunionens samtidige paktilbud til Finland virket dessuten til å øke krigsredselen og til å underbygge forestillingene om Sovjetunionen som en aggressiv stat.³²⁵ Visse sikkerhetsmessige tiltak ble tatt i bruk for å hindre kommunistene fra å få fortrolige informasjon om Norges forsvars- og utenrikspolitikk. NKP ble ikke lenger representert i FN-delegasjonene, utenriksministeren gjorde slutt på de samlede pressekonferansene og det ble opprettet en spesialkomité for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker der kommunistene ikke var representert. Alle orienteringer fra Utenriksdepartementet til

Stortinget om den utenrikspolitiske situasjonen ble nå gitt i spesialkomitéen.³²⁶

Det sovjetiske ambassadepersonellet hadde hyppige kontakter med stortingsrepresentantene fra NKP. Partiet var representert ved Johan Strand Johansen i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomitéen. Både han og Christian G. Hilt hadde kommet med opplysninger fra hemmelige møter i komitéen.³²⁷ En mulig førstehåndskilde til viktige forsvars- og sikkerhetspolitiske drøftinger i Stortinget kan derfor ha forsvunnet etter at spesialkomitéen ble opprettet. Ambassaden klaget også over gjentatte påstander i norsk presse om sovjetisk spionasjevirksomhet i Norge, og at ambassaden ble overvåket både åpenlyst og i det skjulte.

Ambassadefunksjonærene ble skygget "uavbrutt og uforskammet". Alt dette førte til at nordmennene holdt seg unna de sovjetiske funksjonærene, noe som vanskeliggjorde deres arbeid.³²⁸ Oppgjøret med kommunistene var dermed både et direkte angrep på sovjetisk politikk og et mer indirekte et angrep på sovjetiske interesser ved av russerne fikk redusert sin tilgang på informasjon om norsk politikk.

Nettopp Gerhardsen ble med sin "Kråkerøytale" 29. februar 1948 sett på som "organisatoren [av] korstog" mot kommunistene. Et korstog Gerhardsen, i følge Loginov, hadde sørget for å koordinere med "høyresosialistene" Erlander og Hedtoft. Når Loginov karakteriserte Gerhardsen og den øvrige ledelsen i Arbeiderpartiet som "de borgerliges lakeier - høyresosialistene" i forbindelse med oppgjøret med kommunistene, er det sannsynlig at en slik merkelapp lett klebet ved når utenrikspolitiske holdninger skulle katalogiseres. Det voldsomme oppgjøret mellom kommunistene og Arbeiderpartiet, et oppgjør Sovjetunionen ikke forholdt seg nøytral til, førte til en bitter tone som ambassaden tok opp i sin utenrikspolitiske analyse og den benyttet det vell av bolsjevikiske sjablonger som slike ideologiske oppgjør var rike på. Dette forsterket bildet av norsk utenrikspolitikk som sterkt vestvendt og til dels uforsonlig antisovjetisk. Derfor var det høsten 1948, ved starten av det offisielle utredningsarbeidet av et nordisk forsvarsforbund, en entydig sovjetisk oppfatning av at Norge ikke

ville akseptere noe annet enn en formalisert vestlig sikkerhetspolitisk tilknytning.

Splittelse mellom de skandinaviske land

I løpet av høsten 1948 gikk utredningsarbeidet videre, først og fremst i regi av de respektive lands forsvarsstaber. Den 9. september sendte de skandinaviske utenriksministrene ut et felleskommuniké som fortalte at utredningsarbeidet offisielt var i gang. Der ble det konstatert "at det blant annet på grunn av de tre lands forskjellige forsvarspolitiske stilling hersker en viss forskjell i synet på de sikkerhetspolitiske problemer", men at det likevel "foreligger forutsetninger for å sette i gang en felles utredning av spørsmålet om militært samarbeid mellom de tre land."³²⁹ I samsvar med erklæringen kom de tre forsvarsministrene sammen i Oslo den 15. oktober og vedtok et direktiv for komitéen. I mellomtiden, den 23. og 24. september, hadde regjeringen mottatt meldinger fra Washington og London om at Norge måtte regne med å få innbydelse til å drøfte en nordatlantisk pakt, men at noen formell innbydelse ikke ville komme med mindre Norge selv ønsket å bli spurt.³³⁰

Den sovjetiske ambassaden i Oslo dvelte ikke ved utenriksministermøtets kommuniké fra 9. september og de forskjellene som der kom fram mellom de skandinaviske land i synet på de sikkerhetspolitiske problemer. I en kort oppsummering konstaterte ambassaden at den norske regjeringen fremdeles holdt på at en skandinavisk blokk måtte knyttes til det "angloamerikanske forsvarsalliansesystemet".³³¹ Forsvarsministermøtet i oktober ble kommentert i en større artikkel i *Trud* og i en omfattende analyse fra ambassaden hvor vestlige avisoppslag var kilder. *Truds* artikkel hadde tittelen "Enighet i Oslo". Den hevdet at den skandinaviske forsvarskomiteé var opprettet etter påtrykk fra amerikanerne, og at målet var en "senere tilslutning av den nordiske militærblokk til det nordatlantiske forbund". Her ble også uenigheten mellom de skandinaviske land trukket fram. I tråd med utviklingen av det sovjetiske synet på de tre skandinaviske lands utenrikspolitikk i løpet av etterkrigstiden, var det ikke overraskende Norge og

Danmark som ble beskyldt for å trekke med Sverige i et vestlig militært samarbeid. På forsvarsministermøtet seiret synspunktene til

de norske og danske krigerne, som forlengst har knyttet sine lands skjebne til de engelske og amerikanske planer i Nord-Europa. [...] Etter å ha sikret seg amerikansk militær garanti og løfte om utstyr etter lend-lease har de danske og norske politikuser også "overtalt" sine svenske kolleger til å gi opp nøytraliteten og det internasjonale samarbeidet og sluttet seg til den felles nordiske militærblokk under anglo-amerikansk beskyttelse.³³²

Den norske ambassaden i Moskva vurderte artikkelen som et uttrykk for sovjetiske myndigheters synspunkter og mente det gjorde seg gjeldende en økt bekymring for Sveriges holdning, mens det lenge hadde vært klart at "Norge og Danmark var så godt som avskrevet".³³³ Noen dager senere fulgte det utenrikspolitiske tidsskriftet *Novoje Vremja* opp med en lignende vurdering av de skandinaviske forhandlingene.³³⁴

Afanasjevs vurdering av forsvarsministermøtet brakte ikke noe nytt når det gjaldt det sovjetiske synet på skandinavisk samarbeid. Konturene av det vestlige samarbeidet var blitt klarere, og Afanasjev hevdet med vestlig presse som belegg, at de skandinaviske land ville bli knyttet til USA, Canada og Vestunionen "innenfor rammen av en atlantisk pakt", og at dette vil skje i løpet av første halvår av 1949. Det kanskje mest interessante med Afanasjevs vurdering var hans påstand om at det amerikanske engasjementet for å knytte Skandinavia til Atlanterhavspakten hadde sin bakgrunn i ønsket om å opprette baser på den skandinaviske halvøy.³³⁵

Både ambassaden og pressen fulgte de skandinaviske forhandlingene med et kritisk blikk utover høsten og vinteren. Inntrykket av en skandinavisk splittelse var en gjenganger i de sovjetiske kommentarene. Norge ble sett på som den lokale pådriveren for å få Danmark og et halsstarrig Sverige med i et skandinavisk samarbeid knyttet til Vestmaktene. Sovjetunionens charge d'affaires i Oslo, Fjodor A. Mikhajlov, mente en samlet norsk presse, unntatt kommunistene, øvde et samordnet press på sven-

skene før den skandinaviske forsvarskomiteés møte i Stockholm 15.-17. november. Dette ble gjort ved at pressen la vekt på at Sveriges holdning ikke måtte være avgjørende for Norge, og at et skandinavisk samarbeid ikke måtte erstatte en tettere norsk tilknytning til Vestmaktene. Hensikten bak dette utspillet var, i følge Mikhajlov, å skremme Sverige med muligheten for isolasjon og tvinge Sverige til innrømmelser i de skandinaviske forhandlingene. Den norske "pressekampanjen" hadde også som mål å forberede det norske folk på at Norge i nær fremtid ville få en invitasjon om å slutte seg til atlantehavsblokken. Det er tydelig at Mikhajlov mente regjeringen hadde en styrende hånd med den påståtte pressekampanjen.³³⁶

Splittelsen mellom de skandinaviske land i synet på hvilken retning et forsvarssamarbeid skulle ta, ble fulgt opp i *Novoje Vremja* og i *Izvestija* henholdsvis 1. og 2. desember.³³⁷ Begge aviser fremhevet at det var meningsforskjeller mellom de tre lands regjeringer. I følge artikkelforfatterne arbeidet Norge for at de tre stater øyeblikkelig skulle føye seg etter de britiske og amerikanske ønskene om at de skulle gå inn i atlantehavsblokken, mens Danmark og spesielt Sverige var mer forsiktige. Den "demokratiske opinionen" var selvsagt motstandere av en militær blokk, og *Izvestija* trakk spesielt fram Jacob Friis' innsats på Stortinget.

Til tross for at sovjetiske utenriktjenestemenn og de sovjetiske presseorganene var innforstått med at etableringen av en atlantehavsblokk var nær forestående og at forhandlingene om skandinavisk forsvarssamarbeid gikk inn i sluttfasen, var det ingen antydninger til noen revurdering av det rigide synet på skandinavisk samarbeid. *Izvestija* ga uttrykk for det sovjetiske synet ved en billedlig fremstilling av alternativene det skandinaviske folk stod overfor:

*det er like uantakelig for folkene i de nordiske land at De forente stater gjør ende på Norges, Danmarks og Sveriges uavhengighet enten det skjer ved hjelp av en Atlanterhavsblokk eller gjennom en angivelig "nøytral" nordisk allianse. Når gåsen er stekt, har det intet å si for dens skjebne om man spiser den med epler eller med gryn.*³³⁸

I den grad den sovjetiske utenriksledelsen vurderte et nøytralt forbund som noe alternativ, har Hetland sannsynligvis rett når han hevder at russerne mente den svenske nøytralitetsviljen ikke ville være sterk nok til å stå imot britisk og amerikansk press.³³⁹ Enda mindre sannsynlig må det ha fortonet seg for russerne at Norge, og Danmark som etterhvert også ble avskrevet på grunn av sin vestvendte politikk, ville følge en slik nøytralitetslinje. Ut fra en slik tankegang har russerne sannsynligvis ment at isolert svensk nøytralitet var det beste de kunne håpe på. Så fikk de heller akseptere at Norge og Danmark etterhvert institusjonaliserte den vestlige tilknytningen, som sett med sovjetiske øyne allerede var faktum. Nøytralitet var imidlertid kun en fiksjon i den sovjetiske verdensanskuelsen, og det var dermed ikke lett å argumentere åpent for svensk nøytralitet. Perioden med nordiske forhandlinger viste på mange måter sovjetregjeringens problemer med å argumentere for nestbeste løsning når også den strengt tatt var ideologisk uakseptabel. Denne ambivalensen ga seg uttrykk i at svensk politikk ble negativt omtalt nærmest uansett hva den svenske regjeringen foretok seg. Det var imidlertid klare gradforskjeller i den kritikken som kom. Mens isolert svensk nøytralitet ble fremstilt som lite troverdig, var det likevel dette alternativet den svenske regjeringen stadig ble kritisert for å bevege seg bort fra. Den samme tendensen kom også fram i sammenligningen mellom norsk og svensk utenrikspolitikk. Den norske regjeringen ble sett på som sterkt vestvendt, ofte fremstilt som den svenske regjeringens negative motstykke, og anklaget for å forsøke å trekke Sverige ut av sin isolerte nøytralitet.³⁴⁰

Ved årsskiftet 1948-49 ble de nordiske forsvarsproblemer tatt opp i direkte forhandlinger mellom de nordiske regjeringene. Den 5. og 6. januar 1949 holdt stats-, utenriks- og forsvarsministrene et møte i Karlstad. Den 22.-24. januar møttes de på ny i København - denne gang også med representanter fra nasjonalforsamlingene. Det siste og endelige møtet var i Oslo den 29. og 30. januar. Partene stod så langt fra hverandre at dannelsen av et skandinavisk forbund ikke var mulig. I en første tilfreds kommentar i Moskva Radio ble det hevdet at meningsforskjellene mellom Norge og

Sverige ikke var den virkelige årsaken til at forhandlingene ikke hadde ført fram. Sannheten var en annen i følge Moskva Radio's Norges-sending:

De skandinaviske folk har både før og under forhandlingene gitt uttrykk for at de ikke ønsker å bli trukket inn i en aggressiv blokk, som er rettet mot Sovjet-Samveldet og de øvrige øst-europeiske stater.³⁴¹

Moskva var tydeligvis fornøyd med at det skandinaviske forsvarsforbundet var ute av bildet. Russernes tolking av Stortinget og den norske regjeringens utenrikspolitiske orientering hadde forsterket deres overbevisning om at et nøytralt skandinavisk forsvarsforbund ville bli en del av en vestlig allianse. Realiseringen av et slikt forbund ville derfor definitivt plassere også Sverige i den vestlige leir. Etter at det var klart at forhandlingene hadde brutt sammen, konsentrerte det sovjetiske Norges-diplomatiet seg om Atlanterhavspakten og faren for at Vestmaktene skulle få etablere militære baser på norsk jord.

Atlanterhavspakten og baseerklæringen

I kommentaren i *Izvestija* 2. desember ble også bekymringen for at Vestmaktene skulle etablere militære baser på skandinavisk jord tatt opp.³⁴² Det ble, med et svensk militært tidsskrift som kilde, hevdet at stormaktene så på de skandinaviske land som et område hvor de kunne stasjonere fly. Artikkelforfatteren tilføyde retorisk at alle visste at Sovjetunionen ikke hadde slike hensikter, følgelig siktet det svenske tidsskriftet til britiske og amerikanske planer.

Afanasjev hadde allerede i oktober 1948 konkludert med at en atlantisk pakt ville se dagens lys i løpet av første halvår av 1949, og han hevdet at amerikanernes engasjement for å knytte Skandinavia til denne pakten hadde sin bakgrunn i ønsket om å opprette baser på den skandinaviske halvøy.³⁴³ Dette var en situasjon Afanasjev mente Sovjetunionen ikke kunne forholde seg likegyldig til. Sammen med Abramov foreslo han 6. januar 1949 i et notat til Molotov et todelt initiativ overfor Norge. De anbefalte å overlevere

en erklæring til utenriksminister Lange der Sovjetunionens misnøye med norsk tilslutning til Atlanterhavspakten ble klart uttrykt. Denne erklæringen skulle så via TASS offentliggjøres i sovjetisk presse. Selve erklæringen skulle virke som et direkte press på den norske regjeringen. Offentliggjøringen av den i sovjetisk presse ville føre til et indirekte press ved at "den vil avsløre den norske regjeringens politikk som en politikk som innebærer at Norge går med i en aggressiv blokk, og den vil styrke stillingen til motstanderne av Norges deltagelse i den atlantiske alliansen."³⁴⁴

Abramov og Afanasjevs forslag til erklæring var formet som både et angrep på norsk tilslutning til Atlanterhavspakten, og muligheten for fremmede baser på norsk territorium. Mye tyder på at deres forslag først og fremst hadde til hensikt å forhindre en mulig etablering av fremmede baser i Norge. De hadde neppe forhåpninger om å forhindre et norsk medlemskap i Atlanterhavspakten. Både sovjetiske presseartikler og utenriksstjenestens rapporter hadde relativt entydig denne høsten hevdet at Norge ville velge en vestlig sikkerhetspolitisk tilknytning. Afanasjev hadde selv i oktober konkludert med at norsk tilslutning til den vestlige alliansen som var under oppseiling var nært forestående³⁴⁵. Dette inntrykket ble forsterket i Abramov og Afanasjevs rapport, der de hevdet at den norske regjeringen allerede hadde besluttet å delta på den "konstituerende konferansen for opprettelsen av den atlantiske alliansen". De viste til at Lange på en hemmelig pressekonferanse den 13. desember skulle ha uttalt at regjeringen i prinsippet hadde besluttet å svare positivt på en amerikansk invitasjon. Det er vanskelig å bekrefte de to sovjetiske tjenestemennenes påstand, siden det ikke ble ført referat fra disse pressekonferansene. I midten av desember forelå det ingen invitasjon til Norge om å delta i planleggingen med sikte på medlemskap i den pakten som var under utforming. Det hadde imidlertid vært samtaler underhånden mellom representanter fra det norske og amerikanske utenriksdepartementet i september og oktober om norsk tilknytning til Atlanterhavspakten,³⁴⁶ og den norske regjeringen regnet det for sannsynlig at Norge sto høyt oppe på listen over land som ville kunne få innbydelse til å delta i pakten så sant det var ønskelig fra norsk side.³⁴⁷ Slik sett er det ikke umulig at Lange kan ha uttrykt seg som

Abramov og Afanasjev hevdet. Det er imidlertid ikke riktig at regjeringen og partiledelsen på dette tidspunktet hadde bestemt seg for at Norge burde slutte seg til Atlanterhavspakten. Det ble avgjort i harde interne diskusjoner før og etter Oslo-møtet som fant sted 29.-30. januar 1949.³⁴⁸

Abramov og Afanasjevs foreslåtte tiltak for å forhindre norsk medlemskap i Atlanterhavspakten virket halvhjertede. Påstanden om at en sovjetisk erklæring ville styrke den norske utenrikspolitiske opposisjonen var ikke underbygget. Mens Afanasjevs tilsvarende initiativ i februar 1948 bygde på en klar oppfatning ved ambassaden av at det fantes sterke motsetninger internt i Arbeiderpartiet som russerne kunne spille på og utnytte,³⁴⁹ konkluderte ambassaden allerede sommeren 1948 med at de borgerlige partiene og et samlet Arbeiderparti stod bak regjeringens vestvendte politikk.³⁵⁰ Dette inntrykket ble forsterket utover høsten 1948. I en omfattende analyse av norsk utenrikspolitikk i slutten av desember tolket charge d'affaires ved ambassaden i Oslo, Mikhajlov, tillitsvotumet til Lange i forbindelse med utenriksdebatten i Stortinget den 10. desember 1948 som en bekreftelse på at det var bred politisk støtte for det som ble oppfattet som regjeringens vestvendte politikk.³⁵¹ Knut Einar Eriksen hevder imidlertid at denne tillitserklæringen, som ble fremsatt av Venstre-representanten Arthur Sundt, var en taktisk manøver som utmanøvrerte den utenrikspolitiske opposisjonen i Arbeiderpartiet. Forslaget, "Stortinget erklærer seg enig i Regjeringens hittil førte utenrikspolitikk", ble vedtatt mot kommunistenes ti stemmer. Den utenrikspolitiske opposisjonen i Arbeiderpartiet var fanget i en situasjon hvor den umulig kunne gå mot et tillitsvotum til sin egen regjering, og samtidig risikere at regjeringen fikk støtte fra de borgerlige representantene.³⁵²

Først i februar 1949 kom det enkelte antydninger fra den sovjetiske ambassaden i Oslo om at det var opposisjon innen Arbeiderpartiet og i fagbevegelsen mot norsk medlemskap i Atlanterhavspakten. Dette ble imidlertid kun gjengitt i referatsform fra samtaler med nordmenn,³⁵³ og kom ikke fram i ambassadens egne analyser og vurderinger. Knut Einar Eriksen har vist at det faktisk var stor opposisjon i Arbeiderpartiet mot medlemskap i Atlanterhavspakten, og han hevder at så sent som i januar 1949 var over

halvparten av stortingsrepresentantene mot Langes utenrikspolitiske linje.³⁵⁴ Det er derfor på mange måter påfallende at de sovjetiske diplomatene nå overså den utenrikspolitiske opposisjonen, mens de i forbindelse med Bevin-planen hadde vært svært opptatt den. Det kan være flere årsaker til dette skiftet. Arbeiderpartiets kampanje mot kommunistene hadde gjort de sovjetiske vurderingene av norsk politikk enda mer svart-hvitt enn tidligere, og dermed forsvant de utenrikspolitiske nyansene innen Arbeiderpartiet ut av russernes synsfelt. Nyansene ble enda mer utvisket av at opposisjonens alternativ til Atlanterhavspakten først og fremst var et nordisk forbund, mens Atlanterhavspakten og en nordisk løsning var to sider av samme sak for russerne. Det var også få samtaler om sikkerhetspolitikk mellom nordmenn utenfor NKP og tjenestemenn ved ambassaden høsten 1948.³⁵⁵ Eriksen har påpekt at den utenrikspolitiske opposisjonen også var tilbakeholden og at lojalitet til regjeringen gjorde kamp vanskelig.³⁵⁶ Det gjorde det sannsynligvis enda vanskeligere for russerne å få øye på den interne opposisjonen i Arbeiderpartiet.

Det andre spørsmålet Abramov og Afanasjev ønsket ble tatt opp med norske myndigheter, muligheten for fremmede baser på norsk territorium, var i seg selv en påstått konsekvens av medlemskap i Atlanterhavspakten. Dermed var det i deler av Abramov og Afanasjevs resonnement en implisitt erkjennelse av at Norge var fast besluttet på å søke medlemskap i Atlanterhavspakten, samtidig som det pekte på hva MID vurderte som den fremste praktiske konsekvensen av et norsk medlemskap. Abramov og Afanasjev hevdet at norsk medlemskap i Atlanterhavspakten ville "føre til at landet vil måtte stille områder til disposisjon for angloamerikanerne med sikte på å opprette militærbaser som vil være rettet mot oss. På denne måten vil Norge, som grenser til Sovjetunionen, bli forvandlet til USA og Englands fremskutte brohode ved SSSRs nordgrense." Lignende påstander hadde vært fremme i presseartikler og ambassaderapporter samme høst. Frykten for at Vestmaktene skulle etablere militære baser i nærområdene til Sovjetunionens nordvestlige grense var en grunnleggende bekymring i MIDs sikkerhetspolitiske tenking.³⁵⁷

I motsetning til spørsmålet om norsk tilknytning til Atlanterhavspakten,

var det i MID et visst inntrykk av at den norske regjeringen ville ta hensyn til Sovjetunionens interesser i basespørsmålet. Dette var blant annet kommet fram i de skandinaviske drøftingene, der spesielt svenskene var svært opptatt av faren for sovjetiske mottrekk hvis Norge som en konsekvens av deltagelsen i et vestlig forsvarssamarbeid, åpnet baser på norsk område for allierte stridskrefter. De fryktet at det kunne føre til at sovjetregjeringen ville påberope seg den sovjetisk-finske bistands- og samarbeidsavtalen overfor Finland, og kreve å få opprette baser på finsk område utover Porkkala-basen, som var rettet mot nordnorsk og nordsvensk område. Svenskene understreket at en slik utvikling ville være en ulykke for Finland, men den ville også kunne gjøre Sveriges forsvarsproblem enda vanskeligere enn det alt var. Den norske regjeringen hadde også et klart inntrykk av at man på sovjetisk side tillot grensen mot Norge og de sikkerhetspolitiske forholdene i Nordområdene stor betydning. Dette inntrykket hadde blant annet festet seg under Svalbard-forhandlingene høsten 1946.³⁵⁸ Lange hadde derfor

hver gang jeg hadde hatt høve til det, sagt til amerikanerne og latt si til russerne, at vi ikke tenkte oss muligheten av å kunne slippe noen fremmede tropper til med baser på nordisk område i fredstid. Noe ønske om slike baser var heller aldri blitt antydning overfor oss fra amerikansk eller britisk side.³⁵⁹

MID kjente altså til den norske regjeringens synspunkter gjennom Langes direkte forsikringer i samtaler med russere. Lange hadde, ifølge Abramov og Afanasjev, kommet med lignende uttalelser på den hemmelige pressekonferansen 13. desember. Deres kommentar var at dette "selvfølgelig ikke [kan] tas på alvor".³⁶⁰ Det er imidlertid sannsynlig at den foreslåtte sovjetiske erklæringen nettopp må forstås som et forsøk på å oppnå forsikringer som kunne tas på alvor. Dette var et område hvor den norske regjeringen i utgangspunktet var positivt innstilt til de sovjetiske innvendingene og hvor det kunne være mulig å oppnå noe gjennom et diplomatisk fremstøt. En diplomatisk henvendelse offentliggjort i pressen fra stormakten Sovjetunio-

nen ville legge et sterkt press på Norge til offentlig å gjenta sine forsikringer, og derved binde seg til å nekte fremmede makter baser på norsk territorium.

Hvorfor hadde argumentene mot norsk deltagelse i Atlanterhavspakten og fremstillingen av pakten som en aggressiv konspirasjon mot Sovjetunionen en såpass fremtredende plass i Abramov og Afanasjevs forarbeid og de senere notene, hvis hovedmålsettingen med deres initiativ var å oppnå en garanti for at fremmede makter ikke fikk etablere baser på norsk territorium? Når det gjelder notene skulle de offentliggjøres i sovjetisk presse, og hadde således også en viktig funksjon som en del av den generelle sovjetiske argumentasjonen eller propagandaen mot etableringen av atlanterhavsblokken. Påpekningen av det aggressive ved atlanterhavsblokken fungerte også som en begrunnelse for hvorfor russerne ønsket garantier mot at medlemstater i Atlanterhavspakten fikk etablere militære baser i en sovjetisk grensestat. Utfall mot påståtte vestlige aggressive planer hadde også et rituelt preg i den sovjetiske diplomatiske korrespondansen, slik den også hadde det i sovjetisk presse. Selv om man kanskje skulle forvente å lese de egentlige motivene og målsettingene direkte ut av interne, hemmeligstemplede dokumenter, må man ta i betraktning at diplomatene sannsynligvis vurderte hvordan deres innspill ville bli tolket av deres overordnede. Det kunne ha konsekvenser for egen karriere og fremtid. I det sterkt ideologiske og repressive sovjetiske byråkratiet var det hele tiden nødvendig å vise at man hadde forstått de overordnede ideologiske konfliktlinjene mellom de progressive, fredselskende statene på den ene siden, og de reaksjonære, aggressive samfunnssystemene på den andre.

Noen dager etter Abramov og Afanasjevs innspill til Molotov var det kraftige angrep på norsk sikkerhetspolitikk i avisene *Pravda* og *Literaturnaja Gazeta*. Det konkrete påskuddet for angrepene var nyttårsintervjuene med utenriksminister Lange og forsvarsminister Hauge, som ble tolket dithen at regjeringen ønsket et bredere sikkerhetspolitisk samarbeid enn kun det skandinaviske. I artikkelen i *Pravda* 9. januar ble Lange omtalt som “[a]dvokat for den angloamerikanske blokken”.³⁶¹ I *Literaturnaja Gazeta* noen dager senere, 12. januar, fikk Lange følge av Hauge og

Bratteli. De ble omtalt som "Tranmæls kreaturer", og det ble påstått at "denne tranmælske klikken" skulle ha oppfordret amerikanerne til å bygge baser i Norge, og påtatt seg rollen som den amerikanske imperialismens forpost i Nord-Europa.³⁶² Det ble videre hevdet at Lange alt skulle ha tillatt at det ble plassert amerikanske kanoner nær grensen mellom Sovjetunionen og Norge. Abramov og Afanasjevs utsagn om at Sovjetunionen ikke kunne stille seg likegyldig til denne situasjonen kom også til uttrykk i avisartikkelen:

Den offentlige mening i Sovjet-Samveldet kan ikke overse de norske høyresosialisters bestrebelse for å føre den atlantiske militærblokk frem til Samveldets nordgrenser.

Dramatikken i de kampanjelignende sovjetiske utspillene ble understreket av at ambassadør Berg hevdet han ikke kunne huske å ha sett noen artikkel i sovjetisk presse om Norge eller norske forhold som inneholdt så alvorlige utsagn som dette.³⁶³

Hetland har sannsynligvis rett når han tolker artikkelen i *Literaturnaja Gazeta* som et ledd i en "oppmykingstaktikk" forut for basenoten som kom vel to uker senere.³⁶⁴ Flere artikler i sovjetisk presse etter krigen om norske forhold hadde vært initiert av ambassaden i Oslo eller MID,³⁶⁵ og i denne saken, hvor Politbyrået var beslutningsnivået,³⁶⁶ er det svært sannsynlig at de forskjellige utspillene var koordinert. Hvis man skreller bort den svært demagogiske stilen i avisartiklene, var budskapet det samme som i Abramov og Afanasjevs utspill: Sovjetunionen mislikte sterkt de norske planene om medlemskap i Atlanterhavspakten, men fryktet mest av alt amerikanske baser i sine nærområder. Dette budskapet ble også oppfattet i det norske utenriksdepartementet, der Arne Ordning i forbindelse med artiklene i *Literaturnaja Gazeta* noterte i sin dagbok den 13. januar: "Kunne det være en tanke å søke å berolige russerne underhånden?? For eksempel når det gjelder baser og kanoner ved grensen??"³⁶⁷

Den 29. januar ble den sovjetiske erklæringen (zajavlenie) overlevert det norske utenriksdepartementet. Den hadde samme budskap som Abramovs

og Afanasjevs utkast,³⁶⁸ men spørsmålene til den norske regjeringen var formulert mer presist i den endelige erklæringen. Erklæringen inneholdt en generell innledning med vekt på at Atlanterhavspakten hadde aggressive målsettinger, og at den var i strid med De forente nasjoners charter. Det var to konkrete spørsmål til den norske regjeringen:

Sovjet-Samveldets regjering ber om å få meddelelse om hvorvidt de meldingene som er kommet fram i pressen, om at Norge slutter seg til Atlanterhavspakten, medfører riktighet, og likeledes om å meddele hvorvidt den norske regjering påtar seg noen som helst forpliktelser overfor Atlanterhavspakten med hensyn til plassering av luft- eller sjomilitære baser på Norges territorium.³⁶⁹

Afanasjevs overrekkelse av den sovjetiske erklæringen fant sted mens Oslo-møtet pågikk, og Lange kunne derfor ikke selv motta ham. Det var utenriksråd Rasmus I. B. Skylstad som tok imot Afanasjev. I følge Afanasjev lyttet Skylstad "med stor oppmerksomhet og synlig nervøsitet" (s bolsjim vnimanijem i zametnym volnenijem) til Afanasjevs opplesing av erklæringen.³⁷⁰ Selv la Skylstad vekt på at samtalen fant sted "i de mest vennskapelige former".³⁷¹ Sikkert er det at den sovjetiske henvendelsen førte til et par hektiske dager med intense drøftinger før statsministeren, utenriksministeren, statsrådene Jens Christian Hauge, Lars Evensen, Nils Langhelle og Ulrik Olsen, samt utenriksråd Skylstad, foretok den endelige utformingen av det norske svaret som forelå 1. februar.³⁷²

Det norske svaret imøtekom til en viss grad de sovjetiske innvendingene eller frykten for at det skulle etableres baser for fremmede styrker på norsk jord. Hovedpunktet i det norske svaret var det som er blitt kalt "base-deklarasjonen":

Den norske regjering vil ikke tiltre noen overenskomst med andre stater som innebærer forpliktelser for Norge til å åpne baser for fremmede makters stridskrefter på norsk territorium så lenge Norge ikke er angrepet eller utsatt for trusler om angrep.³⁷³

Selve problemstillingen var ikke ny for regjeringen. Den hadde vært tatt opp med amerikanerne senest i slutten av desember 1948. Det ble da bekreftet at spørsmålet om baser på norsk jord ikke var aktuelt fra amerikansk side, og at det heller ikke var slike bindinger i paktutkastet.³⁷⁴ Selve basestandpunktet var neppe kontroversielt i 1949, og både den indre kretsen av politikere og tjenestemenn som utformet erklæringen, mente den bygde på en innenrikspolitisk konsensus.³⁷⁵

Allerede 5. februar kom den sovjetiske regjeringen med en oppfølging til det norske svaret av 1. februar. Denne sovjetiske erklæringen hadde en lengre argumenterende innledning om Atlanterhavspaktens aggressive målsettinger, mens de konkrete innvendingene gikk på baseerklæringen, og kan først og fremst oppfattes som et forsøk på å få presisert den norske erklæringen. Russerne opplyste av de tok den norske erklæringen til etterretning, men at de betraktet den som utilstrekkelig.

Sovjetsamveldets regjering kan ikke forbigå det forhold at den norske regjering ikke avga noe klart svar på den sovjetiske regjeringens spørsmål om hvorvidt Norges tilslutning til Atlanterhavsunionen vil føre til at det påtar seg forpliktelser med hensyn til opprettelsen av luftmilitære eller sjømilitære baser på Norges territorium. Imidlertid er det en kjent sak at innføringen av små stater i denne Union har nettopp dette mål - benyttelsen³⁷⁶ av deres territorium for opprettelsen av slike baser, noe som i dette tilfelle er av spesiell betydning for Sovjetsamveldet i og med at Norge og Sovjetsamveldet har en felles grense.³⁷⁷

Selv om den sovjetiske motstanden mot norsk deltagelse i Atlanterhavspakten var kategorisk, bekreftet argumentasjonen i basespørsmålet at sovjetregjeringen erkjente de faktiske forhold: at Norge aktet å slutte seg til Atlanterhavspakten. Sovjetunionen var henvist til å argumentere for sin sekundærposisjon, og gjøre den norske forsikringen om at Vestmaktene ikke fikk etablere baser på norsk territorium så absolutt som mulig. Det store ankepunktet i erklæringen sett fra russernes side, var det norske forbeholdet om at regjeringen ikke ville tillate at det ble åpnet baser for

fremmede stridsmakter på norsk territorium "så lenge Norge ikke blir offer for angrep eller trusel om angrep". Fra sovjetisk side ble det norske svaret utledet som om det var tilstrekkelig at noen

provokatoriske rykter eller hurtig sammenkokte falsknerier om at Norge trues av angrep kommer i omløp til at den norske regjering, til enhver tid, inklusiv den nåværende fredstid, stiller Norges territorium til disposisjon for fremmede makters krigsbaser og militære styrker.

Sovjetregjeringen mente det skinte gjennom i den norske erklæringen en antydning om at trusselen om angrep kunne skrive seg fra sovjetisk side. Russerne avviste naturlig nok en slik antydning, men tilbød Norge å slutte en ikke-angrepspakt for å fjerne enhver tvil om Sovjetunionens hensikter. Dette kan ha vært et propagandaframstøt i Øst-Vest konflikten for å vise Sovjetunionens fredelige hensikter. Det er imidlertid vel så sannsynlig at forslaget var alvorlig ment og at det var en del av et sovjetisk forhandlings-utspill. Sovjetunionen tilbød en ikke-angrepspakt mot at Norge fjernet den innebygde sikkerhetsventilen i den norske erklæringen som under gitte omstendigheter tillot fremmede baser på norsk territorium i fredstid. VSB-pakter og ikke-angrepspakter var en del av det sovjetiske diplomatiske repertoar som hadde vært benyttet med hell tidligere. Sett fra sovjetisk side ville en ikke-angrepspakt med Norge rive grunnen under den norske muligheten til å etablere fremmede baser under påskudd av at landet var utsatt for trusler om angrep fra Sovjetunionen.

I det politiske miljøet i Norge var det en generell motstand mot inngåelsen av en slik pakt. Selv Jakob Friis uttalte seg svært forbeholdent om det sovjetiske forslaget i en samtale med Loginov den 14. februar.³⁷⁸ Han mente imidlertid det burde gjøres forsøk på å gjenopplive Integritetsstraktaten av 2. november 1907, og han tilbød seg å være et mellomledd mellom den utenrikspolitiske opposisjonen i Arbeiderpartiet³⁷⁹ og den sovjetiske regjeringen.

Den sovjetiske pressen var meget indignert over den nordiske, britiske og amerikanske presses reaksjoner på forslaget om en ikke-angrepspakt. I

følge *Novoje Vremja* 16. februar forsøkte disse presseorganene "hårdnakket å bevise den helt vanvittige tanke at å underskrive en ikke-angrepspakt er det samme som å avfyre det første skudd".³⁸⁰

Den norske regjeringen overleverte sitt svar den 3. mars. Der ble baseerklæringen gjentatt på "den mest kategoriske måte", uten at det ble gitt noen innrømmelser i forhold til sovjetregjeringens kritikk. Regjeringen bekreftet at Norge var fast bestemt på å slutte seg til Atlanterhavspakten. Samtidig ble forslaget om en ikke-angrepspakt avvist ved å hevde at dette var ivaretatt i De forente nasjoners charter.³⁸¹

Det var sterk misnøye med det norske svaret i MID. Et nytt sovjetisk tilsvare ble raskt utarbeidet og oversendt Stalin for godkjenning.³⁸² Det ble imidlertid aldri overlevert til den norske regjeringen. Stalins begrunnelse for å avvise noteutkastet er ikke kjent. Mest sannsynlig var det to komplementære årsaker til at noteutkastet ble stoppet. For det første var det ingen saklig grunn til å tro at Norge ville endre standpunkt som følge av enda en sovjetisk note som var nærmest identisk med de to foregående. Noteutvekslingen var fra sovjetisk side i ferd med å utarte seg til en polemisk debatt hvor hovedpoenget var å påpeke de indre motsetningene i motpartens argumentasjon. I MIDs utkast ble det blant annet påstått at Norge i sin argumentasjon for å avvise en ikke-angrepspakt implisitt hadde hevdet at De forente nasjoner hadde tilstrekkelig styrke og autoritet til å forebygge en krig, og dermed skulle en ikke-angrepspakt være overflødig.³⁸³ Samtidig hadde Norge til hensikt å slutte seg til Atlanterhavspakten nettopp fordi De forente nasjoner ikke hadde tilstrekkelig styrke til å sikre freden. "Selvmotsigelsen og kunstigheten i dette resonnementet er helt åpenbar", konkluderte MID.

Utkastet til note inneholdt også et forsterket angrep på norsk basepolitikk. Baseerklæringen ble utlagt som om fremmede makter kunne etablere baser på norsk territorium "når som helst" (v ljuboje vremja). Det ble presisert at etablering av slike baser i nærheten av den sovjetiske grensen ville være en trussel mot Sovjetunionens sikkerhet, og at sovjetregjeringen ikke kunne stille seg likegyldig til en slik situasjon. Notene konkluderte med

at sovjetregjeringen ikke anså det norske svaret av 3. mars for tilfredsstillende.

Stalin må ha ansett det lite sannsynlig at Norge ved hjelp av en repeterende argumentasjon kunne overtales til å stå utenfor Atlanterhavspakten eller endre sitt basestandpunkt. Det norske svaret var neppe tilfredsstillende for Stalin, men sannsynligvis innså han at det var det beste svaret Sovjetunionen kunne forvente å oppnå.

Den andre mulige forklaringen på at noten aldri ble overlevert norske myndigheter, er at Molotov på dette tidspunktet ikke hadde nok politisk tyngde til å drive gjennom en sak, som i utgangspunktet stod svakt i Politbyrået eller hos Stalin.³⁸⁴ Molotov, som hadde ledet MID under de forberedende arbeidene og ved overleveringen av de sovjetiske notene, var åpenbart sterkt svekket politisk på dette tidspunktet. Den 4. mars ble han erstattet som utenriksminister av Vysjinskij på et møte i Politbyrået.³⁸⁵ Vysjinskij fikk ikke plass i Politbyrået, mens Molotov beholdt sin plass. Molotov ble aktivt benyttet av Vysjinskij som rådgiver i utenrikspolitiske spørsmål. Sannsynligvis var Molotov også aktivt med i utformingen av det siste noteutkastet. Skifte av utenriksminister var imidlertid det første åpne signalet om at Molotov var i en politisk og personlig krise i forholdet til Stalin.³⁸⁶ Som tidligere vist hadde Molotov i februar anbefalt overfor Stalin at Sovjetunionen skulle si opp Ålesundskonsesjonen.³⁸⁷ Det ble imidlertid ikke overlevert noen note til norske myndigheter, noe som indikerer at Molotovs gjennomslagskraft overfor Stalin var redusert.

Når ledelsen i MID valgte å legge fram utkast til enda en note, kan forklaringen selvsagt være at de trodde det ville være mulig å oppnå en mer forpliktende basegaranti fra Norge. En annen forklaring kan finnes i det særegne psykologiske miljøet som hersket i det sovjetiske beslutnings-systemet: det var tryggere å være pågående overfor Vesten enn å argumentere for at det som var oppnådd tross alt var det mest realistiske man kunne håpe å oppnå. Denne holdningen ble neppe svekket hos Molotov eller hans medarbeidere av signalene om at den mangeårige utenriksministeren og nummer to etter Stalin i det sovjetiske hierarkiet nå så ut til å bevege seg på kanten av avgrunnen.

Oppsummering

Tilhengerne av et nordisk forsvarsforbund gikk ut fra at det var lettere å føre en aktiv fredspolitik (formidler- og meklerpolitikk) innenfor et nøytralt forbund.³⁸⁸ Det forutsatte at stormaktene oppfattet forbundet som uavhengig. Sovjetunionen hadde imidlertid før de nordiske forhandlingene kom i gang vurdert nordisk samarbeid som en forgrening av et større vestlig samarbeid, og det er ingenting som tyder på at Sovjetregjeringen revurderte det synet mens de nordiske forhandlingene pågikk.

De innledende skandinaviske forhandlingene kom i etterdønningene av omveltningene i Tsjekkoslovakia og det sovjetiske paktilbudet til Finland. Disse hendelsene medvirket til en kraftig konfrontasjon med kommunistene i Norge. Hovedankepunktet var kommunistenes forhold til Sovjetunionen. Det politiske oppgjøret i Norge ble derfor av ambassaden i Oslo opplevd som både et direkte og indirekte angrep på Sovjetunionen, og mye av den indrepolitiske konflikten uforsonlighet ble tatt opp i de sovjetiske analysene av norsk utenrikspolitikk. Dette var spesielt tydelig i biografiene over Gerhardsen og Lange, som ambassaden produserte denne sommeren. Statsministeren ble vurdert som koordinatoren bak de antikommunistiske kampanjene i Norge og Skandinavia. Sammen med utenriksministeren ble han sett på som en uforsonlig antikommunist og tilhenger av en sterkt antisovjetisk utenrikspolitikk. Dette var symptomatisk for den sovjetiske vurderingen av norsk utenrikspolitikk høsten 1948, da de skandinaviske forhandlingene startet for alvor. Denne vurderingen av norsk utenrikspolitikk bidro til å sementere et allerede temmelig fastlåst syn på et nøytralt skandinavisk forbund. Skulle den politiske ledelsen i Moskva i utgangspunktet ha vurdert et slikt forbund som et akseptabelt alternativ, må rapportene fra ambassaden i Oslo ha overbevist dem om at et nøytralt forbund var helt urealistisk. Det var derfor heller ingen grunn til å forvente at russerne ville være opptatt av nyanser i de skandinaviske standpunktene og signalisere støtte til det ene eller andre synet på utformingen av et nordisk forbund. Den løsningen russerne sannsynligvis mente de kunne

håpe på, og som de implisitt argumenterte for, var isolert svensk nøytralitet, mens Norge og Danmark var avskrevet.

Da Norge ble medlem av Atlanterhavspakten, var det på mange måter en bekreftelse på en utvikling det sovjetiske Norges-diplomatiet hadde beskrevet i sine rapporter de foregående år. I flere rapporter var norsk medlemskap i en vestlig forsvarsblokk forskuttert før forhandlingene om medlemskap offisielt kom i gang. Da sovjetregjeringen bestemte seg for å protestere mot norsk medlemskap i Atlanterhavspakten, konsentrerte den seg derfor om å forhindre mulige praktiske konsekvenser av medlemskapet: etablering av fremmede baser på norsk territorium. Sovjetisk bekymring for at Vestmaktene skulle etablere militære baser i Norge hadde flere ganger kommet til uttrykk i sovjetisk presse og i analyser fra MID i årene etter krigen. Jeg har hevdet at den samme bekymringen styrte sovjetisk Svalbard-politikk etter at det norske Stortinget avviste forslaget om fellesstyre over Svalbard. Sovjetregjeringen falt tilbake på "nektelsespolitikken" som et akseptabelt alternativ: det var viktigere å nekte motparten og etablere seg militært på Svalbard enn selv å etablere seg der. Det kan se ut som om noe av det samme resonnementet lå bak russernes håndtering av Norges tilslutning til Atlanterhavspakten. Russerne innså tidlig at de ikke kunne forhindre norsk medlemskap i Atlanterhavspakten, og fulgte i stedet en alternativ, men mer realistisk målsetting: å nekte Vestmaktene og etablere militære baser på norsk territorium. Utenriksminister Lange hadde i samtaler med russerne uttalt at regjeringen ikke ønsket fremmede baser på norsk jord. Det kan synes som om sovjetregjeringens noter om Atlanterhavspakten og basespørsmålet først og fremst hadde til hensikt å få en mest mulig forpliktende erklæring fra den norske regjeringen om at den ikke ville tillate fremmede baser på norsk territorium. Det var en strategi sovjetregjeringen i stor grad lyktes med.

Avslutning

I studien har jeg funnet det hensiktsmessig å skille sovjetisk politikk i Nordområdene fra den generelle politikken overfor Norge. Sovjetunionens politikk i Nordområdene var preget av relativt klare ambisjoner som kan spores tilbake til 1920-tallet. Politikken overfor det øvrige Norge var derimot famlende. En klar sovjetisk politikk utkrystalliserte seg ikke før ved årsskiftet 1948-1949. Katalysatoren var forventningen om at Norge ville bli med i den kommende Atlanterhavspakten.

De sovjetiske utspillene i Nordområdene i perioden 1944-1947 var på den ene side et uttrykk for kontinuitet i sovjetisk politikk, og på den annen side et behov for å løse et militært problem aktualisert av erfaringene fra Den annen verdenskrig og den teknologiske utvikling. Fellesstyretanken kan spores tilbake til forhandlingene i 1909/1910 til 1914 om myndighetsutøvelse på Spitsbergen. Russerne støttet da det svenske forslaget om norsk-svensk-russisk fellesstyre over øygruppen.³⁸⁹ På 1920-tallet utkrystalliserte det seg en sovjetisk politikk i Nordområdene, som var et samspill mellom å utvide eget territorium og nekte andre makter adgang. I mellomkrigstiden ble denne politikken ført i området øst for sektorlinjen, og den var først og fremst styrt av økonomiske hensyn. Under og etter Den annen verdenskrig var militære argumenter drivkraften bak den sovjetiske politikken, og fokus ble flyttet lenger vest i Barentshavet.

De militære argumentene kom tydeligst fram i Molotovs forslag om fellesstyre på Svalbard, og i de interne vurderingene i NKID og generalstaben om flytting av den sovjetisk-norske grensen og etablering av baser på Svalbard og i Nord-Norge. Den interne sovjetiske saksgangen viser at det først og fremst var et lokalt, militært problem som skulle finne sin løsning ved hjelp av disse forslagene. Krigshandlingene og den teknologiske utvikling hadde overbevist diplomatene i NKID og offiserene i generalstaben om den militærstrategiske betydningen av Nordvest-Russlands tilstøtende hav-

og landområder. Målet var å sikre inn- og utseilingen til Nordvest-Russland, og kontrollere tilstrekkelig forterreng for et effektivt dybdeforsvar av de militære basene på Kola.

Den sovjetiske militære interessen for Nordområdene kan også settes inn i en større strategisk sammenheng, og sees som et motstykke til den tilsvarende amerikanske interessen for dette området. Amerikanerne så tidlig for seg et gjennombrudd for polarstrategien, med baser i Atlanterhavet og i arktiske områder. Dette lot seg imidlertid ikke gjennomføre på 1940-tallet, blant annet fordi flyvåpenet ikke mestret de klimatiske forholdene i nord. Svalbards potensiale gjorde imidlertid at den amerikanske og britiske militære ledelse anbefalte en nektelsespolitikk overfor Sovjetunionen. Vestmaktene hadde ikke selv noe uttalt ønske om å etablere seg militært på øygruppen. Deres målsetting var først og fremst å forhindre at russerne etablerte seg der. Det kan se ut som russerne hadde en tilsvarende nektelseslinje som sekundærposisjon hvis Svalbard-forhandlingene med Norge skulle mislykkes. Etter at Stortinget hadde avvist forslaget om sovjetisk-norsk fellesstyre, ble det i MID nettopp argumentert for at Sovjetregjeringen burde konsentrere seg om å forhindre at USA forrykket balansen til sin fordel i Arktis. Norske myndigheter inntok en imøtekommende holdning til russernes spesielle posisjon på Svalbard, samtidig som Norge forsøkte strengt å etterleve demilitariseringsklausulen. Sovjetregjeringen kunne dermed nøye seg med å føre en nektelsespolitikk i området, og den hadde likevel oppnådd den fremskutte sikkerhetssonen for å skjermes mot ytre farer som NKID og generalstaben hadde argumentert for.

Mens sovjetisk politikk i Nordområdene var preget av kontinuitet, hadde ikke Sovjetunionen meislet ut en klar politikk overfor Norge ved krigens slutt. Uttalelser under krigen fra sovjetiske myndigheter og interne vurderinger gjort både i MID og av den militære ledelse, kan tyde på at Sovjetunionen verken hadde en klar oppfatning eller strategi for hvor Norge burde plasseres i den europeiske etterkrigsorden. Stalin ga i enkelte sammenhenger tidlig under krigen uttrykk for at Sovjetunionen ikke hadde ambisjoner om å oppnå eksklusiv politisk innflytelse i Norge. I en samtale med Eden ved juletid i 1941, sa Stalin at han ikke ville motsette seg at

Storbritannia fikk flåtebasert i Norge. En måned senere ble President Roosevelts utspill om en mulig sovjetisk frihavn i Norge kategorisk avvist av Sovjet-myndighetene. Interne vurderinger i MID foretatt i 1944-1945 antyder imidlertid at uttalelsene om britiske flåtebasert i Norge og avvisningen av forslaget om en sovjetisk frihavn ikke kan tolkes som et uttrykk for at Sovjetunionen ikke ønsket innflytelse eller en form for kontroll over Norge etter krigen. Enkelte av de interne vurderingene plasserte tvert i mot Norge, eller deler av Norge innenfor en sovjetisk innflytelsessfære. I forbindelse med det sovjetiske arbeidet om tyske kapitulasjonsbetingelser antydet viseutenrikskommisær Majskij, sammen flere fremtredende sovjetiske militære ledere, en deling av Norge i et sovjetisk og et vestlig ansvarsområde. Viseutenrikskommisær Litvinov, som ledet "Kommisjonen for forberedelse av fredstraktatene og etterkrigsordningen", leverte en rapport i november 1944 og en i januar 1945 der Norge ble plassert henholdsvis innenfor en nøytral sone og innenfor en sovjetisk interessesfære.

Fraværet av en klart definert sovjetisk politikk overfor Norge preget også de to første etterkrigsårene. Dette kom blant annet til uttrykk ved at analyser og anbefalinger fra det sovjetiske Norges-diplomatiet fremsto som famlende og sprikende. De mest ytterliggående anbefalingene støtter opp under inntrykket av at russerne hadde ambisjoner om utstrakt innflytelse i Norge. Det gjelder spesielt ambassadør Kuznetsovs relativt omfattende forslag fra 1946 om militært samarbeid mellom Sovjetunionen og Norge, og forslag fra 5. europeiske avdeling i 1946-1947 om en allianse og vennskapsavtale mellom de to nabolandene. De såkalte VSB-avtalene var et vesentlig virkemiddel sovjetregjeringen benyttet for å oppnå og befeste kontroll over klientstater.

De sovjetiske diplomatenes anbefalinger for å oppnå innflytelse i Norge ble gradvis mindre ambisiøse. Det er ikke registrert noen forslag fra MID eller ambassaden om militært samarbeid mellom Sovjetunionen og Norge etter våren 1947. Etterhvert ble det også et bedre samsvar mellom de forskjellige forslagene fra ambassaden og 5. europeiske avdeling, og det som faktisk ble sovjetisk politikk overfor Norge. Ved siden av gjengange-

ren, nemlig avvisning av ethvert tilløp til nordisk samarbeid, var det tre større saker som opptok russerne i 1947-1948. Det var Marshall-planen, Norges opptreden ved De forente nasjoners andre sesjon høsten 1947, og Bevin-planen. Diplomatenes målsetting ble å holde Norge utenfor det som ble oppfattet som to betydningsfulle forsøk på vestlig institusjonsbygging ledet av USA og Storbritannia: Marshall-planen og Bevin-planen. Russerne valgte ulik tilnærming i de to tilfellene.

Russerne valgte en forsiktig fremgangsmåte i forbindelse med Marshall-planen. De var kritiske til norsk deltagelse i planen, men i stedet for ensidig å fordømme norsk deltagelse valgte russerne å uttrykke støtte til de forbeholdene den norske regjeringen innledningsvis stilte for å delta i planen. Marshall-planen generelt ble kritisert, mens de norske forbeholdene ble positivt mottatt. MID la opp til en mer bestemt politikk overfor Norge i forbindelse med Bevin-planen. Deres fremgangsmåte med kun å støtte de norske forsøkene på å unngå for tette bindinger til USA hadde mislyktes. Støtte og oppmuntring ble nå erstattet med advarsler. Den politiske ledelsen i MID bestemte at ambassadør Afanasjev skulle gi en muntlig erklæring til utenriksminister Lange der det ble presisert at Sovjetunionen ville oppfatte norsk tilslutning til en vestlig blokk (Bevin-planen) som en uvennlig handling. Det ble imidlertid ikke overlevert noen erklæring til norske myndigheter. Mest sannsynlig førte de vestlige reaksjonene på omveltningene i Tsjekkoslovakia og Stalins paktforslag til Paasikivi til at MID fant det uklokt å komme med en advarsel til Norge.

Da russerne ble overbevist om at Norge ville søke tilslutning til Atlanterhavspakten som var i emning, bestemte de seg igjen for å overlevere en erklæring til den norske regjering. Forarbeidene til den sovjetiske noten, som ble overlevert Utenriksdepartementet 29. januar 1949, og de interne vurderingene ved ambassaden i Oslo og i MID, viser at russerne neppe hadde forhåpninger om å hindre et norsk medlemskap i Atlanterhavspakten. Målsettingen med det sovjetiske utspillet var først og fremst å hindre en mulig etablering av fremmede baser i Norge. Mens russerne ikke trodde de kunne endre den norske regjeringens beslutning om medlemskap i Atlanterhavspakten, var det i MID et visst inntrykk av at den norske

regjering ville ta hensyn til Sovjetunionens interesser i basespørsmålet. Den sovjetiske erklæringen var sannsynligvis et forsøk på oppnå en offisiell og entydig forsikring fra den norske regjering om at den ville nekte fremmede makter baser på norsk territorium.

Norges tilslutning til Atlanterhavspakten var på mange måter resultatet av den norske sikkerhetspolitiske omvurderingsprosess som hadde pågått siden høsten 1947. Det sovjetiske forsøket på å påvirke Norges betingelser for medlemskap i Atlanterhavspakten, var på lignende vis endestasjonen på de første etterkrigsårenes famlende tilnærming til hvordan det sikkerhetspolitiske forholdet til Norge skulle håndteres. Sovjetregjeringen erkjente at Norge kom til å bli medlem av Atlanterhavspakten, og valgte å følge en nektelsespolitikk lik den Sovjetunionen allerede fulgte i Nordområdene. Den norske baseerklæringen ble brekkstangen som skulle forhindre fremmede baser i Norge, og russerne vaktet nøye at Norge overholdt erklæringen.³⁹⁰

Det kan se ut som om sovjetisk politikk overfor Norge ble utøvd i skjæringspunktet mellom det som på den ene siden var sovjetiske interesser og målsetninger, og på den annen side de begrensninger den lokale og den internasjonale situasjonen la på Sovjetunionens muligheter til å realisere sine primære målsetninger.³⁹¹ Det mest vidtrekkende sovjetiske utspillet, forslaget om fellesstyre på Svalbard, kom mens sovjetiske styrker stod i Finnmark og den norske regjering var i eksil i London. De maktpolitiske forhold var gunstige for Sovjetunionen. Da sovjetregjeringen kom tilbake til Svalbard-spørsmålet i 1946, var både den lokale og den internasjonale situasjonen endret. Sovjetiske styrker var ute av Finnmark, og den norske regjeringen var igjen på norsk jord. Det var også tegn til at Vestmaktene viste større interesse for Svalbard. Sovjetiske muligheter for å øve press overfor Norge var langt mindre enn i 1944-1945. Den norske handlefriheten var blitt større, og Stortinget kunne avvise tanken om sovjetisk-norsk fellesstyre på Svalbard.

Det er ingen indikasjoner på at sovjetregjeringens interesser eller ambisjoner vedrørende Svalbard hadde endret seg fra 1944/1945 til 1946. Det var endrede rammebetingelser som førte til at Sovjetunionen måtte nøye seg med å forfølge en nektelsespolitikk i Nordområdene. Sovjetiske interes-

ser var sannsynligvis konstante, men ytre forhold medførte en tilpasning av politikken. Var det ikke mulig å få gjennomslag for primærposisjonen, skiftet sovjetregjeringen strategi og satset på en sekundærposisjon.³⁹² Den samme politiske tilnærmingen overfor Norge kom også til uttrykk i forbindelse med det forestående medlemskapet i Atlanterhavspakten. I ambassadens rapporter, internt i MID og i sovjetisk presse ble det i hele perioden argumentert mot norsk medlemskap i en vestblokk. Da spørsmålet om norsk medlemskap i Atlanterhavspakten ble aktualisert høsten 1948, innså imidlertid sovjetregjeringen at den ikke hadde mulighet til å forhindre et norsk medlemskap. Sovjetunionens primærposisjon hadde hele tiden vært å holde Norge utenfor en vestblokk, men betingelsene var ikke tilstede for å oppnå den målsettingen. Sovjetregjeringen tilpasset derfor sin politikk til rammebetingelsene, og forfulgte sin sekundærposisjon: Å nekte Vestmaktene å etablere militære baser på norsk territorium.

Litteraturliste

- Adelman, J.R. og Palmieri, D.A., *The Dynamics of Soviet Foreign Policy*, Harper & Row, New York, 1989.
- Adomeit, H., *Soviet Risk-Taking and Crisis Behaviour. A Theoretical and Empirical Analysis*, George Allen & Unwin, London 1982.
- Allison, R., *Finlands Relations With The Soviet Union 1944-84*, St. Antony's, London 1985.
- Berg, R., *Norge på egenhånd 1905-1920*, i Norsk utenrikspolitikk historie, bind 2, Universitetsforlaget, Oslo, 1995.
- Blidberg, K., "Jus good friends. Nordic Social Democracy and Security Policy 1945-50", *Forsvarsstudier* 5/1987.
- Borgersrud, L., *Wollweber-organisasjonen i Norge*, upublisert avhandling for den filosofiske doktorgraden, Universitetet i Oslo, 1994.
- Chuev, F. and Resis, A., *Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics. Conversations with Felix Chuev*, Ivan R. Dee, Chicago 1993.
- Conquest, R., *Stalin - Breaker of Nations*, Weidenfeld & Nicholson, London 1991.
- Craig Nation, R., *Black Earth, Red Star. A History of Soviet Security Policy 1917-1991*, Cornell University Press, London 1992.
- Dau, M., *Danmark og Sovjetunionen 1944-1949*, Munksgaard, København 1969.
- Eriksen, K.E., *DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948-49*, Universitetsforlaget, Oslo 1972.
- Eriksen, K.E., "Norge i det vestlige samarbeid", i Bergh, T. og Pharo, H. (red.), *Vekst og Velstand*, Universitetsforlaget, Oslo 1981.
- Eriksen, K.E., "Storbritannia og baseproblematikken i Norden 1945-1947", *Forsvarsstudier*, årbok for Forsvarshistorisk forskningscenter, Forsvarets høyskole 1981.
- Eriksen, K.E., "Svalbardspørsmålet fra krig til kald krig", i Bergh, T. og Pharo, H.Ø. (red.), *Historiker og Veileder, Festskrift til Jakob Sverdrup*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1989.

- Fleron, F.J., Hoffman, E.P. og Laird, R., (red.), *Soviet Foreign Policy. Classic and Contemporary Issues*, Aldine de Gruyter, New York 1991.
- Fiedler, H., *Der Sowjetische neutralitätsbegriff in Theorie und Praxis*, Köln 1959.
- Getty, J.A., og W. Chase, W., "Patterns of repression among the Soviet elite in the late 1930s: A biographical approach", i J.A. Getty og R.T. Manning (red.), New York 1993.
- Getty, J.A. og Manning, R.T. (red.), *Stalinist terror. New perspectives*, Cambridge University Press, New York 1993.
- Hetland, T.M., *Sovjetunionen og norsk tryggingspolitikk 1948-1959*, upublisert hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1983.
- Hoffmann, E.P., "Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev", i Fleron et al. 1991.
- Holtsmark, S.G., Mellom "russerfrykt" og "brobygging". Sovjetunionen i norsk utenrikspolitikk 1940-1945, upublisert hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1988.
- Holtsmark, S.G. og Kristiansen, T., "En nordisk illusjon? Norge og militært samarbeid i Nord 1918-1940", *Forsvarstudier* 6/1991
- Holtsmark, S.G., "Enemy springboard or benevolent buffer? Soviet attitudes to Nordic cooperation 1920-1955", *Forsvarsstudier* 6/1992.
- Holtsmark, S.G., "A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920-1953", *Forsvarsstudier* 7/1993.
- Holtsmark, S.G. (red.), *Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, Cappelen, Oslo 1995.
- Hunt, R.N.C., Sharp, S.L. og Lowental, R., "Ideology and Power Politics: A Symposium", i Fleron et al. 1991.
- Jensen, B., *Tryk og Tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. verdenskrig*, Gyldendal, Viborg 1987.
- Kennan, G. F., (X), "The sources of Soviet conduct", første gang trykket i *Foreign affairs*, juli 1947, gjengitt i Fleron et al. 1991.
- Korobotsjkin, M. L., "Soviet Policy Toward Finland and Norway 1947-1949", i *Scandinavian Journal of History*, nr 20, 1995.

- Krane, G., "Nordisk samarbeid i sovjetisk fortolkning", *Internasjonal Politikk*, nr 4, 1954
- Lange, H., *Norsk utenrikspolitikk siden 1945*, Tanum, Oslo 1952.
- Lange, H., *Norges vei til NATO*, Oslo 1966.
- Labeledz, L., "Ideology and Soviet Foreign Policy", *Adelphi Papers*, nr. 151, 1979.
- Laufer, J., "Die UdSSR und die Zoneneinteilung Deutschlands", upublisert "paper", Potsdam 1994.
- Lenin, V.I., *Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium*, Forlaget Ny Dag, Oslo 1969.
- Lie, T., *Hjemover*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1958.
- Light, M., *The Soviet Theory of International Relations*, Wheatsheaf books, Brighton 1988.
- Lundestad, G., *America, Scandinavia, and the Cold War 1945-1949*, Universitetsforlaget, Oslo 1980.
- Lægereid, P. og Olsen, J.P., *Byråkrati og beslutninger*, Universitetsforlaget, Bergen 1978.
- Manninen, O., *Soviet aims in the Northern Countries in 1939-1945*. Foredrag presentert 19. september 1996 på Institutt for forsvarstudiers seminar om nordisk-sovjetiske forhold.
- Mastny, V., *Russia's Road to the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1979.
- Miner, S.M., "His Master's Voice: Viacheslav Mikhailovich Molotov as Stalin's Foreign Commissar", i Craig, G.A. og Loewenheim, F.L. (red.), *The Diplomats 1939-1979*, Princeton 1994.
- Mitchell, D.W., *A History of Russian and Soviet Sea Power*, Andre Deutsch, London 1974.
- Morris, E., *The Russian Navy: Myth and Reality*, Hamish Hamilton, London 1977.
- Narisinsky, M., "Soviet Foreign Policy and the Origins of the Cold War", i Gabriel Gorodetsky (ed.), *Soviet Foreign Policy 1917-1991. A Retrospective*, Frank Cass, London 1994.

- Nogee, J.C. og Donaldson, R.H., *Soviet Foreign Policy Since World War II*, Pergamon Press, New York 1988.
- Petersson, B., *The Soviet Union and Peacetime Neutrality in Europe. A Study of Soviet Political Language*, MH Publishing, Göteborg 1990.
- Petersson, B., *Med Moskvas Ögon. Bedomningar av svensk uterikspolitik under Stalin og Chrusjtjov*, Arena, Smedjebacken 1994.
- Petsjatnov, V., *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post War Relations with the United States and Great Britain*. Working paper no 13, The Woodrow Wilson Center, Washington, juli 1995.
- Pharo, H.Ø., "Bridgebuilding and Reconstruction. Norway faces the Marshall plan", *Scandinavian Journal of History*, nr. 1, 1976.
- Procacci, G. (red.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, Milano 1994.
- Radzinsky, E., *Stalin*, Hodder & Stoughton, London 1996.
- Riste, O., "Londonregjeringa". *Norge i krigsalliansen 1940-1945*, bind I-II, Det norske samlaget, Oslo 1973-1979.
- Riste, O., "Svalbard-krisen 1944-1945", *Forsvarsstudier*, årbok for Forsvarshistorisk forskningsenter, Forsvarets Høgskole, 1981.
- Scott, H.F. og Scott, W.F., *The Armed Forces of the USSR*, Arms and Armour Press, London 1984.
- Skodvin, M., *Norden eller NATO?*, Universitetsforlaget, Oslo 1971.
- Skodvin, M., "Nordic or North Atlantic Alliance? The Postwar Scandinavian Security Debate", *Forsvarstudier* 3/1990.
- Statens offentliga utredningar, 1994:11, Had there been a war... Preparations for reception of military assistance 1949-1969. Report of the Commission on Neutrality Policy, Stockholm 1994.
- Stenersen, Ø., "Venstrekreftene i norsk politikk", i Bergh, T. og Pharo H.Ø. (red.), *Vekst og Velstand*, Universitetsforlaget, Oslo 1981.
- Sverdrup, J., *Inn i storpolitikken, 1940-1949*, i *Norsk utenrikspolitikk historie*, Bind IV, Universitetsforlaget, Oslo 1996 (utkast).
- Tamnes, R., "Svalbard mellom Øst og Vest. Kald Krig og lavspenning i nord 1947-1953". *Forsvarstudier* 4/1987

- Tamnes, R., "Svalbard og stormaktene. Fra ingenmannsland til kald krig 1870-1953", *Forsvarstudier* 7/1991
- Tamnes, R., *The United States and the Cold War in the High North*, ad Notam, Oslo 1991.
- Törnudd, K., *Soviet Attitudes towards Non-Military Regional Cooperation*, Helsinki 1961.
- Turner, H., *Britain, The United States and Scandinavian Security Problems 1945-1949*, upublisert doktoravhandling, University of Aberdeen, 1982.
- Udgaard, N.M., *Great Power Politics and Norwegian Foreign Policy*, Universitetsforlaget, Oslo 1973.
- Ulam, A., *Expansion and Coexistence. Soviet Foreign Policy 1917-1973*, Praeger/HRW, New York 1973.
- Valle, K., *En oversikt over konfliktene mellom Norge og Russland om selfangsten i Østisen i tidsrommet 1893 - 1926*, upublisert magisteravhandling i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 1957.
- Vital, D., *The Inequality of States. A Study of Small Powers in International Relations*, Clarendon Press, Oxford 1967.
- Volkogonov, D., *Stalin. Triumph and Tragedy*, Weidenfeld & Nicolson, London 1991.
- Wahlbäck, K. og Blidberg, K., *Samråd i Kristid. Protokoll från den Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommité 1932-1946*, Stockholm 1986.
- Wohlforth, W.C., *The Elusive Balance*, Cornell University Press, London 1993.
- Zubok, V. og Pleshakov, C., *Inside The Kremlin's Cold War, From Stalin to Krushchev*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1996.

Noter

¹ Begrepet nøytralitet og den russiske tolkingen av det er nærmere drøftet på s. 116.

² Sven G. Holtsmark, «Enemy springboard or benevolent buffer? Soviet attitudes to Nordic cooperation, 1920-1955», *Forsvarsstudier* 6/1992, s. 77, note 1.

³ Sovjetiske myndigheter trakk sjelden Finland inn i sine vurderinger av norsk eller nordisk politikk i perioden 1945-1949. Unntaket er enkelte anklager i 1945 mot svensk Norden-politikk, der det ble hevdet at Sverige forsøkte å legge Finland under sin innflytelse. Bo Petersson, *Med Moskvas Ögon. Bedomningar av svensk utenrikspolitikk under Stalin og Chrusjtjov*, Smedjebacken 1994, s 78-79; se også Maksim L. Korobotsjkins artikkel «Soviet Policy Toward Finland and Norway 1947-1949», i *Scandinavian Journal of History*, nr 20, 1995, s. 185-207.

⁴ Dmitri Volkogonov, *Stalin, Triumph and Tragedy*, London 1991.

⁵ J.A. Getty og R.T. Manning (red.), *Stalinist terror, new perspectives*, New York 1993.

⁶ William Curti Wohlforth, *The Elusive Balance*, New York 1993.

⁷ Vladislav Zubok og Constantine Pleshakov, *Inside The Kremlin's Cold War. From Stalin to Krushchev*, Cambridge, Massachusetts 1996.

⁸ Nils Morten Udgaard, *Great Power Politics and Norwegian Foreign Policy*, Oslo 1973.

⁹ Tom M. Hetland, *Sovjetunionen og norsk tryggingpolitikk 1948-1959*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1983.

¹⁰ Sven G. Holtsmark, «Enemy springboard or benevolent buffer? Soviet attitudes to Nordic cooperation 1920-1955», *Forsvarsstudier* 6/1992.

¹¹ Sven G. Holtsmark, «A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1929-1953». *Forsvarsstudier* 7/1993.

¹² Jakob Sverdrup, *Inn i storpolitikken, 1940-1949*, i *Norsk utenrikspolitikk historie*, Bind IV, Oslo 1996.

¹³ Korobotsjkin 1995.

¹⁴ Petersson 1994, s. 80.

¹⁵ Mary Dau, *Danmark og Sovjetunionen 1944-1949*, København 1969; Bent Jensen, *Tryk og Tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. verdenskrig*, Viborg 1987.

¹⁶ Adelman og Palmieri hevder at sovjetiske beslutningsprosesser har vært et forsømt forskningsfelt i hele Sovjet-perioden. Jonathan R. Adelman og Deborah A. Palmieri, *The Dynamics of Soviet Foreign Policy*, New York 1989, s 308-309.

¹⁷ Joseph C. Noguee og Robert H. Donaldson, *Soviet Foreign Policy Since World War II*, New York 1988, s 49.

¹⁸ Se f.eks. Robert Conquest, *Stalin - Breaker of Nations*, London, 1991, s. 269-300; se også Edvard Radzinsky, *Stalin*, London 1996, som i stor grad er basert på nylig frigitt materiale fra russiske arkiv.

¹⁹ Adelman og Palmieri 1989, s. 308-309.

²⁰ Se Adam Ulam diskusjon om kildeproblemet i den senstalinistiske periode i Ulams *Expansion and Coexistence, Soviet Foreign Policy 1917-1973*, New York 1973, s. 409-410.

²¹ Noguee og Donaldson 1988, s. 59.

²² Assymetrien i den politiske prosessen mellom små og store stater er diskutert i David Vital, *The Inequality of States. A Study of Small Powers in International Relations*, Oxford 1967, s. 31-35; og i Holtmark 1992, s. 74-75.

²³ Sven G. Holtmark (red.), *Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, Oslo 1995, s. 13-14.

²⁴ Brev fra Politiets overvåkingstjeneste til A. Røksund, 28. august 1995. Også Lars Borgersrud er i sin doktoravhandling om Wollweber-organisasjonen i Norge vag med hensyn til hvor aktiv sovjetisk etterretningstjeneste var i Norge i perioden 1945-1949. Lars Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge*, upublisert avhandling for den filosofiske doktorgrad, Universitetet i Oslo 1994, s. 680-681, 765-766, 768-769.

²⁵ Samtlige referat av samtaler mellom nordmenn og diplomater ved den sovjetiske ambassaden i Oslo er gjennomgått.

²⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 27-28. Tsjerkasov til MID, 8. mars 1947.

²⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 8, ll. 282-284. Tsjerkasov til MID, 4. september 1946.

²⁸ Se kapittel 1.2: Kontaktnett i Norge.

²⁹ Noguee og Donaldson 1988, s. 3, 13.

³⁰ Adelman og Palmieri 1989, s. 7; Noguee and Donaldson 1988, s. 37-38. George Kennan hevdet på slutten av 1940-tallet at sovjetisk utenrikspolitikk var en interaksjon mellom marxist-leninistisk ideologi og «circumstances of power». Tredve år senere konkluderte han med at den revolusjonære marxistiske retorikken kun var et verbalt røykteppe for å skjule tradisjonell nasjonal interessepolitikk. Leopold Labedz, «Ideology and Soviet Foreign Policy», *Adelphi Papers*, nr. 151, 1979, s. 37. Kennans tilsynelatende skifte bærer nettopp preg av det var to forskjellige tidsepoker som ble drøftet, og hans endrede standpunkt kan ikke uten videre tas til innek for påstanden om at ideologi var uten betydning i formingen av sovjetisk utenrikspolitikk i den senstalinistiske perioden. Forskjellige syn på ideologiens rolle under Stalin kommer godt fram i diskusjonen «Ideology and Power

Politics: A Symposium» mellom R. N. Carew Hunt, S. L. Sharp og R. Lowental, som er gjengitt i Fredric J. Fleron jr., Erik P. Hoffman, Robbin Laird (red.), *Soviet Foreign Policy, Classic and Contemporary Issues*, New York 1991, s. 217-251. Forøvrig er ideologiens rolle i formingen av sovjetisk utenrikspolitikk drøftet i de fleste fremstillinger av sovjetisk utenrikspolitikk. Se f. eks Adam Ulam 1974, s.12-30; Noguee and Donaldson 1988, 13-42; Hannes Adomeit, *Soviet Risk-Taking and Crisis Behaviour, A Theoretical and Empirical Analysis*, London 1982, s. 328-335, eller sammendrag fra samme bok i Fleron et al., New York 1991, s. 265-273.

³¹ Per Lægred og Johan P. Olsen, *Byråkrati og beslutninger*, Bergen 1978, s 31.

³² Noguee og Donaldson 1988, s. 57.

³³ Sitert etter J.A. Getty og W. Chase, 1993, «Patterns of repression among the Soviet elite in the late 1930s: A biographical approach», i Getty og Manning (red.) 1993, s. 227-228.

³⁴ Getty og Chase 1993, s. 225-241. Det er kun medregnet tjenestemenn som døde mens de var i NKVDs varetekt.

³⁵ V. I. Lenin, *Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium*, Oslo 1969; For en sammenfatning av Lenins teori, se Wohlforth 1993, s. 34-35.

³⁶ Noguee og Donaldson, 1988, s. 23-25. Margot Light, *The Soviet Theory of International Relations*, Brighton 1988, s. 36-37.

³⁷ Wohlforth 1993, s. 90.

³⁸ Giuliano Procacci (red.), *The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano 1994, s. 225-239; Eugene Varga, en av Stalins rådgivere, hadde på samme tid tatt initiativ til en debatt om USA's ledende rolle i den kapitalistiske verden. Varga hevdet at USA's posisjon var blitt så sterk at det var i stand til sikre samhold i den vestlige verden. Wohlforth 1993, s. 77-88.

³⁹ Volkogonov 1991, s. 534.

⁴⁰ Det er snakk om den delen av ambassadens virksomhet som rapporterte til MID.

⁴¹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 51-52. Afanasjev til Molotov, 17. juli 1947; se også A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, (sidetall ikke notert). Fra samtalereferat med Hans Engen, Verdens Gang. Tsjerkasov til MID, 7. august 1947; A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 8, ll. 1, 4-12, 27-39. Afanasjev til MID, 16. mars 1948.

⁴² A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 9, ll. 38-47. Afanasjev til MID, 8. mars 1947.

⁴³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 8, ll. 158-162. Iz dnevnika 1-go Sekretarja posolskva SSSR v Norvegii, Tsjerkasova M.F., 29 april 1946.

⁴⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 189-195. Tsjerkasov til Vetrov, 31. desember 1947.

⁴⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 8, ll. 200-204. Tsjerkasov til MID, 8. juni 1946.

⁴⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 219-222. Tsjerkasov til MID, 2. desember 1947.

⁴⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 206-210, Tsjerkasov til MID, 22. november 1947.

⁴⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 38, p. 140, d. 8, ll. 100-103. Tsjerkasov til MID, 17. juli 1947.

⁴⁹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 206-210, Tsjerkasov til MID, 22. november 1947.

⁵⁰ Knut Einar Eriksen, *DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948-49*, Oslo 1972, s. 247-265.

⁵¹ Se s. 113-114.

⁵² Ved siden av UDs egne tjenestemenn, er det kun registrert at utenriksredaktør i Verdens Gang, Hans Engen, orienterte om sine samtaler med tjenestemenn fra Sovjetunionens ambassade i Oslo.

⁵³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7. Tsjerkasov med Haakon Lie, 22. februar 1948.

⁵⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 3, l. 6. Zorin til Afanasjev, 9. mars 1948. Forbudet mot å møte Haakon Lie hadde neppe sin opprinnelse i kun dette ene møte med M.F. Tsjerkasov. Lie var etterhvert, ved siden av Martin Tranmæl, den nordmann som ble omtalt som mest reaksjonær og anti-sovjetisk i ambassadens kommentarer. Samtalen i februar 1948 med Tsjerkasov var derfor sannsynligvis bare en av årsakene til at ambassadens personell ble nektet å treffe Haakon Lie.

⁵⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7, ll. 67-69. Loginov til MID, 29. mars 1948.

⁵⁶ Begrepet «Nordområdene» ble ikke benyttet i de sovjetiske diplomatiske rapportene og analysene. Det var imidlertid en klar forskjell i den sovjetiske politikken overfor Norge som helhet, og overfor den delen av Norge som er Nordvest-Russlands nærområde. Denne forskjellen skyldtes i stor grad militærstrategiske overveielser, men også næringsmessige og økonomiske forhold. «Nordområdene» vil i denne oppgaven bli brukt om Barentshavet med øyer og tilstøtende landområder. Den russiske oppfatningen av hvor stor del av Nord-Norge som hørte til det som her blir benevnt «Nordområdene» varierte. Et utkast til Vorosjilov-kommisjonen (se s. 86) antyder imidlertid at området nord for en linje mellom Tromsø til det vestligste punktet på den finsk-norske grensen passer inn i definisjonen «Nordområdene».

⁵⁷ Deler av dette kapitlet er stort sett basert på samme sovjetiske kildemateriale

som Sven G. Holtmark har benyttet i sin studie, «A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920-1953», *Forsvarsstudier* 7/1993. Noe av kapitlet ligger derfor tett opp til Holtmarks fremstilling. Norges håndtering av Svalbard-krisen er utførlig behandlet av blant annet: Olav Riste, «Svalbard-krisen 1944-1945», *Forsvarsstudier*, årbok for Forsvarshistorisk forskningsenter, Forsvarets Høgskole, 1981, s. 20-34; Knut Einar Eriksen, «Svalbardspørsmålet fra krig til kald krig», i Trond Bergh og Helge Ø. Pharo (red.), *Historiker og Veileder. Festskrift til Jakob Sverdrup*, Oslo, 1989, s. 112-162; og Rolf Tamnes, «Svalbard og stormaktene. Fra ingenmannsland til kald krig 1870-1953», *Forsvarsstudier* 7/1991, s. 45-62. For britiske og amerikanske synspunkter vises det til senere noter i kapitlet.

⁵⁸ Holtmark 1995, s. 49.

⁵⁹ Ibid., s. 63-64.

⁶⁰ Ibid., s. 75-76.

⁶¹ Ibid., s. 78.

⁶² Ibid., s. 79-80. Nordishavet er et ikke nærmere definert havområde med utgangspunkt i Nordpolen. De norsk-sovjetiske interessesmotsetningene som omtales i den norsk-sovjetiske korrespondansen er konsentrert om Barentshavet.

⁶³ Ibid., s. 145. Det ble i noten presisert at det sovjetiske kravet ikke skulle gjøres gjeldene for Svalbard.

⁶⁴ Ibid., s. 168-169.

⁶⁵ Ibid., s. 159.

⁶⁶ A.V.P.R.F., f. 05, op. 10, p. 67, d. 108, ll. 27-28. M.M. Litvinov til I.V. Stalin, ca. 30. januar 1930.

⁶⁷ A.V.P.R.F., f. 05, op. 11, p. 77, d. 75, ll. 5-6. M.M. Litvinov til I.V. Stalin, 15. januar 1931.

⁶⁸ Kåre Valle, *En oversikt over konfliktene mellom Norge og Russland om selfangsten i Østisen i tidsrommet 1893 - 1926*, upublisert magisteravhandling i statsvitenskap, Universitetet i Oslo, 1957, s. 2-3. Se også UD 36. 5/3, mappe III, del II, notat fra Selfangstkommissjonen til Fiskeridepartementet, 5. oktober 1955.

⁶⁹ A.V.P.R.F., f. 07, op. 229, p. 15, d. 245, l. 9-13. Molotov til Stalin, 10. februar 1949.

⁷⁰ UD 36.5/3, mappe III, del II, konsesjonskontraktens paragraf 9.

⁷¹ Molotov har her støkket rekkefølgen. Formelt sett kunne ikke Ålesunds-konsesjonen sies opp før handelsavtalen var annullert. Sovjetunionen måtte derfor også ta initiativ til å si opp handelsavtalen for å kunne si opp Ålesundskonsesjonen. A.V.P.R.F., f. 05, op. 10, p. 67, d. 8, ll. 27-28. Litvinov til Stalin, ca. 30. januar 1930.

⁷² UD 36.5/3, mappe III, del II, notat fra 2. Politiske kontor, 28. oktober 1955. Det gikk flere år før spørsmålet ble endelig avklart. I 1957 gikk sovjetiske myndigheter med på å starte norsk-sovjetiske forhandlinger om en rekke forhold knyttet til selfangsten i Østisen. En avtale om «tiltak til regulering av fangsten av sel og vern av selbestanden i den nordøstlige del av Atlanterhavet» ble inngått den 22. november samme år, og ratifisert av Stortinget i juni 1958. Ved inngåelsen av den nye avtalen ble «Ålesundkonsesjonen» av 1926 satt ut av kraft.

⁷³ Se s. 145.

⁷⁴ Rolf Tamnes, «Svalbard mellom Øst og Vest. Kald Krig og lavspenning i nord 1947-1953». *Forsvarstudier* 4/1987, s. 12.

⁷⁵ A.V.P.R.F., f. 06, op. 6, p. 41, d. 538, ll. 12-19. Referat fra Molotovs samtale med Lie, 12. november 1944.

⁷⁶ UD, 36.6/10 A, Vol. I, Andvords referat fra samtalen, 12. november 1944.

⁷⁷ Trygve Lie, *Hjemover*, Oslo 1958, s. 159.

⁷⁸ UD, 36.6/10 A, Vol. I, Lies memorandum av 29. desember 1944.

⁷⁹ UD, 36.6/10 A, Andvords P.M. fra 21. november 1944 og med tillegg av 26. november.

⁸⁰ Olav Riste, «Londonregjeringa». *Norge i krigsalliansen 1940-1945*, bind II, Oslo 1979, s. 320.

⁸¹ UD, 36.6/10 A, Til Andvord, sansynnlignvis fra Lie, 12. desember 1944.

⁸² A.V.P.R.F., f. 06, op. 6, p. 41, d. 536, l. 13, referat fra Molotovs samtale med Andvord, 29. desember 1944. Andvords utalelser, slik de er gjengitt i Molotovs referat, er stort sett i samsvar med de instruksjoner som var gitt Andvord fra London.

⁸³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 20, d. 5, ll. 1-18, *Kratkaja spravka k voprosu o russko-norvezjkoi granitse*, signert Zjdanova 27. oktober 1944.

⁸⁴ A.V.P.R.F., f. 012, op. 5, p. 64, d. 152, ll. 3-4, «Kratkaja spravka», 8 november 1944.

⁸⁵ Se s. 74.

⁸⁶ Sven G Holtsmark, *Mellom «russerfrykt» og «brobygging». Sovjetunionen i norsk utenrikspolitikk 1940-1945*, upublisert hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1988, s. 135.

⁸⁷ Holtsmark 1993, s. 29.

⁸⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 27, p. 128, d. 22, l. 53. Papanin til Molotov, 11. november 1944.

⁸⁹ Holtsmark 1993, s. 59.

⁹⁰ A.V.P.R.F., f. 06, op. 9, p. 62, d. 936, ll. 40-48. Dekanozov til Molotov, «Po voprosu o Sjpitsbergene i Medvezjem ostrove», 11. november 1944.

⁹¹ Han siktet sannsynligvis til fartøyer fra både handelsflåten og marinen.

⁹² A.V.P.R.F., f. 012, op. 6, p. 81, d. 168, ll. 6-9. Antonov til Dekanozov, med følgeskriv fra Vetrov, 24. januar 1945 (følgeskriv datert 30. januar 1945).

⁹³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 27, p. 128, d. 20, ll. 9-12. Generalløytnant N. Slavin til Dekanozov, 14. juli 1945. Notatet var gjennomlest og godkjent av general Antonov, som i mellomtiden var blitt generalstabssjef.

⁹⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 130, d. 20, ll. 17-18. Vasilevskii til Dekanozov, 12. oktober 1946.

⁹⁵ Sovjetunionen hadde før krigen en generalstab for hæren og en egen marinestab som sorterte under henholdsvis Folkekommissariatet for Forsvaret og Folkekommissariatet for Marinen. Etter krigen var det en felles generalstab som en del av Forsvarsministeriet. Det er uklart når denne organisasjonsendringen fant sted. Ut fra dokumentene fra A.V.P.R.F. kan det se ut som det skjedde i 1945 eller 1946. Uansett er det grunn til å anta at den nye generalstaben i ministeriet hadde et mer overordnet planleggingsansvar enn den tidligere generalstaben i hæren. Se Harriet Fast Scott og William F. Scott, *The Armed Forces of the USSR*, London 1984, s. 112-119.

⁹⁶ Eric Morris, *The Russian Navy: Myth and Reality*, London 1977, s. 21; og Donald W. Mitchell, *A History of Russian and Soviet Sea Power*, London 1974, s. 470.

⁹⁷ Den militære nektelsespolitikken er diskutert i Tamnes 1991, s. 63-65.

⁹⁸ De to øvrige gikk via den nordlige del av Stillehavet og gjennom den Persiske gulf.

⁹⁹ Vetrov hevdet den feilaktige oppfatningen at danskene i 1947 hadde åpnet for forhandlinger med USA om å gjøre de amerikanske basene på Grønland permanente. Han argumenterte med at den antatt permanente amerikanske baseetableringen kunne brukes til å legge press på Norge for å få tatt opp igjen spørsmålet om felles forsvar av Svalbard. A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 142, d. 27, ll. 23-25. Vetrov til Molotov, 31. mai 1947.

¹⁰⁰ Dette er behandlet i Tamnes 1987, s. 10; av samme forfatter, *The United States and the Cold War in the High North*, Oslo 1991, s. 46-47; og av Geir Lundestad, *America Scandinavia, and the Cold War 1945-1949*, Oslo 1980, s. 74-76.

¹⁰¹ Knut Einar Eriksen, «Storbritannia og baseproblematikken i Norden 1945-1947», *Forsvarsstudier*, årbok for Forsvarshistorisk forskningssenter, Forsvarets høgskole 1981, s. 54-55, 68-69, 73; Tamnes 1987, s. 19; og Lundestad, 1980, s. 74-76.

¹⁰² Begrepet «beliggenhetens potensiale» er hentet fra Tamnes 1987, s. 10.

¹⁰³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 142, d. 27, ll. 26-27. Zjdanova og Loginov til Vetrov, 6. juni 1947.

¹⁰⁴ Tamnes 1987, s. 11-12.

¹⁰⁵ Halvard Lange, *Norsk utenrikspolitikk siden 1945*, Oslo 1952, s. 26-27.

¹⁰⁶ Ibid., s. 13.

¹⁰⁷ Magne Skodvin, *Norden eller NATO?*, Oslo 1971, s. 20, 23.

¹⁰⁸ Norges tilbaketrunkne utenrikspolitikk er gitt en omfattende behandling av Sverdrup 1996, i kapitlet "Norge mellom blokkene"; se også Udgaard 1973, s. 191-196; Eriksen 1972 s. 21-22; Magne Skodvin, «Nordic or North Atlantic Alliance? The Postwar Scandinavian Security Debate», *Forsvarstudier* 3/1990, s. 7.

¹⁰⁹ Uttrykket "balansepolitikk" ble ikke eksplisitt brukt, men norsk politikk ble ofte oppsummert som et forsøk på å balansere mellom stormaktene.

¹¹⁰ Se f.eks. A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 9 ll. 27-35, 41-48. Kuznetsov til Molotov, 1. juni 1946; og A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 9, ll. 4-8, 38-47. Afanasjev til MID, 8. mars 1947.

¹¹¹ Udgaard 1973, s. 161.

¹¹² Knut Einar Eriksen, «Norge i det vestlige samarbeid», i Trond Bergh og Helge Pharo (red.), *Vekst og Velstand*, Oslo 1981, s. 182.

¹¹³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 34, p. 136, d. 6, ll. 65-66. Abramov til Dekanozov, november 1945.

¹¹⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 9 ll. 27-35, 41-48. Kuznetsov til Molotov, 1. juni 1946

¹¹⁵ A.V.P.R.F., f. 07, op. 12, p. 26, d. 339, ll. 1-7. Abramov, Majevsjij og Vetrov til Molotov, 2. juli 1946.

¹¹⁶ Sverdrup 1996, i kapitlet «Norge mellom blokkene».

¹¹⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 5, ll. 1-6. Novikov til Molotov, 5. januar 1947. Forslaget til vedtak for sentralkomiteen er behandlet i kapittel 3.3.3: Diplomatisk offensiv.

¹¹⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 5, ll. 22-27. Kuznetsov til Molotov, 5. mai 1947.

¹¹⁹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 44-50. Afanasjev til Molotov, 20. juni 1947.

¹²⁰ A.V.P.R.F., f. 085, f. 06, op. 8, p. 33, d. 512, ll. 12-133, ambassadens årsrapport for 1945, udatert, sannsynligvis tidlig 1946; se også A.V.P.R.F., f. 085, op. 31, d. 4, ll. 8-14, Plakhin til Molotov, 16. april 1947.

¹²¹ UD 38.3/2, bind I, *Trud*, 2. mars 1947.

¹²² UD 38.3/2, bind I, *Krasnyj Flot*, 11. juni 1947. Russernes antagelser om Vestmaktens forsvarspolitiske målsettinger overfor Norden vil bli nærmere drøftet i kapittelet om Nordisk samarbeid, s. 54.

¹²³ Norge hadde i løpet av krigen opparbeidet betydelige valutareserver i britiske pund. 75 millioner pund ble «frosset» i Storbritannia av den britiske regjeringen. Valutaavtalen fra november 1945 regulerte bruken av disse pengene.

¹²⁴ Udgaard 1973, s. 167.

¹²⁵ Udgaard 1973, s. 169, 302. I statistikken over Øst-Europa er følgende land medregnet: Bulgaria, Tsjekkoslovakia, Ungarn, Polen, Romania, Jugoslavia.

¹²⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 130, d. 19, ll. 1-2. Kuznetsov til Dekanozov, 20. desember 1945; se også A.V.P.R.F., f. 0116, op. 34, p. 136, ll. 65-66. Abramov til Dekanozov, november 1945.

¹²⁷ A.V.P.R.F., f. 07, op. 12, p. 26, d. 339, ll. 1-7. Abramov, Maevskii og Vetrov til Molotov, 2. juli 1946.

¹²⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 5, ll. 1-6. Novikov til Molotov, 5. januar 1947.

¹²⁹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 5, ll. 22-27. Kuznetsov til Molotov, 5. mai 1947.

¹³⁰ Udgaard 1973, s. 170-171.

¹³¹ Se s. 106.

¹³² Udgaard 1973, s. 154. Forhåndskonsultasjonene gjaldt i stor grad spørsmål som skulle opp i De forente nasjoners sesjoner. Finland ble medlem av De forente nasjoner først i 1955. De finske representantene i Den nordiske samarbeidskomiteen spilte en beskjeden rolle i drøftingene og uttalte seg sjelden i utenrikspolitiske spørsmål. Nordisk samarbeid i utenrikspolitiske spørsmål var derfor først og fremst et samarbeid mellom Norge, Sverige og Danmark i perioden denne oppgaven omhandler.

¹³³ Udgaard 1973, s. 152.

¹³⁴ Georg Krane, «Nordisk samarbeid i sovjetisk fortolkning», *Internasjonal Politikk*, nr. 4, 1954, s. 91-94.

¹³⁵ Sven G. Holtmark og Tom Kristiansen, «En nordisk illusjon? Norge og militært samarbeid i Nord 1918-1940», *Forsvarsstudier* 6/1991, s. 28, 49, 65-66. Sovjetunionens syn på nordisk samarbeid i mellomkrigstiden er også behandlet av Holtmark 1992, og Törmudd 1961.

¹³⁶ Holtmark 1992, s. 36-46; Holtmark og Kristiansen 1991, s. 64-68.

¹³⁷ Holtmark 1992, s. 59.

¹³⁸ Den svenske utenriksministeren gjennom mesteparten av 30-tallet, Rickard Sandler, var riktignok ikke helt avvisende til tanken om en nordisk militærblokk, men han var ikke representativ for Per Albin Hanssons sosialdemokratiske regjering.

¹³⁹ Sitert etter Hetland 1983, s. 30

¹⁴⁰ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 130, d. 11, ll. 1-2. Abramov til Novikov, 11. januar 1946.

¹⁴¹ Sverige var ikke medlem av FN på den tiden.

¹⁴² A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 9, l. 28, Kuznetsov til Molotov, 1. juni 1946.

¹⁴³ Oversatt fra Kuznetsovs rapport.

¹⁴⁴ Kersti Blidberg, «Just good friends. Nordic Social Democracy and Security Policy 1945-50», *Forsvarsstudier* 5/1987, s. 21-22.

¹⁴⁵ K. Wahlbäck og K. Blidberg, *Samråd i Kristid. Protokoll från den Nordiska arbetarrörelsens samarbetskommité 1932-1946*, Stockholm 1986, s. 275-276, 320, 342.

¹⁴⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 9, ll. 4-8, 38-47. Afanasjev til MID, 8. mars 1947.

¹⁴⁷ Ibid., ll. 4-8.

¹⁴⁸ Krane 1954, s. 91-94.

¹⁴⁹ *Novoe Vremja*, 15. juli 1945.

¹⁵⁰ *Pravda*, 25. juli 1945.

¹⁵¹ Krane 1954, s. 91-92

¹⁵² Udgaard 1973, s. 248-249.

¹⁵³ Hetland 1983, s. 30.

¹⁵⁴ Dau 1969, s. 178.

¹⁵⁵ *Izvestija*, 17. november 1946.

¹⁵⁶ Se *Trud*, 2. mars 1947; *Novoe Vremja*, 14. mars 1947; *Nyheter från Sovjetunionen*, 14. april 1947; *Nyheter från Sovjetunionen*, 16. april 1947.

¹⁵⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 9 ll. 27-35, 41-48. Kuznetsov til Molotov, 1. juni 1946.

¹⁵⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 130, d. 11, ll. 1-2. Abramov til viseutenriksminister Novikov, 11. januar 1946.

¹⁵⁹ A.V.P.R.F., f. 07, op. 12, p. 26, d. 339, ll. 1-7. Abramov, Maevskii og Vetrov til Molotov, 2. juli 1946.

¹⁶⁰ A.V.P.R.F., f. 0140, op. 31, p. 133, d. 5, ll. 1-12. Tsjernysjev til Molotov, 16. februar 1946.

¹⁶¹ A.V.P.R.F., f. 0140, op. 31, p. 133, d. 5, ll. 37-41. Tsjernysjev til Molotov, 11 september 1946.

¹⁶² A.V.P.R.F., f. 0140, op. 38, p. 145, d. 44, ll. 23-31. Tsjernysjev til Molotov, 15. mars 1947.

¹⁶³ Krane 1954, s. 91-94.

¹⁶⁴ A.V.P.R.F., f. 0140, op. 38, p. 145, d. 44, ll. 23-31. Tsjernysjev til Molotov, 15. mars 1947.

¹⁶⁵ Se kapittelet "Fra Nordisk forsvarsforbund til Atlanterhavspakten".

¹⁶⁶ Se s. 60.

¹⁶⁷ Howard Turner, *Britain, The United States and Scandinavian Security Problems 1945-1949*, upublisert doktoravhandling, University of Aberdeen, 1982, s. 123-125.

¹⁶⁸ Turner 1982, s. 139-141; se også Lundestad 1980, s. 50, 57-58; og Tamnes 1991b, s. 39-41.

¹⁶⁹ Törnudd 1961, s. 253.

¹⁷⁰ Holtmark 1992, s. 7-8.

¹⁷¹ A.V.P.R.F., f. 06, op. 8, p. 33, d. 512, ll. 12-133. Plakhin til MID, udatert, sannsynligvis tidlig 1946.

¹⁷² A.V.P.R.F., f. 0140, op. 31, p. 133, d. 5, ll. 14-20. Tsjernysjev til Molotov, 30. mars 1946.

¹⁷³ A.V.P.R.F., f. 0140, op. 38, p. 145 d 44, ll. 23-54. Tsjernysjevs rapport om forholdet mellom Sovjetunionen og Sverige, 15. mars 1947.

¹⁷⁴ A.V.P.R.F., f. 0140, op. 38, p. 145, d. 44, ll. 23-54, Tsjernysjevs rapport om forholdet Sovjetunionen-Sverige, 15. mars 1947.

¹⁷⁵ A.V.P.R.F., f. 07, op. 12, p. 26, d. 339, ll. 1-7. Abramov, Maevskii og Vetrov til Molotov, 2. juli 1946.

¹⁷⁶ A.V.P.R.F, f. 0116, op. 34, p. 136, d. 6, ll. 65-66. Abramov til Dekanozov, november 1945.

¹⁷⁷ A.V.P.R.F, f. 0116, op. 28, p. 129, d. 5, ll. 12-15, 18-20. Kuznetsov til MID, 8. juni 1946; og A.V.P.R.F, f. 0116, op. 34, p. 136, d. 6, ll. 65-66. Abramov til Dekanozov, november 1945.

¹⁷⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 130, d. 19, ll. 1-2. Kuznetsov til Dekanozov, 20. desember 1945.

¹⁷⁹ A.V.P.R.F, f. 0116, op. 34, p. 136, d. 6, ll. 65-66. Abramov til Dekanozov, november 1945.

¹⁸⁰ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 5, ll. 12-15, 18-20. Kuznetsov til MID, 8. juni 1946.

¹⁸¹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 130, d. 19, ll. 1-2. Kuznetsov til Dekanozov, 20. desember 1945.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Udgaard 1973, s. 169.

¹⁸⁴ A.V.P.R.F., f. 07, op. 12, p. 26, d. 339, ll. 1-7. Abramov, Maevskii og Vetrov til Molotov, 2. juli 1946.

¹⁸⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 5, l. 34. Silin til Lozovskii, 11. juli 1946.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 5, ll. 1-6. Novikov til Molotov, 5. januar 1947.

¹⁸⁸ Se s. 48-49.

¹⁸⁹ United Nations Treaty Series, Volume 48, pp. 196 - 200 (Romania) pp. 170 - 174 (Ungarn), (1950); «Treaty of friendship, co-operation and mutual assistance.»

¹⁹⁰ Finlands avtale med Sovjetunionen bygde på avtalene Sovjetunionen hadde inngått med Romania og Ungarn, men i Finlands avtale var det mindre automatikk i de gjensidige forpliktelsene mellom avtalepartene enn tilfelle var for Sovjetunionens avtaler med Romania og Ungarn. Roy Allison, *Finlands Relations With The Soviet Union 1944-84*, London 1985, s. 19-25, 174-175.

¹⁹¹ A.V.P.R.F., f. 07, op. 12, p. 26, d. 346, ll. 1-2. Kuznetsov til Molotov, 10. mars 1947.

¹⁹² A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 141, d. 10, l. 80. Kuznetsov til Novikov, 11. mars 1947.

¹⁹³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 5, ll. 22-27. Kuznetsov til Molotov, 5. mai 1947.

¹⁹⁴ Stortingsarkivet, utenriksministerens redegjørelse for Stortinget (lukket) 8. april 1948; utenriksministerens redegjørelse i spesialkomitéen for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredsskapsaker 10. april 1948.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ UD 25.2/63, bind I, Langes notat fra samtale med ambassadør Bay, 8. mars 1948.

¹⁹⁷ Ibid.; se også Stortingsarkivet, Langes redegjørelse til Stortingets spesialkomité for særlige utenrikspolitiske spørsmål og beredsskapsaker (hemmelig), 10. april 1948.

¹⁹⁸ UD 25.2/63, bind I, notat fra Hedemann 12. mars 1948.

¹⁹⁹ UD 25.2/63, bind I, Danielsen til Lange, 7. mars 1948.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ UD 25.2/63, bind I, melding fra ambassaden i Moskva til Lange, 5. mars 1948.

²⁰² UD 25.2/63, bind I, Berg til Lange, 7. mars 1948.

²⁰³ Skodvin 1990, s. 38.

²⁰⁴ Holtmark 1995, s. 153-158, 160-173, 175, 178, 181, 183.

²⁰⁵ UD 25.2/63, bind I, notat fra Berg, 16. mars 1948.

²⁰⁶ I følge Skodvin er det en primærkilde som mangler. Lange skal i det omtalte tidsrommet ha mottatt et privat brev fra Kollontaj. Dette brevet har ikke latt seg oppspore i Utenriksdepartementets arkiv, og det var heller ikke å finne blant Langes papirer etter hans død. Det er derfor vanskelig å ha noen formening om det konkrete innholdet av brevet. Se Skodvin 1990, s. 38.

²⁰⁷ Lange 1952, s. 63-64.

²⁰⁸ St.dok. nr. 16, 1948, s. 5.

²⁰⁹ Se s. 51-52.

²¹⁰ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 8, ll. 1, 4-12, 27-39. Afanasjev til MID, 16. januar 1948.

²¹¹ Noguee og Donaldson 1988, s. 69.

²¹² Udgaard 1973, s. 40-41; se også Erik P. Hoffmann, «Soviet Foreign Policy Aims and Accomplishments from Lenin to Brezhnev», i Fleron et al. 1991, s. 56-57.

²¹³ Riste 1973, s. 79.

²¹⁴ Holtsmark 1995, s. 302-303.

²¹⁵ Vladimir Petsjatnov, *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post War Relations with the United States and Great Britain*. Working paper no 13, The Woodrow Wilson Center, Washington, juli 1995, s. 12; Se også Zubok og Pleshakov 1996, s. 30.

²¹⁶ Petsjatnov 1995, s. 12.

²¹⁷ Vorosjilov-kommisjonen hadde ansvaret for de sovjetiske forberedelsene til våpenstillstanden. Den ble ledet av marsjall Kliment J. Vorosjilov, tidligere folkekommissær for forsvaret.

²¹⁸ A.V.P.R.F., f. 06, op. 6, p. 62, d. 836, ll. 90-95. Utkast til kapitulasjonsbetingelser for Tyskland, 4. februar 1944.; Jochen Laufer har behandlet demarkasjonsspørsmålet basert på de samme kilder fra A.V.P.R.F. i *Die UdSSR und die Zoneinteilung Deutschlands*, upublisert "paper", Potsdam 1994, s. 9-10.

²¹⁹ A.V.P.R.F., f. 06, op. 6, p. 62, d. 836, ll. 37-41. Utkast til kapitulasjonsbetingelser for Tyskland presentert for «European Advisory Council» av S.S.S.R.'s representant i kommisjonen, 15. februar 1944.

²²⁰ Laufer 1994, s. 6.

²²¹ Petsjatnov 1995, s. 1-2.

²²² Vojtech Mastny, *Russia's Road to the Cold War*, New York, 1979, s. 218.

²²³ Holtsmark 1988, s. 212.

²²⁴ Se s. 25-26.

²²⁵ *Novoje Vremja*, juli 1945.

²²⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 9, l 28, Kuznetsov til Molotov, 1. juni 1946

²²⁷ Ibid.; se også årsrapporten for 1946, A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 9, ll 4-8, 38-47. Afanasjev til MID, 8. mars 1947.

²²⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 9, ll. 26-35, 41-48. Kuznetsov til Molotov, 1. juni 1946.

²²⁹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 9, l 39. Afanasjev til MID, 8. mars 1947.

²³⁰ Se s. 78.

²³¹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 9, ll. 26-35, 41-48. Kuznetsov til

Molotov, 1. juni 1946.

²³² A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 5, ll. 37-42. Kuznetsov til Dekanozov, 24. september 1946.

²³³ Det er ikke referert noen anti-sovjetiske uttalelser fra de nevnte politikerne i Stortingets referater fra lukkede møter i denne perioden.

²³⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 8, ll. 45-46. Iz dnevnika sekretarja posolstva SSSR v Norvegii Tsjerkasova M. F., 6. februar 1946.

²³⁵ Plasseringen av Terje Wold på venstresiden i Arbeiderpartiet var ikke konskevent. I en rapport fra Tsjerkasov et drøyt år senere ble Wold plassert blant tilhengerne av en vestvendt politikk. A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 143, d. 38, ll. 42-43. Tsjerkasov til Vetrov, 31. desember 1947. Det er ikke observert noen endring i kategoriseringen av de øvrige nevnte politikerne. Angrepene på Haakon Lie og Martin Tranmæl som eksponenter for reaksjonær politikk ble imidlertid stadig kraftigere fra 1946 og ut min periode.

²³⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 8, ll. 246-248. Tsjerkasov med økonomi-redaktør i Friheten, H. Helli, 31. juli 1946 (datert 4. september 1946); se også A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 8. N. Iliina (ambassaden i Stockholm) med leder av Sambandet Norge-Sovjetunionen, C.G. Hilt, 29. april 1946 (datert 3. mai 1946).

²³⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 130, d. 11, ll. 1-2. Abramov til vise-utenriksminister Novikov, 11. januar 1946.

²³⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 104-105. Afanasjev til MID, 17. juli 1947.

²³⁹ For en diskusjon om Sovjetunionens syn på de amerikanske motivene bak Marshall-planen, se Mikhail Narisinsky, «Soviet Foreign Policy and the Origins of the Cold War», i Gabriel Gorodetsky (ed.), *Soviet Foreign Polic 1917-1991. A Retrospective*, London 1994, s. 107-110.

²⁴⁰ Udgaard 1973, s. 211.

²⁴¹ Helge Ø. Pharo, «Bridgebuilding and Reconstruction. Norway faces the Marshall plan», *Scandinavian Journal of History*, nr. 1, 1976, s. 134.

²⁴² Sverdup 1996, i kapitlet «Foran et valg».

²⁴³ Stortingsarkivet, referat fra møte i den utvidede utenrikskomité 7. juli 1947 (hemmelig); se også UD 44.2/26, bind II, notat av utenriksminister Lange, 8. juli 1947.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Sverdup 1996, i kapitlet «Foran et valg».

²⁴⁶ Stortingsarkivet, referat fra møte i den utvidede utenrikskomité 7. juli 1947 (hemmelig). Se også UD 44.2/26, bind II, notat av utenriksminister Lange, 8. juli

1947.

²⁴⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 51-52. Afanasjev til Molotov, 17. juli 1947.

²⁴⁸ Stortingsarkivet, referat fra møte i den utvidede utenrikskomité 7. juli 1947 (hemmelig); referat fra stortingsmøte for lukkede dører 28. oktober 1947; UD 44.2/26, notat av utenriksminister Lange, 8. juli 1947.

²⁴⁹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 38, p. 140 d 8, ll. 108-112. Beseda s generalnym sekretarjom Organizatsij ON, Trygve Lie, 9 julja 1947 g. Iz dnevnika Posla SSSR v Norvegii, Afanasjeva S.A., 17. juli 1947.

²⁵⁰ *Pravda*, 5. september 1947. *Izvestija*, 6. september 1947.

²⁵¹ *Pravda*, 14. juli 1947. Moskva radio, 23. juli 1947, gjengitt i Aftenposten, 24. juli 1947.

²⁵² A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 51-52. Afanasjev til Molotov, 17. juli 1947.

²⁵³ Pharo 1976, s. 140

²⁵⁴ *Pravda*, 5. september 1947. *Izvestija*, 6. september 1947.

²⁵⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, l. 67. Annotatsija na pismo tov. S. A. Afanasjeva no. 255 ot 17.7.47 g., Kuznetsov internt i MID, 16. august 1947. Det er usikkert om denne «annotatsija» innebar at saken var ferdigbehandlet i MID. Det er ikke kjent hvorfor telegram ikke ble benyttet av Afanasjev, som oppfattet dette som en hastesak.

²⁵⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 2, ll. 1-3. Afanasjev til Molotov, 29. januar 1948.

²⁵⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, l. 67. Annotatsija na pismo tov. S.A. Afanasjeva no 225 ot 17/7 47 g., Kuznetsov internt i MID, 16. august 1947.

²⁵⁸ Skodvin 1971, s. 62-65.

²⁵⁹ Stortingsarkivet, referat fra møte for lukkede dører 28. oktober 1947.

²⁶⁰ Stortingstidende, Utenriksministerens redegjørelse fra F.N.'s generalforsamling, 11. desember 1947.

²⁶¹ Skodvin 1971, s. 65.

²⁶² A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 138-146. K voprosu o «skandinavskom sojuze». Afanasjev til viseutenriksminister Malik, 22. november 1947.

²⁶³ De nordiske forhandlingene i 1948-1949 er drøftet i kapitlet om Nordiske forhandlinger.

²⁶⁴ Se kapittel Nordisk samarbeid.

²⁶⁵ Det dreier seg om følgende setning: «Flertallet av disse møtene hadde ikke en slik målsetting.» Det er litt usikkert hvem som har påført understrekningen og spørsmåltegnet. Det var viseutenriksminister Maliks kopi, men det kan se ut som

om Vetrov fra 5. europeiske avdeling har signert dokumentet.

²⁶⁶ *Trud*, 2. mars 1947.

²⁶⁷ Skodvin 1971, s. 59.

²⁶⁸ Udgaard 1973, s. 235-236.

²⁶⁹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 143, d. 38, l. 237. Afanasjev til Vetrov, 2. desember 1947.

²⁷⁰ Se s. 52-54.

²⁷¹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 143, d. 38, l. 237. Afanasjev til Vetrov, 2. desember 1947.

²⁷² Lange 1952, s. 28.

²⁷³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 154-157. Afanasjev til Molotov, 22. desember 1947.

²⁷⁴ *Ibid.* Lange var ikke så bastant som Afanasjev ga inntrykk av, men det lå under i Langes redegjørelse at Norge måtte foreta en omvurdering av sin utenrikspolitikk, og at den måtte bli vestvendt. Stortingsarkivet, referat fra stortingsmøte for lukkede dører 28. oktober 1947.

²⁷⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 143, d. 38, ll. 42-43. Tsjerkasov til Vetrov, 31. desember 1947.

²⁷⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 206-210, Tsjerkasov til MID, 22. november 1947.

²⁷⁷ Tsjerkasov referer kun i ett tilfelle til kilder i sin rapport fra 31. desember og da kun som «autoritative kilder». Bøe var en sentral person i de nye sakene som ble omtalt, og det er sannsynlig ut fra sammenhengen at han også var kilden til disse opplysningene. A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 3, ll. 189-195. Tsjerkasov til Vetrov, 31. desember 1947.

²⁷⁸ Se følgende av Gunnar Bøes samtaler med Tsjerkasov: A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 206-210, Tsjerkasov til MID, 22. november 1947; A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 219-222. Tsjerkasov til MID, 2. desember 1947; A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7, ll. 14-18. Tsjerkasov til MID, 29. januar 1948; A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7, ll. 28-30. Tsjerkasov til MID, 23. februar 1948.

²⁷⁹ Se Eriksen 1972, s. 28.

²⁸⁰ Sverdrup 1996, i kapitlet «Foran et valg».

²⁸¹ *Ibid.*

²⁸² Stortingstidende, Trontaledebatten, 12. februar 1948.

²⁸³ UD 25.7/9, *Krasnyj Flot*, 6. februar

²⁸⁴ UD 25.7/9, *Pravda*, 8. februar; UD 25.2/62, *Pravda*, 11. februar.

²⁸⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 4, l. 5. Abramov til Vysjinskii, 20. februar

1948,

²⁸⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 145, d. 2, ll. 4-6. Afanasjev til Molotov, 23. februar 1948.

²⁸⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 2, l. 7. Protokoll fra operativt møte hos Vysjinskii 25. februar 1948. Til Afanasjev og Abramov, 4. mars 1948.

²⁸⁸ Det er ikke funnet kildemateriale verken i det norske utenriksdepartementets arkiv eller i MIDs arkiv som tyder på at det ble overlevert noe erklæring eller at spørsmålet ble tatt opp med representanter fra det norske utenriksdepartementet etter de linjer møtet hos Vysjinskij hadde trukket opp.

²⁸⁹ Se forøvrig diskusjon om en allianse- og vennskapsavtale mellom Norge og Sovjetunionen i kapittel 3.3.4: Allianse- og vennskapsavtale.

²⁹⁰ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7, ll. 28-30, Tsjerkasov til MID, 23. februar 1948.

²⁹¹ Eriksen 1972, s. 33-52.

²⁹² Se s. 100.

²⁹³ Bo Petterson diskuterer begrepene nøytralitet og alliansefrihet i sin doktoravhandling *The Soviet Union and Peacetime Neutrality in Europe. A Study of Soviet Political Language*, Göteborg 1990, s. 4-7.

²⁹⁴ Heinz Fiedler, *Der Sowjetische Neutralitätsbegriff in Theorie und Praxis*, Köln 1959, s. 207.

²⁹⁵ Dau 1969, s. 176.

²⁹⁶ Petterson 1990, s. 11.

²⁹⁷ Skodvin 1971, s. 182.

²⁹⁸ Hetland 1983, s. 43-44.

²⁹⁹ Skodvin 1971, s. 90-91.

³⁰⁰ Lange 1952, s. 60-66.

³⁰¹ Stortingsarkivet, utenriksministerens redegjørelse for Stortinget (lukket) 8. april 1948.

³⁰² Eriksen 1972, s. 16, 98.

³⁰³ Skodvin 1990, s. 57.

³⁰⁴ Skodvin 1971, s. 179 - 181.

³⁰⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 8, ll. 1, 4-12, 27-39. Vnesjnja politika norvezkogo pravitelstva v 1947 godu. Afanasjev til MID, 16. mars 1948.

³⁰⁶ Skodvin 1972, s. 139

³⁰⁷ *Izvestija*, 15. mai 1948.

³⁰⁸ Hetlands notater, *Trud*, 13. mai 1948.

³⁰⁹ *Pravda*, 16. mai 1948.

³¹⁰ *Novoje Vremja*, 19. mai 1948.

- ³¹¹ Hetland 1983, s. 44.
- ³¹² Ibid.
- ³¹³ UD 25.2/63, bind II, Aas til Anker, 5. juni 1948.
- ³¹⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7, ll. 99-102. Tsjerkasov til MID, 15. juni 1948.
- ³¹⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7, ll. 88-89. Afanasjev til MID, 24. mai 1948.
- ³¹⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 145, d. 2, l. 12. Afanasjev til Zorin, 2. juni 1948.
- ³¹⁷ Lange 1952, s. 67-70.
- ³¹⁸ Hetland 1983, s. 44.
- ³¹⁹ Ibid., s. 45.
- ³²⁰ *Novoje Vremja*, 30. juni 1948.
- ³²¹ *Izvestija*, 17. juli 1948.
- ³²² A.V.P.R.F., f. 0116, op. 28, p. 129, d. 5, ll. 37-42. Kuznetsov til Dekanozov, 24. september 1946.
- ³²³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 37, ll. 39-46. Afanasjev til Abramov, 16. august 1948.
- ³²⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 148, d. 37, ll. 47-56. Afanasjev til Abramov, 30. august 1948.
- ³²⁵ Øivind Stenersen, «Venstrekreftene i norsk politikk», i Bergh og Pharo (red.) 1981, s. 350.
- ³²⁶ Eriksen 1972, s. 76, 95.
- ³²⁷ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 36, p. 140, d. 8, ll. 238-239. Zapis besedy s ekonomitsjeskim redaktorom gazety «Friheten», Hans Helli. Tsjerkasov til MID, 20. desember 1947; A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7, ll. 38-39. Zapis besedy s tsjlenom Stortinga Strandom Johansenom. Tsjerkasov til MID, 24. mars 1948.
- ³²⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 8, ll. 1, 4-12, 27-39. Afanasjev til MID, 16. mars 1948.
- ³²⁹ Sitert etter Skodvin 1971, s. 180.
- ³³⁰ UD 25.2/72, bind I, melding fra ambassaden i London 24. september 1949; UD 25.2/72, bind I. Utdrag av skriv fra chargé d'affaires Nygaard, Washington, til utenriksminister Lange 24. september 1948.
- ³³¹ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 2, l. 47. Afanasjev til viseutenriksminister Zorin, 18. september 1948.
- ³³² UD 38.3/3, bind III, *Trud*, 23. oktober 1948.
- ³³³ UD 38.3/3, bind III, rapport fra ambassaden i Moskva, 25. oktober 1948..
- ³³⁴ UD 38.3/3, bind III, *Novoje Vremja*, 23. oktober 1948.
- ³³⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 149, d. 38, ll. 152-154. Afanasjev til Zorin, 28.

oktober 1948.

³³⁶ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 149, d. 38, l. 158. Mikhailov til Zorin, 27 november 1948.

³³⁷ *Novoje Vremja*, 1. desember 1948; *Izvestija*, 2. desember 1948.

³³⁸ *Izvestija*, 2. desember 1948.

³³⁹ Hetland 1983, s. 47

³⁴⁰ Det viste seg at Sverige ikke førte noen ubetinget alliansefri politikk. På mange måter hadde Sverige overtatt Norges tradisjonelle tiltro til at de anglosaksiske stormaktene i egen interesse ville aksjonere for å hindre at andre stormakter tok kontroll over Skandinavia. Svenskene forsøkte imidlertid underhånden å forsikre seg om vestlig støtte i tilfelle av et sovjetisk angrep, blant annet ved å informere Vestmaktene om svenske militære styrker, utstyr, forsvarsplaner etc. Statens offentlige utredningar, 1994:11, *Had there been a war... Preparations for reception of military assistance 1949-1969. Report of the Commission on Neutrality Policy*, Stockholm 1994.

³⁴¹ Gjengitt i *Friheten*, 8. februar 1949.

³⁴² *Izvestija*, 2. desember 1948.

³⁴³ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 149, d. 38, ll. 152-154. Afanasjev til Zorin, 28. oktober 1948. Se også s. 130.

³⁴⁴ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 38, p. 153, d. 47, ll. 26-28. Abramov og Afanasjev til Molotov, 6. januar 1949.

³⁴⁵ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 149, d. 38, ll. 152-154. Afanasjev til Zorin, 28. oktober 1948.

³⁴⁶ Lundestad 1980, s. 265, 282-283; UD 25.2/72, bind I, utdrag av skriv fra chargé d'affaires Nygaard, Washington, til utenriksminister Lange, 24. september 1948; UD 25.2/72, notat av Einar Gerhardsen, 27. september 1948.

³⁴⁷ Skodvin 1971, s. 213-214.

³⁴⁸ Eriksen 1972, s. 252.

³⁴⁹ Se s. 113-114.

³⁵⁰ Se s. 126.

³⁵¹ A.V.P.R.F., f. 021, op. 3, p. 8, d. 177, ll. 1-17. Mikhajlov til Zorin, 28. desember 1948.

³⁵² Eriksen 1972, s. 132-133.

³⁵³ Mikhajlov med N. Stang (redaktør av «Vinduet») og A. (Aksel Bull) Njå (NKP) 3. februar 1949. A.V.P.R.F., f. 021, op. 3, p. 8, d. 180, ll. 3-5. Iz dnevnika Sovjetnika Posolstva SSSR v Norvegii, Mikhailova F. A., 18. februar 1949; Mikhajlov med Jørgen Vogt (redaktør av *Friheten*) 16. februar 1949. A.V.P.R.F., f. 021, op. 3, p. 8, d. 180. Iz dnevnika Sovjetnika Posolstva SSSR v Norvegii,

Mikhailova F. A., 26. februar 1949.

³⁵⁴ Eriksen 1972, s. 264-265.

³⁵⁵ Det er kun registrert en samtale om dette temaet med nordmenn som ikke var tilknyttet NKP fra og med september 1948 til og med januar 1949. Det var en samtale med Jakob Friis 3. oktober. A.V.P.R.F., f. 0116, op. 37, p. 145, d. 7. Loginov med Friis, 16. oktober 1948.

³⁵⁶ Eriksen 1972, s. 252.

³⁵⁷ Se kapittel 3.1: Vestlig innflytelse i Norge.

³⁵⁸ Halvard Lange, *Norges vei til NATO*, Oslo 1966, s. 44-45.

³⁵⁹ UD 25.2/72, bind II, notat av utenriksminister Lange etter samtale med utenriksministrene Undén og Rasmussen, 26. november 1948. Jeg har ikke funnet samtale-referater verken i Det russiske utenriksministeriets arkiv eller i Utenriksdepartementets arkiv som bekrefter at Lange i tiden før den første sovjetiske noten hadde forsikret russerne om at Norge ikke ville tillate fremmede baser på norsk territorium. Langes forsikringer har sannsynligvis kommet i uformelle sammenhenger i forbindelse med internasjonale konferanser, der det ikke nødvendigvis har vært ført referat.

³⁶⁰ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 38, p. 153, d. 47, ll. 26-28. Afanasjev og Abramov til Molotov, 6. januar 1949.

³⁶¹ *Pravda*, 9. januar 1949.

³⁶² Hetland 1983, s. 50.

³⁶³ *Ibid.*

³⁶⁴ *Ibid.*

³⁶⁵ Redaktør Hans Engen hevdet i et møte med Oddvar Aas fra Utenriksdepartementet at en artikkel i *Izvestija* 27. mars 1948 var «ord til annet» det samme som diplomatene fra ambassaden i Oslo hadde uttalt overfor ham. Engen konkluderte med at artikkelen «måtte være redigert av den russiske ambassade her.» UD 25.2/63, bind I, Aas til Lange, 30. mars 1948; se også s. 100 og s. 105-106.

³⁶⁶ Utkastet til note skulle vedtas av Sentralkomiteén, som i praksis innebærer at Stalin tok avgjørelsen. Det er først i forbindelse med utkastet til den tredje noten, som ble foreslått overlevert den norske regjeringen, at kildematerialet bekrefter at noten faktisk var sendt til Stalin for avgjørelse. I følgebrevet til Molotov heter det: «Oversender Dem kopi av utkastet til svarnote til nordmennene, som er til godkjenning hos Stalin I.V.» A.V.P.R.F., f. 07, op. 22, p. 38, d. 278, ll. 9-11. Internt MID til Molotov, 10. mars 1949. Det er imidlertid ingen grunn til å tro at utkastene til de to notene som faktisk ble overlevert norske myndigheter ikke ble behandlet av Stalin.

³⁶⁷ Hetland 1983, s. 50.

³⁶⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 38, p. 153, d. 7, l. 29. Abramov og Afanasjev til Molotov, 6. januar 1949.

³⁶⁹ UD, 25.2/72i, bind I, UD's oversettelse av erklæringen fra russisk. Vedlegg til notat fra Skylstad, 31. januar 1949.

³⁷⁰ A.V.P.R.F., op. 38, p. 150, d. 7, ll. 9-10. Iz dnevnika S.A Afanasjev. Zapis besedy s generalnym sekretarem MID Skylstad 29. janvarja 1949 goda. Afanasjev til MID, 3. februar 1949.

³⁷¹ UD 25.2/72i, bind I, notat fra Skylstad 31. januar 1949.

³⁷² UD 25.2/72i, bind I, notat fra Skylstad, 1. februar 1949.

³⁷³ UD 33.6/14, bind I.

³⁷⁴ Skodvin 1971, s. 228.

³⁷⁵ Hetland 1983, s. 55.

³⁷⁶ I den opprinnelige russiske teksten til erklæringen ble det i stedet for ordet som i den gjengitte versjonen er oversatt med «benyttelsen» brukt ordet «vzjatie», som i UD ble oversatt med «overtagelsen». Den 21. februar oppsøkte imidlertid ambassadesekretær Loginov det norske utenriksdepartementet og opplyste at ordet «vzjatie» skyldtes en skrivefeil, og at det riktige ordet var «izpolzovanie», dvs. «benyttelsen». Utenriksdepartementet tok rettelsen til etterretning. Til tross for dette har senere offentliggjorte versjoner gjengitt erklæringens opprinnelige ordlyd.

³⁷⁷ UD, 25.2/72i, bind I, Utenriksdepartementets oversettelse fra russisk.

³⁷⁸ A.V.P.R.F., f. 0116, op. 38, p. 150, d. 7, ll. 37-40. Loginov til MID, 18. februar 1949.

³⁷⁹ Friis nevnte stortingspresident Natvig Pedersen, Odelstingspresident Oksvik, direktøren i NRK, Fostervold og «Karl Evang og hans gruppe».

³⁸⁰ *Novoje Vremja* nr 8, 16. februar 1949; se også UD, 25.2/72i, *Izvestija*, 12. februar 1949.

³⁸¹ UD, 25.2/72i, bind I, vedlegg til notat fra Skylstad, 3. mars 1949.

³⁸² A.V.P.R.F., f. 07, op. 22, p. 38, d. 278, ll. 9-11. Internt MID til Molotov, 10. mars 1949. I følgebrevet til Molotov blir det bekreftet at noten faktisk ble oversendt til Stalin: «Oversender Dem [Molotov] kopi av utkastet til svarnote til nordmennene, som er til godkjenning hos Stalin I.V.»

³⁸³ Dette var å strekke det norske argumentet svært langt. I det norske svaret av 3. mars heter det: «Ved å slutte seg til De Forente Nasjoners pakt som pålegger medlemsstatene å avholde seg fra «trusler om eller bruk av væpnet makt mot noen stats territoriale integritet eller politiske uavhengighet», har dessuten de to land forpliktet seg til ikke å gå til angrep på hverandre. Under disse omstendigheter kan den norske regjering ikke se at det er behov å gjenta denne forpliktelsen ved en særskilt ikke-angrepspakt mellom de to land.»

³⁸⁴ Hvorvidt saken stoppet hos Stalin eller ble behandlet i Politbyrået er usikkert. Møteprotokollen fra Politbyrået er merket «ocobaja papka» - særskilt mappe. Disse er kun frigitt til et stykke ut på tredve-tallet i følge opplysninger fra RTsKhIDNI.

³⁸⁵ RTsKhIDNI, f. 17, op. 3, d. 1074, vedtak 242 (36).

³⁸⁶ Dette er inngående behandlet i Molotovs samtaler med Felix Chuev, se Felix Chuev and Albert Resis, *Molotov Remembers, Inside Kremlin Politics, Conversations with Felix Chuev*, Chicago 1993, s. 160, 316, 323; og hos Steven Merit Miner, «His Master's Voice: Viacheslav Mikhailovich Molotov as Stalin's Foreign Commissar», i G.A Craig and F.L. Loewenheim (red.), *The Diplomats 1939-1979*, Princeton 1994, s. 87-89.

³⁸⁷ Se s. 31-32.

³⁸⁸ Eriksen 1972, s. 260.

³⁸⁹ Roald Berg, *Norge på egenhånd 1905-1920*, i *Norsk utenrikspolitikks historie*, bind 2, Oslo, 1995, s. 164-172.

³⁹⁰ I perioden 1949-1955 var basespørsmålet det helt dominerende temaet i sovjetiske pressereaksjoner rettet mot Norge. Hetland 1983, s. 203-204.

³⁹¹ Denne avveiningen kom også fram i Molotovs samtaler med Felix Chuev. I en samtale i 1974 uttalte Molotov at «[m]in oppgave som utenriksminister var å utvide grensene til vårt fedreland. Og det ser ut til at Stalin og jeg taklet den oppgaven ganske bra.» I en samtale med Chuev i 1978 presiserte imidlertid Molotov at var viktig å innse at man ikke kunne gape over alt, «i så fall risikerer du å kveles.» Chuev og Resis 1993, s. 8.

³⁹² Den finske historikeren Ohto Manninen opererer med benevnelsene «sovjetiske maksimum og minimum målsettinger». *Soviet aims in the Northern Countries in 1939-1945*. Foredrag presentert 19. september 1996 på Institutt for forsvarstudiers seminar om nordisk-sovjetiske forhold.

Summary

The perception of the Soviet Union as a potential military threat to Norway was the predominant formative factor in Norwegian security policy from the end of the Second World War until Norway signed the North Atlantic Treaty in 1949. This period has been analysed from several different perspectives, but one has to a large extent been missing: the Russian. This has mainly been due to lack of access for foreign scholars to Russian archives. As a consequence of "the glasnost era" previously classified documents in Russian archives have, however, now become available for foreign and Russian scholars. The present study draws heavily on documents from the Archives of the Russian Ministry of Foreign Affairs.

The Soviet government had no clear ambitions or policies with regard to Norway at the end of the Second World War. Those within the Soviet foreign ministry who during the war were responsible for post-war planning, came up with contradictory suggestions concerning Norway's place within the European post-war order. It was suggested that Norway be left outside a Soviet sphere of influence, but there were also proposals to include it within a Soviet sphere.

In the absence of consistent signals from the Soviet government, the bureaucrats and diplomats continued to come up with contradictory advice concerning Soviet policies towards Norway in the two first years after the war. There was however one important exception: Soviet policies in the High North. Here the Soviet government pursued a policy that had been more or less consistent since the 1920s. It aimed at expanding Soviet territory while denying other powers access to the area. The most dramatic attempt to expand Soviet territory and influence was Molotov's efforts from November 1944 onwards to revise the status of Svalbard. Molotov's initiative was part of a plan vigorously pursued within the foreign policy bureaucracy to establish a system of military bases stretching from Soviet territory, through Northern Norway to the distant Svalbard archipelago.

After the Norwegian parliament turned down the Soviet initiative for a

Soviet-Norwegian *condominium* over Svalbard in 1947, the Soviets settled for a policy of "denial". They could accept Norwegian sovereignty over Svalbard as long as the Norwegian authorities followed a policy denying the Western powers any military use of the archipelago.

In 1948-49 a more consistent Soviet policy towards Norway proper can also be observed. The Soviet government followed very much the same line as the one they had pursued in the High North: a policy of denial. This became obvious in the Soviet handling of Norway's membership in the North Atlantic Pact. The Soviets were convinced already in the autumn of 1948 that Norway would join the North Atlantic Pact. The Soviet government issued two *démarches* in January and February 1949 protesting against the planned Norwegian membership. The deliberations within the Soviet foreign ministry reveal that the Soviet aim was not to prevent Norwegian membership, but to minimise the possible negative consequences of Norway joining the North Atlantic Pact.

The Soviets were primarily concerned about the possibility that the Western powers would be allowed to establish military bases on Norwegian territory. Within the Soviet Foreign Ministry there was an impression that the Norwegian government would yield to Soviet pressure and guarantee in some way that there would be no foreign bases on Norwegian soil. As a response to the Soviet *démarches* the Norwegian government issued a declaration more or less in accordance with the Soviet demand. In the years to come the Soviet government actively pursued a policy of "denial" both towards Norway proper and the High North. Any utterance on the part of Norwegian officials that the Soviets could interpret as contravening the Norwegian declaration on foreign military bases, was met with protests by Soviet diplomats and in the Soviet press.

Vestmaktagent eller god nabo?

Oppfatningen av Sovjetunionen som potensiell trussel lå bak mange av de sikkerhetspolitiske overlegninger og veivalg som ble foretatt i Norge i perioden 1945-49. Disse viktige årene i formingen av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk har vært beskrevet i forskningslitteraturen fra mange synsvinkler. Men ett perspektiv har i liten grad vært belyst: det sovjetiske. Med utgangspunkt i tidligere gradert sovjetisk arkivmateriale, hovedsakelig fra det russiske utenriksministeriums arkiv, tar denne studien sikte på å analysere motivene bak sovjetiske reaksjoner og utspill overfor Norge, samt beskrive og forklare russernes vurderinger av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i perioden.

Arne Røksund er offiser i Sjøforsvaret og cand. philol. med hovedfag i historie fra Universitetet i Oslo. Han har vært militærstipendiat ved Institutt for forsvarsstudier.

IFS

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER

